

Uniwersytet
Wrocławski

INSTYTUT PSYCHOLOGII
WYDZIAŁ NAUK HISTORYCZNYCH
I PEDAGOGICZNYCH

**PRZEGLĄD
BIBLIOTERAPEUTYCZNY**

TOM VII | NUMER 1 | ROK 2017

DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY
FACULTY OF HISTORICAL
AND PEDAGOGICAL SCIENCES

**BIBLIOTHERAPY
REVIEW**

VOLUME VII | NUMBER 1 | 2017

Wrocław 2017

Adres

Przegląd Biblioterapeutyczny

Instytut Psychologii
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytet Wrocławski
ul. Dawida 1
50-527 Wrocław

Address

Bibliotherapy Review

Department of Psychology
Faculty of Historical and Pedagogical Sciences
University of Wrocław
ul. Dawida 1
50-527 Wrocław, Poland

e-mail: wiktoria.czerwianin@uwr.edu.pl
lub: kiriakos.chatzipentidis@uwr.edu.pl
tel.(0 71) 367-20-01 wew. 134
fax (71) 367-41-10

Patronat medialny

Online access: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/84162>

„Przegląd Biblioterapeutyczny” jest indeksowany w specjalistycznych bazach danych:
[Google Scholar](#), [Europeana](#), [ViFaOst](#), [Federacja Bibliotek Cyfrowych](#)

Instytut Psychologii
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytet Wrocławski

*Department of Psychology
Faculty of Historical and Pedagogical Sciences
University of Wrocław*

Przegląd Biblioterapeutyczny

Tom VII, Numer 1, Rok 2017

Bibliotherapy Review

Volume VII, Number 1, 2017

Wrocław 2017

Rada naukowa || *Editorial Board*

Przewodnicząca || *Senior Associate Editor*

Wita Szulc, em. profesor Uniwersytetu Wrocławskiego,
Prezes Stowarzyszenia Arteterapeutów Polskich „Kajros”

Członkowie || *Associate Editors*

Genowefa Surniak,
Prezes Polskiego Towarzystwa Biblioterapeutycznego,

Alicja Kuczyńska,
em. profesor Uniwersytetu Wrocławskiego,

Halina Czernianin, Uniwersytet Wrocławski,

Kristine Martinsone, Riga Stradins University (Latvia),

Srikanthaluxmy Arulanantham,
University of Jaffna (Sri Lanka),

Ała Wasyluk, University of Educational Management
of National Academy of Pedagogical Sciences
of Ukraine (Ukraine)

Theodoros Kyrkoudis, Democritus University
of Thrace (Greece),

Miroslav Prstacić, University of Zagreb (Croatia)

Redakcja || *Editors*

Redaktor naczelny || *Editor-in-Chief*

Wiktor Czernianin

Sekretarz redakcji || *Assistant to the Editor*

Kiriakos Chatzipentidis

Redakcja tomu || *Volume Editors*

Redaktor merytoryczny tomu

Wiktor Czernianin

Redaktor tematyczny

Wita Szulc

Redakcja polonistyczna

Halina Czernianin

Korekta

Kiriakos Chatzipentidis

© Copyright by Department of Psychology, University of Wrocław, Poland

„Przegląd Biblioterapeutyczny” (półrocznik) znajduje się
na liście czasopism punktowanych MNiSW (część B, poz. 1380, pkt. 5).

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna.

Wydane staraniem Instytutu Psychologii Wydziału Nauk Historycznych
i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

*Published by Department of Psychology Faculty of Historical
and Pedagogical Sciences University of Wrocław.*

ISSN 2391-971X

Publishing House **eBooki.com.pl**

ul. Obornicka 37/2,

51-113 Wrocław

tel.: +48 602 606 508

e-mail: biuro@ebooki.com.pl

www: <http://www.ebooki.com.pl>

Projekt okładki || Cover design

Marcin Fajfruk

Skład || Typesetting

Bartłomiej Siedlarz

Spis treści

Od Redakcji.....	9
------------------	---

Artykuły

Wiktor Czernianin, Halina Czernianin

Zarys teorii psychoanalitycznej Zygmunta Freuda (1856-1939) w perspektywie psychologii literatury	13
--	----

Anna Szemplińska

<i>Lectio divina</i> – w poszukiwaniu teologicznych implikacji biblioterapii.....	35
---	----

Anna Kapusta

Cytat w działaniu. Studium przypadku tekstoterapii kulturowej na podstawie wystawy <i>Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora</i>	43
--	----

Michał Kott

Ruch i choreoterapia jako konieczny element funkcjonowania w okresie późnej dorosłości	67
---	----

Kiriakos Chatzipentidis

Biblioterapia w edukacji inkluzyjnej.....	75
---	----

Kiriakos Chatzipentidis

Biblioterapia rodzeństwa dzieci z autyzmem.....	83
---	----

Kiriakos Chatzipentidis

Analiza bazy <i>SAGE Journals Online</i> : publikacje przypisane do słowa kluczowego <i>bibliotherapy</i>	93
--	----

Dział międzynarodowy

Carla Sousa

Biblioterapia no Brasil e na Polônia: uma análise a partir de artigos publicados entre 2000 e 2015 em periódicos brasileiros e poloneses.....	129
--	-----

Marco Dalla Valle

Esiste davvero la Biblioterapia? Analisi della disciplina e possibili applicazioni nelle biblioteche	147
---	-----

Sprawozdania

Klaudia Niemkiewicz

„Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016” – projekt zrealizowany przez Fundację na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Kultury Tradycyjnej Za-kresy w ramach programu Obserwatorium Kultury MKiDN, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Podsumowanie.....	159
---	-----

Anna Kapusta

<i>Gestalt</i> pieśni. Terapeutyczny aspekt wykonań wiejskich tradycji muzycznych w opowieściach mówionych (przyczynek do badań i praktyki tekstoterapeutycznej)	161
Recenzenci	173
Wskazówki dla autorów.....	174

Contents

From Editors.....	9
-------------------	---

Articles

Wiktor Czernianin, Halina Czernianin

Psychoanalytic theory by Sigmund Freud (1856-1939) in the perspective of literature psychology.....	13
--	----

Anna Szemplińska

<i>Lectio divina</i> – in search of the theological implications of bibliotherapy.....	35
--	----

Anna Kapusta

Quotation at Work. Case Study of Cultural Textual Therapy Based on the <i>Admissions Ward for Poor Objects. Re_COLLECTIONS from Kantor Exhibition</i>	43
--	----

Michał Kott

The motion and choreotherapy as a necessary element of functioning in late adulthood	67
---	----

Kiriakos Chatzipentidis

Bibliotherapy in inclusive education	75
--	----

Kiriakos Chatzipentidis

Bibliotherapy for siblings of children with autism	83
--	----

Kiriakos Chatzipentidis

Analysis of the <i>SAGE Journals Online</i> database – titles assigned to the keyword <i>bibliotherapy</i>	93
---	----

International Department

Carla Sousa

Bibliotherapy in Brazil and Poland: an analysis based on articles from Brazilian and Polish scientific journals published between 2000 and 2015.....	129
---	-----

Marco Dalla Valle

Does Bibliotherapy really exist? Analysis of discipline and possible applications in libraries.....	147
--	-----

Reports

Klaudia Niemkiewicz

‘Assimilation of Rustic Musical Traditions 2016’ – grant carried out by Foundation for the Presevation of Traditional Culture’s Heritage ‘Za-kresy’ as part of the MKIDN’s Observatory of Culture program. It’s been donated from the resources of The Minister of Culture and National Heritage.....	159
--	-----

Anna Kapusta

The *Gestalt* of Songs. The Therapeutic Aspect of the Performances
of Rural Musical Traditions in the Oral Stories (The Introduction
to Academic Research and Cultural Textotherapy Practice) 161

Consulting Editors 173

Guidelines for Authors 174

Od Redakcji From Editors

Różnorodność tematyczna może być ciekawa. Taka jest zawartość tego numeru. I tak pierwszy artykuł przybliży biblioterapeutom teorię psychoanalityczną Freuda, drugi prezentuje metodę czytania *lectio divina*, która ma za sobą wielowiekową tradycję monastyczną i jednocześnie jest to próba poszukiwania implikacji teologicznych w biblioterapii. Trzeci poświęcony został autorskiej strategii tekstoterapii kulturowej Anny Kapusty zrealizowany w ramach wystawy czasowej *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*, która miała miejsce w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Czwarty artykuł ukazuje znaczenie ruchu oraz aktywności fizycznej w utrzymaniu kondycji człowieka, który przekroczył 60-ty rok życia. Piąty i szósty na tematy związane z biblioterapią, odpowiednio, w edukacji inkluzyjnej oraz rodzeństwa dzieci z autyzmem. Wreszcie artykuł końcowy to analiza bazy *SAGE Journals Online* pod kątem tytułów przypisanych do słowa kluczowego „bibliotherapy”.

W Dziale Międzynarodowym prezentujemy prace młodych, tj. doktorantki z Brazylii, a jest nią Carla Sousa z Master in Science Information from Florianópolis, Brazil oraz doktoranta z Włoch Marco Dalla Valle z Università di Verona.

Na uwagę zasługują również sprawozdanie z realizacji projektu, pt.: „Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016” — projekt zrealizowany przez Fundację na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Kultury Tradycyjnej Za-kresy w ramach programu Obserwatorium Kultury MKiDN, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Następnym to opis terapeutycznych aspektów wykonań wiejskich tradycji muzycznych w opowieściach mówionych.

Artykuły

Articles

Wiktor Czernianin

Instytut Psychologii
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytet Wrocławski

Halina Czernianin

Instytut Nauk Geologicznych
Wydział Nauki o Ziemi i Kształtowania Środowiska
Uniwersytet Wrocławski

Zarys teorii psychoanalitycznej Zygmunta Freuda (1856-1939) w perspektywie psychologii literatury

Psychoanalytic theory by Sigmund Freud (1856-1939) in the perspective of literature psychology

Główne zagadnienia

Okresy twórczości naukowej Freuda. Pierwszy okres. Drugi okres. Trzeci okres. Teoria libido oraz seksualnej etiologii nerwic. Seksualizm dziecięcy. Narcyzm. Przyczyny. Cechy. Podział. Leczenie. Objawianie marzeń sennych. Religia i kultura. Religia. Kultura. Terapia psychoanalityczna.

Słowa kluczowe

Zygmunt Freud, psychoanaliza, seksualizm, religia, kultura, terapia.

Major issues

Periods of Freud's scientific work. First period. Second period Third period. The theory of libido and sexual etiology of neuroses. Childhood sexualism. Narcissism. Causes. Features. Division. Treatment. Explaining of the dreams. Religion and culture. Religion. Culture. Psychoanalytic therapy.

Keywords

Zygmunt Freud, psychoanalysis, sexuality, religion, culture, therapy.

1. Okresy twórczości naukowej Freuda

Artykuł ten, mający przybliżyć biblioterapeutom teorię psychoanalityczną Freuda, został opracowany na podstawie książek K. Pospiszyla, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, wyb. tekstów tłum. B. Kocowska, A. Czownicka, M. Albiński, L. Jekels, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1991; E. Fiały, *Modele freudowskiej metody badania dzieła literackiego*, Wyd. Tow. Nauk. KUL, Lublin 1991; oraz K. Obuchowskiego., *Przedmowa do III wydania w przekładzie polskim*, w: Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, przekład S. Kempnerówny i W. Zaniewickiego, PWN, Warszawa 1984, z powyższych dzieł głównie pochodzą dosłowne interpretacje teorii Freuda.

1.1. Pierwszy okres

W dorobku twórcy psychoanalizy można wyróżnić trzy okresy.¹ Pierwszy okres wiąże się z praktycznymi zajęciami i eksperymentami Freuda jako neurologa, następnie psychologa-terapeuty. Jest to czas wypełniony głównie kontaktami z pacjentami. Około roku 1895 Freud podejmuje próby opracowania nowej metody terapeutycznej, z której rozwinie się psychoanaliza. Jest to więc etap kliniczny, który jednak nie ustanie do ostatnich dni działalności wielkiego terapeuty.

1.2. Drugi okres

Następny okres jego badań, który również wykaże dużą trwałość, zaczyna się w 1900 roku, wówczas Freud opublikował pracę pt.: *Objaśnianie marzeń sennych* (*Die Traumdeutung*)², swoje najważniejsze dzieło – kamień węgielny pod gmach psychoanalizy jako zbioru teorii dotyczących struktury psychiki człowieka, jego rozwoju i funkcjonowania, próbujących wyjaśniać powstawanie różnych aktów psychicznych. Wyraża ona *expresis verbis* jego myśl systemową. Po raz pierwszy wychodzi w niej autor poza strefę klinicznej psychopatologii ku badaniom nad normalnymi przejawami psychiki, a więc psychologii ogólnej, czyli – używając języka Freuda – metapsychologii. Tym samym tropem – śladem badania zaburzeń przejawów nieświadomego życia psychicznego – poszedł Freud w opublikowanej w 1901 roku pracy *Psychopatologia życia codziennego*³ – tym razem za materiał posłużyły mu „czynności pomyłkowe”, „przejęzyczenia”, „zabobony” i „błędy”. W pracy tej po raz pierwszy użyto oficjalnie terminu „psychoanaliza” oraz opisano kluczowe elementy teorii psychoanalitycznej, takie jak nieświadomość i wyparcie. *Objaśnianie marzeń sennych* to pierwsza i zarazem najpoważniejsza próba przedstawienia hermeneutyki psychoanalitycznej (umiejętności objaśniania). Materiałem, jakim posłużył się Freud w związku z ową pracą interpretacji, był materiał marzeń sennych – własnych, zaczerpniętych z literatury oraz pozbieranych od przyjaciół i pacjentów. Freud przedstawił w tej pracy podstawowe pojęcia i tezy swej hermeneutyki: wyszedł od założenia, iż marzenie senne jest *fasadą*, za którą skrywa się *utajone życzenie*; życzeniu nie pozwala się objawić w formie bezpośredniej *cenzor snu* (wymogi kulturowe), sprawiając, iż *utajone życzenie* – mające najczęściej charakter seksualny – przybiera formę zniekształconą, zaburzoną, powstaje na drodze *kompromisu* zawartego z cenzorem. Zasadnicze zadanie *cenзора* polega na tym, by zachować (wynikający z konieczności biologicznej) stan snu, by nie dopuścić do przebudzenia i – konsekwentnie – do uświadomienia. „Cenzor jest strażnikiem stanu snu” – stwierdził Freud. Marzenie senne jest zatem *formacją kompromisową*, posługującą się – w celu ukrycia właściwego, lecz niedozwolonego życzenia – środkami znanymi z podręcznika poetyki: metaforą, synekdochą, metonimią, kondensacją itp. Wynikała z tego następna hipoteza: że istnieje coś w rodzaju mowy marzeń sennych, lądująco podobnego do mowy, jaką posługujemy się na co dzień, i że mowa ta przejawia się w formie zaburzonej przez wymogi wynikające z konieczności przystosowania się do reguł narzucanych przez system kultury. Ponieważ zaś marzenia senne, informując o *utajonym życzeniu*, pozwalają

¹ E. Fiala, *Modele freudowskiej metody badania dzieła literackiego*, Wyd. Tow. Nauk. KUL, Lublin 1991.

² Z. Freud, *Objaśnianie marzeń sennych*, w: *Dzieła*, Tom I, przeł. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.

³ Z. Freud, *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*, tłum. L. Jekels, H. Inka, W. Szewczuk, Wyd. PWN, Warszawa 1997.

wejrzeć w życie nieświadome, badanie ich – zwane przez Freuda *pracą objaśniania* – pozwala poznać aktywność nieświadomości psychicznej oraz formy jej zaburzeń. Badaniu owego systemu mowy i jej zaburzeń miał się poświęcić Freud w innych swych pracach – to właśnie ono miało się stać jednym z głównych filarów psychoanalizy. Tu także badacz wysuwa pierwszą *teorię aparatu psychicznego*, odcinając się od dotychczasowych ujęć wyłącznie anatomicznych. Wyróżnił trzy podstawowe jakości fenomenów psychicznych: *świadome, przedświadome i nieświadome*.

„Świadome”, które dotąd oznaczało psychiczne, zostaje związane jedynie z systemem percepcji, w którym dzięki postrzeżeniu jednostka kontaktuje się ze światem.

„Przedświadome”. System percepcji nie posiada pamięci. Stąd wszystko, co zostało spostrzeżone, ujęte świadomie, zmierza po krótszej lub dłuższej obecności w strefie świadomej do systemu przedświadomego, które obejmuje treści już nie mające charakteru świadomego. Treści te zachowują nadal zdolność do ponownego pojawienia się w polu świadomości. Tak więc „przedświadome” to tyle, co możliwe do przypomnienia albo lepiej: „możliwe do uświadomienia”. Jest to zatem konstatacja czysto opisowa, która wynika z obserwacji, że żadne spostrzeżenie czy wyobrażenie nie utrzymuje się trwale w świadomości, ale raz po raz przechodzi w stan pewnej latencji (przedświadomości) z możliwością powrotu do strefy świadomości.

„Nieświadomość”. Otóż obok przedstawionej jakości „bycia przedświadomym”, twórca psychoanalizy stwierdził i szeroko opracował jakość lub raczej system nieświadomości, który zawiera treści psychiczne głęboko ukryte przed świadomością, więc zjawiska niemożliwe do bezpośredniego uświadomienia. Przy czym przemożny wpływ tych zjawiska życie świadome nie ulega – w świetle badań Freuda – wątpliwości. Zostały one odkryte zwłaszcza w marzeniu sennym. Poddając interpretacji setki snów pacjentów, Freud stwierdził określone mechanizmy nieświadome nieodłącznie towarzyszące powstawaniu marzeń sennych. Są to m.in. takie mechanizmy, jak: przesunięcie, zgęszczenie i symbolizacja (żeby wymienić tylko najbardziej uniwersalne), które tworzą – zdaniem Freuda – tzw. proces pierwotny psychiki. Termin ten określał zjawiska „logiki nieświadomości” w opozycji do reguł czy prawidłowości typowych dla strefy podświadomej i świadomej, w których Freud widział działanie procesu wtórnego aparatu psychicznego. Na tym poziomie szczególne znaczenie przypisywał on funkcji słowa i języka w ogóle. Te trzy opisane jakości psychiczne – świadome, przedświadome i nieświadome – stanowią zasadnicze punkty bądź układy odniesienia dla teorii Freuda.

Z kolei w celu ukazania istoty wprowadzonego przez Freuda pojęcia podświadomości, jako głównego przedmiotu badań psychoanalizy, warto wyodrębnić główne aspekty owego zjawiska, z punktów widzenia których Freud zwykł był przedstawiać funkcjonowanie podświadomości w swoich pracach.⁴ Pierwszy to aspekt topograficzny, traktujący o pewnej „kolejności ułożenia” warstw płaszczyzny ludzkiej psychiki. Na samej powierzchni tej psychiki znajduje się świadomość, nieco poniżej ulokowana jest przedświadomość, czyli wszystkie informacje, które pozostają aktualne poza kręgiem świadomości, ale bez większego trudu mogą tam się znaleźć. Wreszcie najgłębiej znajduje się podświadomość. Różnica pomiędzy podświadomością a przedświadomością polega głównie na łatwości uświadomienia oraz na wierności ich przekazu do świadomości. Znajdujące się na poziomie przedświadomości informacje mogą bez trudu i bez zniekształceń

⁴ K. Pospiszyl, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, wyb. tekstów tłum. B. Kocowska, A. Czownicka, M. Albiński, L. Jekels, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1991, s. 52.

zostać uświadomione, natomiast, treści tkwiące w podświadomości rzadko zjawiają się bez poważnych zniekształceń w zasięgu świadomości. *Drugim aspektem podświadomości jest dynamika procesów podświadomych.* O dynamice można mówić dopiero w odniesieniu do podświadomości. Dynamika procesów podświadomych polega na specyficznym oscylowaniu pomiędzy siłami podświadomości dążącymi do wydostania się na zewnątrz i pokazania „prawdziwego oblicza ludzkich pragnień” oraz siłami przeciwnymi, zmierzającymi do tego, aby nie ujawniać nieaprobowanych społecznie potrzeb i zamiarów. Istotę dynamicznych procesów podświadomości znamionują trzy podstawowe procesy psychiczne: 1) represja, zwana inaczej „tłumieniem”, 2) opór, 3) mechanizmy obronne. Represja to wypieranie ze świadomości zdarzeń nieprzyjemnych oraz budzących dezaprobatę społeczną. Siłę zaś, która wstrzymuje „na uwięzi” znajdujące się w podświadomości treści określił Freud jako „opór” lub „ośrodki cenzuralne”. W celu dodatkowego niejako zabezpieczenia się przed uzewnętrznieniem się dążeń procesów podświadomych człowiek stosuje mechanizmy obronne, których liczba i sposoby wyrażania są nieskończenie bogate. Z nauki o tych mechanizmach obronnych powstała na dobrą sprawę nowoczesna postać psychologii klinicznej. Do najprostszych i najczęściej stosowanych mechanizmów obronnych należy np. racjonalizacja, czyli „wy tłumaczenie”, czy „usprawiedliwienie” nieprzyjemnych dla człowieka, bo naruszających jego obraz siebie, form zachowania, myśli czy dążeń. *Trzeci aspekt służący Freudowi do opisywania podświadomości dotyczy struktury procesów psychicznych.* Sam Freud nazywał ten wymiar podświadomości „aparatem psychicznym”, chodzi tu o podział ludzkiej osobowości na trzy zasadnicze warstwy: „id”, „ego” i „superego”.⁵ „Początkowo cała nasza psychika jest >id< – stwierdza Freud, tzn. jest całkowicie rządzona przez zasadę przyjemności. Wszystkie potrzeby domagają się natychmiastowego zaspokojenia, nie znoszą sprzeciwu.” „Ego” rządzone jest zasadą rzeczywistości. Powstaje ono w wyniku doświadczeń życiowych jednostki, w których czasie uczy się ono trzymać na wodzy pierwotne skłonności człowieka, kierując się regułą najmniejszego zła, polegającą na oszacowaniu każdej sytuacji z punktu widzenia oceny, kiedy powstrzymanie owych „pierwotnych instynktów” jest korzystniejsze niż dawanie im folgi. Mechanizmem rządzącym powstawaniem „tworzenia” się „ego” są momenty, w których dziecko uczy się różnicować „ja” i „nie ja”. Z dramatycznym najczęściej napięciem uczy się ono wtedy oddzielać „siebie”, własne „ja” od innych osób lub rzeczy. Proces ten, zapoczątkowany we wczesnym dzieciństwie, towarzyszy każdemu człowiekowi do końca jego dni, spełniając rolę podstawowego mechanizmu poznawania zarówno siebie, jak i drugiego człowieka. „Superego” jako najwyższa warstwa psychiki nie powstaje w sposób samorzutny, rodzi się ono głównie w procesie identyfikacji z innymi osobami, a więc powstaje drogą „rzutowania do wewnątrz” sylwetki psychicznej innych ludzi przebywających w otoczeniu dziecka i cieszących się jego autorytetem. *Superego* stanowi wewnętrzną reprezentację wartości moralnych i ideałów uznawanych przez daną społeczność, które przekazywane są dziecku przez rodziców w procesie socjalizacji. Jest to instancja „moralna”, dążąca do doskonałości (w przeciwieństwie do id kierującego się zasadą przyjemności). Główne funkcje *superego* to hamowanie impulsów *id*, przekonywanie *ego*, aby cele realistyczne zastąpiło moralnymi. Jest to ostatni wykształcający się element osobowości, kształtuje się pod wpływem kar i nagród, stosowanych przez rodziców. To, co wychowawcy aprobują i nagradzają, włączane jest w obręb systemu *superego* – *ja idealnego*. Sumienie karze, wywołując poczucie winy, *ja idealne* nagradza, powodując poczucie dumy. Samokontrola zajmuje miejsce kontroli sprawowa-

⁵ Z. Freud, *Poza zasadą przyjemności*, przekł. J. Prokopiuk, wstęp B. Suchodolski, PWN, Warszawa 1975, s. 91.

nej przez rodziców. *Superego* jest sferą moralną człowieka. *Ostatni wreszcie składnik „gramatyki” podświadomości to aspekt ekonomiczny.* Zdaniem Freuda każdym człowieku istnieje pewien zapas energii wypływający z siły instynktu, który – niczym konto w banku – stanowi zabezpieczenie dla normalnego życia. Szafarzem owej energii jest zdaniem Freuda, „ego”, które czuwa z jednej strony nad tym, aby owej energii nie nagromadziło się za wiele, z drugiej aby nie doprowadzić do konfliktu z otaczającym światem w procesie „upłynniania” zasobów energii instynktu, a także aby nie dopuścić do całkowitego „wylądowania się” danego instynktu. Pomimo, że Freud podkreślał, iż „energia psychiczna to nie to samo co >czysta< energia, lecz jest to siła poszukująca swego sensu”, energię tę traktował w sposób mechanistyczny. Ile jej człowiek wyemituje, tyle jej traci. Przy czym „przykre uczucia związane są ze wzrostem, natomiast przyjemne ze spadkiem bodźców do działania” – stwierdza Freud.⁶ Przepływ energii odbywa się, według Freuda, na dwóch płaszczyznach: 1) przechodzenia ze stanu aktywnego w bierny, np. sadyzm w masochizm, oglądactwo w ekshibicjonizm, i 2) odwrócenia wartości (znaku), np. miłość przeradza się w nienawiść, czy łagodność w okrucieństwo. Fundamentalną rolę w omawianym obecnie ekonomicznym aspekcie podświadomości odgrywa – wspomniana już przy okazji prezentacji aspektu dynamicznego – represja, którą Freud nazywa „kamieniem węgielnym na którym spoczywa cała struktura psychoanalizy”. Mechanizm represji (wyparcia) działa nie tylko w „paśmie”: świadomość – podświadomość (rozumianym jako: rozdawanie – oszczędzanie), działa on także „w bok”, tzn. może niejako „wypożyczyć” nieco energii obiektowi (osobie lub przedmiotowi) uprzednio obojętnemu. Czyli że działanie mechanizmu represji danego impulsu może spowodować „naładowanie” siłą tego impulsu osoby, idei lub przedmiotu fizycznego. Nazywa się to „kateksją”. Poprzez kateksję impulsy zrepresjonowane pozostają stale aktywne.

Przy okazji omawiania represji (czyli wyparcia) warto wspomnieć, że Freud wyróżnił także pośrednią formę (pomiędzy świadomością i represją), a mianowicie tłumienie, które jest „chwilowym wyłączeniem określonej treści przeżyć” lub inaczej – zepchnięciem jej do przedświadomości, skąd łatwiej może znaleźć się na powrót w świadomości.

1.3. Trzeci okres

Od około 1912 roku pojawia się nowy nurt teoretyczny w zainteresowaniach Freuda, który wkracza na teren szeroko rozumianej kultury, próbując ją interpretować psychoanalitycznie. Dotychczas wypracowane narzędzia psychoanalizy, tj. koncepcje, metody, pojęcia, zostają zastosowane do badania różnorodnych zjawisk kultury, a więc religii, filozofii, sztuki czy wreszcie literatury. W nawiązaniu do teorii popędów oraz koncepcji aparatu psychicznego Freud zajął się również – w pracy pt. *Kultura jako źródło cierpień* (1930) – kwestią kultury, postrzegając ją z jednej strony jako „źródło cierpień” (wynikających z przymusów kulturowych narzucanych indywiduum), z drugiej jako formę wyrazu procesu sublimacji życia popędowego. Freud był zasadniczo pesymistyczny, jeśli chodzi o ocenę dotychczasowych dokonań kultury oraz jej perspektyw na przyszłość: z jednej strony wskazywał na to, że kultura domaga się od indywiduum za dużo, obarczając je coraz większymi obowiązkami (choćby w dziedzinie moralności i etyki seksualnej), a w rezultacie jego „ideały” w żaden sposób nie odpowiadają jego realnym możliwościom; z drugiej strony – pod wpływem *Psychologii tłumy* Gustava Le Bona – postrzegał współczesną sobie kulturę jako zjawisko przechodzące proces coraz dalej

⁶ K. Pospiszyl, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, op. cit., s. 52-55.

postępującego umasowienia, w którym jest coraz mniej miejsca dla indywidualności oraz jego uzasadnionych roszczeń. Freud uważał, że owo „źródło cierpienia” tkwi w samym człowieku, postrzeganym jako istota targana konfliktem popędu agresji i samozagłady (Tanatos) z jednej oraz koniecznością samozachowania z drugiej strony (Eros). To właśnie – jak pisał, cytując Goethego – owe „niebiańskie potęgi”, walcząc ze sobą, sprawiają, iż człowiek jest istotą już z samej swej natury rozdartą wewnątrz, obciążoną „świadomością winy”, ta zaś jest zarzewiem nerwicy, której objawem jest represyjny system kultury.

2. Teoria libido oraz seksualnej etiologii nerwic

Freud zauważył, że narcyzm i samouwielbienie właściwe ludziom doznały trzech silnych ciosów z ręki nauki. (1) Pierwszy cios spotkał ludzką dumę ze strony astronomii. Kopernik wykazał, że Ziemia nie jest centrum uniwersum, wokół którego krąży wszystko, lecz stanowi fragment niezliczonego mnóstwa ciał niebieskich. (2) Biologia była następną dyscypliną gotową do przywołania człowieka do pokory: Karol Darwin wykazał, że człowiek to jeden z gatunków w świecie zwierząt. (3) Ostatni cios ludzkiej dumie zadała psychologia (tj. prace Freuda), wykazując, że świadomość czy dusza nie jest tym, dzięki czemu człowiek rządzi wszystkim, co w nim jest, i ma pełną kontrolę nad swoją wiedzą i motywacją.

Freud przy tym jednakże przyznaje, że psychologia dostarczyła tylko naukowych uzasadnień takiemu właśnie sądowi filozofów. Tym, który wskazał na znaczenie „nieświadomej woli” i seksualnych instynktów, był niemiecki filozof Artur Schopenhauer.⁷

Wraz ze stwierdzeniem, że główna siła sprawcza ludzkiego zachowania się leży poza sferą świadomości człowieka wysunął Freud „koncepcję, według której wśród funkcji psychicznych jest coś... co posiada wszelkie atrybuty wielkości wymiernej – choć nie mamy środków do mierzenia jej – coś, co zdolne jest rosnąć, maleć, przemieszczać się i wyładowywać i co rozciąga się wzdłuż śladów pamięciowych, pozostawionych przez myśl”. To „coś” to libido, czyli najogólniej biorąc, szeroko rozumiany popęd seksualny.

Freud wyróżniał zawsze dwie siły napędowe ludzkiego zachowania się. W pierwszej wersji swych poglądów, obok wspomnianej powyżej (1) libido, wymienia jeszcze (2) instynkt samozachowawczy. Oba te motory struktur motywacyjnych w sposób zasadniczy różnią się swą naturą. Instynkt seksualny (libido) kieruje się zasadą przyjemności; natomiast instynkt samozachowawczy zasadą realności. Inny jest także stosunek obu tych popędów do lęku – instynkt seksualny ma o wiele silniejsze powinowactwa z lękiem niż instynkt samozachowawczy. „Niezaspokojenie głodu i pragnienia, dwóch najelementarniejszych popędów zachowawczych, nie ma nigdy za skutek przemiany ich w lęk – stwierdza Freud – podczas gdy przekształcenie się niezaspokojonej libido w lęk należy do zjawisk najlepiej znanych i najczęściej spostrzeganych.”⁸

Konsekwencją tych różnic jest to, że instynkt samozachowawczy nie stanowi siły sprawczej zaburzeń nerwicowych, siłą taką ma zaś libido, czyli popęd seksualny. Owa szczególnie ważna rola seksualizmu wypływa z tego, że – jak pisze Freud – jest on „jedyną funkcją żyją-

⁷ K. Obuchowski, *Przedmowa do III wydania w przekładzie polskim*, w: Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, przekład S. Kempnerówny i W. Zaniewickiego, PWN, Warszawa 1984, s. 19.

⁸ Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, PWN, Warszawa 1984, s. 401.

cego organizmu, która wychodzi poza jednostkę i zabezpiecza jej powiązanie z gatunkiem. Nie da się zaprzeczyć, że jej wykonywanie nie zawsze przynosi korzyści jednostce, tak jak inne czynności, lecz przeciwnie, kosztem wielkiej rozkoszy naraża ją na niebezpieczeństwa, które zagrażającej życiu i dość często je niszczą.”⁹

Owe „niszczące” działanie rozkoszy seksualnej wyraża się w nerwicy, która – zdaniem Freuda – wywodzi się z różnego rodzaju zakłóceń na drodze prawidłowego działania „specyficznych form aktywności seksualnej, zmierzającej do rozładowania napięcia.” Nagromadzona (skutkiem niemożności wyładowania) energia libido przemienia się w lęk, jak bowiem twierdzi Freud: „Ujście w formie leku jest najczęstszym losem libido, którą spotkało stłumienie”. Niemożność wyładowania energii libido wiąże się z uwarunkowaniami zewnętrznymi i wewnętrznymi jednostki. Otóż sprawą powszechnie znaną jest fakt, że zarówno twórca psychoanalizy, jego rówieśnicy, a przede wszystkim pacjenci wzrastali w epoce uchodzącej dzisiaj za modelowy przykład restryktywnego traktowania sprawy płci. Pacjenci Freuda to zasadniczo cała esencja nie tylko tworzonych przezeń teorii, lecz – być może – przede wszystkim materiał projekcyjny do „wypowiadania siebie”. Pisane przez Freuda analizy oraz sprawozdania, stanowiły sensację i głęboki rezonans od początku ich ukazywania się. Albowiem opisy te urzekały swą wnikliwością, zaskakiwały purytański świat wyzwoleniem z obowiązujących dawniej ograniczeń dotyczących ukazywania prawdziwej natury człowieka.

Freud nie tylko dzięki swym teoriom przełamał blokujące dotąd przeszkody w opisywaniu „nagiej prawdy” o człowieku. Swymi pomysłami doprowadził do tego, że owe „prawdy” mogły zostać zgłębione. Takie jego odkrycia jak: nauka o podświadomości, teoria seksualnej etiologii nerwic, seksualizm dziecięcy itd. stały się nowym narzędziem poznawania psychiki człowieka, lepszym i bardziej czułym detektorem (odkrywcą) ludzkich pragnień, tęsknot i lęków.

3. Seksualizm dziecięcy

Obok teorii seksualnej nerwic głównym odkryciem Freuda był seksualizm dziecięcy. Otóż śledząc nawarstwianie się objawów patologicznych u swych pacjentów, stwierdził Freud, że wykazywali oni aktywność seksualną (a w każdym razie specyficzne uwrażliwienie w tym zakresie) od samego początku życia. Wszelkie zaś zahamowania, a także różnego rodzaju urazy dotyczące sfery erotycznej wywoływały objawy nerwicowe.¹⁰

Freud dokonał więc daleko posuniętego rozszerzenia pojęcia seksualizmu. Rozszerzenie to szło w dwóch kierunkach: 1. „Wyzwolenie seksualizmu – jak pisze Freud – z nazbyt ciasnego związku z genitaliami”. „Seksualną” jest dla niego każda czynność cielesna dążąca do rozkoszy. 2. Zaliczenie „do wzruszeń seksualnych wszelkich przyjaznych i serdecznych uczuć”. „Oderwanie seksualności od genitaliów ma – zdaniem Freuda – tę korzyść, że pozwala nam podciągnąć pod ten sam punkt widzenia, co dla normalnych dorosłych, działalność seksualną dzieci i zбочeńców, która to aktywność – jeśli chodzi o dzieci – była dotychczas całkowicie zaniedbana, a jeśli chodzi o zбочeńców... bez zrozumienia”.

Freud wyróżnił trzy fazy dziecięcego seksualizmu znaczone przez uwrażliwienie trzech podstawowych, jego zdaniem, sfer erogenicznych. Pierwsza faza oralna, druga, analna,

⁹ Tamże.

¹⁰ K. Pospiszyl, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, op. cit., s. 95 i n.

trzecia falliczna. Dziecko kolejno ma więc – zdaniem Freuda – czerpać największe przyjemności ze ssania (faza oralna), wydzielenia kału (analna) oraz doznań genitalnych. Każdy z tych okresów wczesnego rozwoju seksualnego dziecka stwarza zdaniem Freuda typowe dla siebie problemy, które służą następnie jako coś w rodzaju matrycy dla późniejszego zachowania się człowieka, a także zaburzeń tego zachowania się, przez całe życie.¹ W związku z tym Freud przedstawił koncepcję, że fazy te mogą służyć jako podstawowe wymiary typologiczne, którą szczegółowo opracował jego uczeń Karl Abraham.

Z dwóch zasadniczych przyczyn dziecko może zatrzymać się na poszczególnym etapie rozwoju wczesnoseksualnego, mianowicie wtedy, kiedy pomimo pragnień nie dozna odpowiedniego zaspokojenia przyjemności płynącej z danej sfery oraz kiedy przyjemności dane mu będą w nadmiarze. W tym drugim przypadku dziecko „rozsmakowawszy się w nich zanadto” nie będzie miało motywacji do osiągnięcia wyższej fazy rozwoju seksualnego, natomiast – w wypadku trzeciej, fallicznej fazy – nie wejdzie, tak jak powinno – w okres latencji (od 6 roku życia do dojrzewania), który z kolei poprzedza późniejszy, dojrzalszy seksualizm człowieka dorosłego (faza genitalna, podporządkowana celom rozrodczym, dzięki czemu przestaje być perwersyjna). Zjawisko to nazywa się „fiksacją”. Pierwszy typ przyczyny, tj. poczucie udaremnienia w zakresie gratyfikacji płynących z danej sfery erogenicznej, nazwał Freud niezwykle później popularnym terminem, mianowicie „frustracją”.

Wspomniane więc dwie przeciwstawne przyczyny wpływają jak to nazwano, na szczególne „upodobania” danego człowieka do poszczególnego okresu – fachowo w literaturze psychoanalitycznej nazywa się to „fiksacją do danego okresu”. Owo „upodobanie” przejawiać się może w tym, że w całym swym późniejszym życiu zdradza on tendencje do „powielania” tych właśnie problemów emocjonalnych, które są właściwe dla najsilniej zafiksowanego okresu.

Zafiksowanie się np. na pierwszym lub na drugim etapie fazy oralnej – a w konsekwencji przejście pogodnej lub agresywnej formy stosunku do innych ludzi – nie jest dziełem przypadku. Zgodnie z twierdzeniem Freuda pokrywa się to z długością okresu karmienia dziecka piersią. Dzieci długo karmione piersią stanowią typ „oralnie zaspokojony”, znamionujący się właściwościami zachowania wczesnooralnego, czyli pogodnym usposobieniem ze skłonnością do naiwności. Natomiast dzieci szybko odstawione od piersi wskutek doznanej w tym zakresie frustracji przejmują późnooralną, agresywną formę reagowania w kontaktach z innymi ludźmi, czyli zachłanność, żarłoczność, palenie papierosów itp.

Kolejną fazą jest faza analna (nazywana także fazą analno-mięśniową). Dziecko czerpie wówczas przyjemność z drażnienia błony śluzowej odbytu oraz muskulatury – jako aparatu mogącego dziecku dać kontrolę nad procesem wydalania. Dziecko oscyluje wokół dwóch skrajności – *dawanie* – *zatrzymywanie*. Przyznaje także wartość wydalanyemu ekskrementom – jako częściom swojego ciała. Trening czystości staje się faktem społecznym dzięki temu, że dorośli domagają się defekacji w odpowiednim czasie i karcą za defekacje w czasie nieodpowiednim. Z fiksacjami w fazie analnej Freud wiązał takie cechy jak skąpstwo, rozrzutność, upartość, skłonność do kolekcjonowania, sadyzm i masochizm, stosunek do władzy i dominacji, twórczość, bierność i impulsywność, kontrola, uporządkowanie, czystość i skłonność do brudzenia itp. Karl Abraham wprowadził pojęcie *fazy sadystyczno – analnej*.

Zdaniem Freuda, dziecko do około trzeciego roku życia jest istotą biseksualną, wszystkie bowiem ważniejsze procesy psychiczne zachodzą w sposób podobny u chłopców i u dziewczynek. Samo zaś dziecko nie ma „emocjonalnego” stosunku do tego, jaką płeć

posiada, pomimo że jest tego świadome. Takie właśnie emocjonalny stosunek pojawia się według Freuda dopiero około trzeciego roku. Okres ten nazywa Freud fallicznym, stanowi on, jak już wspomniano, trzecią fazę seksualizmu dziecięcego. Chłopiec stwierdza wtedy, że ma „coś więcej” od dziewczynek, dziewczynka natomiast stwierdza, że ma „coś mniej” od chłopców. Po tym stwierdzeniu rodzi się zdaniem Freuda u chłopców stały lęk przed utratą penisa, czyli jeden z fundamentalnych kompleksów dzieciństwa, tzw. kompleks kastracji. Natomiast u dziewczynek występuje inny kompleks, nazywany przez Freuda „zazdrością o penisa”. Drugą parę kompleksów okresu fallicznego stanowią kompleksy Edypa i Elektry i należą do odkryć, którym Freud przypisał ogromne znaczenie.

Kompleks Edypa. Mitycznym prawozorem jest Edyp, grecki król Teb, który, nie znając swoich biologicznych rodziców, zabił ojca, a potem ożenił się z matką i miał z nią dzieci.

Ma to być powszechne zjawisko wśród dzieci między 4 a 6 rokiem życia (faza falliczna rozwoju psychoseksualnego), polegające na pragnieniu seksualnego związku z rodzicem płci przeciwnej, przy jednoczesnej chęci pozbycia się rodzica tej samej płci, jako rywala seksualnego.

Konflikt edypalny różnie przebiega zależnie od płci dziecka:

- Kazirodczne pożądanie matki oraz wrogość wobec ojca owocuje lękiem przed karą ze strony ojca – jest to *lęk przed kastracją (lęk kastracyjny)*. Lęk ten sprawia, że ostatecznie chłopiec wypiera seksualne pożądanie matki oraz wrogość wobec ojca. Jednocześnie zaczyna się identyfikować z ojcem, co daje mu możliwość zastępczego zaspokojenia seksualnych impulsów (identyfikacja pełni tu rolę mechanizmu obronnego). Wyparcie kompleksu Edypa ostatecznie powoduje ukształtowanie się superego.
- Rozwój kompleksu Edypa u dziewcząt (Carl Gustav Jung określał go jako kompleks Elektry, Zygmunta Freuda dystansował się od tego określenia) jest bardziej skomplikowany. O ile u chłopców faza falliczna rozpoczyna się kompleksem Edypa, a kończy kompleksem kastracyjnym, o tyle u dziewczynek jest na odwrót; *kompleks kastracji* wprowadza je w tematykę różnicy seksualnej i tworzy podłoże do nawiązania relacji z rodzicem płci przeciwnej. Odpowiednikiem lęku kastracyjnego jest tu *zazdrość o członka* (wspólnie oba zjawiska nazywa się kompleksem kastracyjnym). Dziewczynka zobaczywszy, że pod względem falliczności nie może konkurować z chłopcem, odwraca się od typowo męskiej aktywności fallicznej. Rozluźnia się także jej związek z matką a *obiektem* staje się ojciec – jako ten, który ma *fallusa*. *Kompleks Edypa* u chłopców radykalnie kończy się *kompleksem kastracyjnym*. U dziewczynek nie następuje definitywne rozwiązanie *kompleksu Edypa*. Jednym ze skutków jest słabsze ukształtowanie superego.

Kompleks Edypa zapoczątkowuje kwestię identyfikacji seksualnej. Według Freuda, wcześniejsza seksualność dzieci obu płci była niezróżnicowana (czyli męska – falliczna).

Prawidłowe rozwiązanie kompleksu Edypa ma determinować życie emocjonalne dorosłego człowieka. W psychoanalizie jest to jeden z podstawowych kompleksów libido.

Freud usiłował tłumaczyć kompleksem Edypa mnóstwo ludzkich zachowań. W praktyce jednak nigdy nie udowodniono nawet realnego istnienia tego kompleksu. Jego domniemane skutki często łatwiej wytłumaczyć w inny sposób (np. lęk przed kobietami może być po prostu efektem traumy pierwszych prób nawiązania erotycznego kontaktu).

Kompleks Elektry – występujący u dziewczynek (3-6 lat) podświadoma i stłumiona skłonność płciowa do ojca i strach przed odwetem matki, jako rywalki budzącej nieuświa-

domioną wrogość dziecka. Nazwa wywodzi się od imienia postaci z mitologii greckiej. Elektra, córka Agamemnona i Klitajmestry, siostra Ifigenii i Orestesa, nakłaniała brata do zabicia matki dla pomśzczenia zamordowanego przez nią ich ojca.

Powyższe teorie Freuda wywarły nieprawdopodobnie wielki wpływ nie tylko na sposób myślenia o mechanizmach funkcjonowania ludzkiej psychiki, stały się one także przyczyną zmian w praktykach wychowawczych, zapoczątkowały nowe dziedziny zainteresowań, wywołując niekiedy bardzo gwałtowne kontrowersje. Do najważniejszych zdobyczy przedstawionych teorii Freuda należy położenie silnego nacisku na studiowanie życia rodzinnego i stosunków panujących w rodzinie. Dzięki nim wiedza o rodzinie zyskała nowe punkty odniesienia do ukazania wielu podstawowych zagadnień wychowawczych.

4. Narcyzm

Jednym z wielkich odkryć Freuda, docenionym w pełni dopiero po jego śmierci, jest przyjęcie nowej perspektywy spojrzenia na zjawisko narcyzmu. Do czasu zajęcia się przez ojca psychoanalizy tym zagadnieniem narcyzm uważany był za zboczenie seksualne. Szerokie rozumienie narcyzmu, jako przejawu instynktu samozachowawczego, zaproponował Freud. Termin pochodzi od Narcyza, w mitologii greckiej, młodzieńca niezwyklej urody, syna boga rzeki Kefisos (Beocja) i nimfy Liriope. Nie chciał on odwzajemnić uczuć nimfy Echo, wobec czego Nemezis ukarała go miłością do własnego odbicia w tafli wody. Narcyz zmarł z nie zaspokojonej tęsknoty i po śmierci został zamieniony w kwiat nazwany jego imieniem.

Zgodnie z założeniem Freuda każda istota ludzka przychodzi na świat w stanie „całkowitego narcyzmu”, który twórca psychoanalizy uważa za „oceaniczne poczucie wszechpotencji”. We współczesnej psychiatrii narcyzm uznaje się za zaburzenie osobowości (DSM IV), chociaż w ICD-10 nie jest wyróżniony jako odrębna jednostka nozologiczna. Psychoanaliza podchodzi do tego zagadnienia szerzej, mówiąc, że jest to stan psychiczny, polegający na skierowaniu libido do wewnątrz, wówczas ego staje się obiektem seksualnym. W tym sensie można wyróżnić dwa rodzaje narcyzmu: narcyzm pierwotny i narcyzm wtórny. Narcyzm pierwotny jest stanem małego dziecka, w którym popędy są nieukierunkowane i nie nastąpiła jeszcze kateksja obiektu. Okres narcyzmu pierwotnego kończy się w momencie uświadomienia sobie przez dziecko własnej odrębności oraz zależności od innych (jest to moment, który waży na całym późniejszym życiu). Jeżeli rozwój przebiega prawidłowo dziecko jest w stanie zrezygnować z nieprawdziwego przekonania o własnej omnipotencji i bez większego uszczerbku wejść w stan narcyzmu wtórnego kiedy to zauważa, że własne potrzeby może zaspokajać przy użyciu przedmiotów i innych ludzi. W tym miejscu następuje wspomniane wiązanie z obiektem (kateksja). Siła wiązania oraz jego charakter zależą od tej pory będą od wielu czynników, zarówno środowiskowych, jak i w późniejszym wieku, osobowościowych.

4.1. Przyczyny

Dziecko przechodzi także fazę rozwoju, w którym pojawiają się uczucia omnipotencji i wszechwładzy. Wg Stephena Johnsona związane jest to ze skokiem rozwojowym w okresie początków chodzenia, mówienia i rozwijania się nowych form myślenia (myślenie przedoperacyjne). W tym okresie może nastąpić tak zwany „uraz narcystyczny” – podkopa-

nie poczucia wartości bądź to przez nadmierne podkreślanie ułomności, niedoskonałości i ograniczeń dziecka, bądź też poprzez narcyzowanie, czyli nadmierne chwalenie, przypisywanie nieproporcjonalnie pozytywnych umiejętności itp. Oba style wychowania prowadzą do wytworzenia się urazu narcystycznego i fiksacji.

Inna koncepcja szuka przyczyn narcyzmu w urazie z okresu edypalnego (przede wszystkim). Narcyzm jest wtedy regresją, wycofaniem się z dylematów okresu edypalnego i skoncentrowaniu się na wcześniejszych stadiach rozwojowych – tu: narcyzmie. W tym sensie można mówić o narcyzmie obronnym lub obronach narcystycznych. Dziecko nie wchodzi w etap edypalny lub wycofuje się z niego pod wpływem frustracji i koncentruje swoje popędy na własnej osobie.

W wyniku fiksacji narcystycznej lub regresji rozwijają się jako dominujące narcystyczne cechy osobowości. Wtedy możemy mówić o narcystycznym zaburzeniu osobowości.

4.2. Cechy

Narcyzm ma kilka specyficznych dla siebie elementów. Choć możemy go niekiedy utożsamiać z egoizmem, to jednak to drugie pojęcie nie wyczerpuje znaczenia narcyzmu. Osoby narcystyczne są skoncentrowane na sobie, ale niekiedy jest to powodem ich znacznego cierpienia, gdyż po prostu nie są zdolne do „wyjścia poza siebie”, „zapomnienia o sobie”, pełniejszego skoncentrowania się na drugim człowieku. Osoby te cierpią też znacznie z powodu swojego stanu i niemożności jego zmiany. Jest to związane z tym, że własna osoba staje się obiektem, na który jest skierowane nie tylko libido (czyli zainteresowanie, ciekawość, miłość, pragnienie nieustannego kontaktu z własną osobą) ale także destrudo – agresja, sadyzm itp. Stąd silne wahania samopoczucia – od miłości i samouwielbienia, do samoponiżenia, myśli samobójczych, depresji narcystycznej, poczucia niższości itp.

Osoby silnie narcystyczne mogą niekiedy przeżywać stany, w których czują się jakby były za murem lub szybą oddzielającą ich od innych ludzi, bądź mieć wrażenie, że inni są jak postacie z wyświetlanego filmu. Nie są to jednak przeżycia psychotyczne, lecz metaforyczny opis wrażeń, jakich doświadczają w kontakcie z innymi ludźmi. Te wrażenia dobrze ukazują, że gdy libido nie jest skierowane do obiektów zewnętrznych, to te obiekty tracą dla podmiotu wrażenie realności (np. pacjentowi wydaje się, że wszystko jest grą komputerową lub filmem. (Beletrystyczny opis takiego stanu zobacz: Kurt Vonnegut, *Śniadanie mistrzów*). Tym samym ludzie i relacje z nimi tracą dla narcyza na znaczeniu, dlatego zachowania osób narcystycznych możemy określać jako egoistyczne, nie biorące pod uwagę innych ludzi i często idące w parze z niezrozumieniem innych, brakiem empatii.

Należy dodać, że narcyzm często współwystępuje z niedookreślonym i rozmazanym poczuciem tożsamości.

4.3. Podział

Można wyróżnić dwa typy narcyzów. Oba posiadają mimowolną tendencję do skoncentrowania się na własnym wizerunku, na tym, jak są spostrzegane przez innych. Pierwszy z nich to osoba niepewna. Spojrzenia innych po prostu ją paraliżują, czuje się ciągle obserwowana, lecz jest to dla niej niekomfortowe. Każda krytyka jest dla niej klęską. Drugą grupę osób narcystycznych stanowią ludzie, którzy są pewni siebie i nie przejmują się zu-

pełnie opiniami innych. Prezentują się jako wyraźnie wyższościowi, mają skłonność do mimowolnego poniżania innych ludzi i dawania innym do zrozumienia, że są gorsi.

Obie te grupy są dysfunkcyjnie zainteresowane własną autoprezentacją, jednak pierwsi stale boją się, że coś się im nie uda, dlatego zwykle milcząco obserwują innych i porównują się nieustannie. Są przerażeni, że ktoś zobaczy coś nieodpowiedniego (co nie pasuje do kreowanego przez nich obrazu). Drudzy tak silnie wierzą w wizerunek, który kreują, że nie zauważają w ogóle opinii innych lub się z nimi nie liczą.

4.4. Leczenie

Potencjalnie skutecznymi formami leczenia są: psychoterapia psychodynamiczna, psychoterapia psychoanalityczna lub psychoanaliza (są to podobne metody, różniące się głównie częstotliwością sesji i kompetencjami terapeuty, należące do tego samego nurtu psychologii dynamicznej zwanej głębinową), trwające nierzadko kilka lat.

5. Objaśnianie marzeń sennych

Stworzona przez Freuda „teoria snów” należy nie tylko do najbardziej istotnych poglądów psychoanalizy, jest również jednym z bardzo znamienitych „znaków epoki” współczesnej. Freud u samego początku XX stulecia zapoczątkował trwające do dziś systematyczne studia na „tłumaczeniem języka emocji”, czyli nad sposobem wyrażania marzeń, najszybszych tęsknot, lęków i niepokojów najstarszym z „języków” znanych człowiekowi, czyli językiem symboli. Swym poglądem, że sny „mówią” językiem symboli ukazał Freud nierozłączność związku człowieka z kulturą, którą tworzy i przez którą bywa tworzony. Język symboli, będąc bowiem najlepszym sposobem wyrażania marzeń, tęsknot, lęków i niepokojów, jest zarazem językiem, którego człowiek „uczy się” najczęściej bez wyraźnego udziału świadomości.¹¹

Freud „teorię snów” odkrył przypadkowo, przy okazji pracy nad wyjaśnianiem mechanizmów powstawania objawów psychonerwic. Otóż jego pierwszym założeniem było to, że sen, tzn. marzenie senne, jest zjawiskiem psychicznym, a nie somatycznym – jest ono „pewnego rodzaju wypowiedzeniem się śniącego”, dlatego też „śniący z reguły wie, co oznacza marzenie senne, tylko nie zdaje sobie sprawy z tego, że wie o tym i dlatego sądzi, że nie wie”. Marzenie senne wbrew potocznej opinii „nie jest mącicielem... lecz strażnikiem snu” – uważał Freud.¹² Ochrona snu poprzez marzenie senne polega na tym, że nieukozone pragnienie wywołuje silne psychiczne napięcie, znajduje ujście w marzeniach, dzięki czemu człowiek może spać. Istota więc marzeń sennych polega na halucynacyjnym spełnieniu ukrytych i jawnych pragnień. Przyjeliśmy – pisze Freud – pogląd, że sny dlatego w sposób niezmienny stanowią spełnienie marzeń, że są wytworem podświadomości, która nie zna innego celu dążeń niż spełnienia pragnień i która jest rządzona nie inną siłą jak impulsem zaspokojenia życzeń”.¹³

¹¹ K. Pospiszyl, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, op. cit., s. 140 i n.

¹² Tamże.

¹³ Tamże, s. 142.

Dla potrzeb psychoanalizy najistotniejsza jest interpretacja marzeń sennych, w tym zakresie wskazówki Freuda są takie:

1. Istnieją dwie płaszczyzny marzenia sennego: jawna i ukryta. Jawna część snu często jest ukrywana, niezrozumiała lub zupełnie niedorzeczna. Nabiera logicznego sensu dopiero po wyjaśnieniu ukrytego w podświadomości pragnienia, którego spełnieniem było dane marzenie senne.
2. Na straży tajemnicy wielu „ukrytych w mrokach podświadomości” niedozwolonych przez „superego” pragnień doznających halucynacyjnego spełnienia w marzeniach sennych stoi cenzura marzeń sennych, doprowadzająca do zniekształceń w treści marzenia sennego.
3. Innym, obok cenzury, zniekształceniem utrudniającym zrozumienie marzeń sennych jest to, że obrazy marzeń sennych wyrażane są językiem symboli. Znajomość symboli marzenia sennego umożliwia odczytanie faktycznej treści marzenia sennego bez szczegółowego wypytywania śniącego, który najczęściej nie zna znaczenia jawiących się mu we śnie symboli.

„Symbolika jest najciekawszym rozdziałem nauki o marzeniach sennych” – twierdził Freud. Temu też zagadnieniu poświęcił najwięcej uwagi. Interpretacja symboli marzenia sennego jest także bodaj najbardziej krytykowanym i wyśmiewanym aspektem „Freudowskiej teorii snów”, jak i całej psychoanalizy.

Poglądy dotyczące symboliki sennej grupował Freud wokół czterech podstawowych konkluzji. 1) „Śniący rozporządza symbolicznym sposobem wyrażania się, którego nie zna na jawie i którego później nie poznaje” – twierdzi Freud. 2) „Tą samą symboliką (co śniący) posługują się mity i baśnie, lub w swoich przysłowiacz i pieśniach, gwara i fantazja poetyczna”. „Odnosimy wrażenie – twierdzi dalej – że mamy tu do czynienia z pewnym starym, już zaniechanym sposobem wyrażania się, który utrzymał się w różnych dziedzinach w nierównej mierze”. 3) Pomimo, że symbolika odnosi się do różnych dziedzin życia, „w marzeniu sennym bywa ona stosowana prawie jedynie w celu wyrażenia przedmiotów lub związków seksualnych”. 4) Wprawdzie symbolika senna jest niezależnym od cenzury sposobem zniekształcenia marzenia sennego, niemniej jednak „wydaje się prawdopodobne – stwierdza Freud – że cenzurze dogadza posługiwanie się symboliką, gdyż prowadzi ona do tego samego wyniku, do osobliwości i niezrozumiałości marzenia sennego”.¹⁴

Dla procesu zrozumienia istoty marzenia sennego ważna jest znajomość tego, co Freud nazywał „pracą marzenia sennego”, praca ta polega na „zmianie ukrytego marzenia na jawne”. Czynnikiem dynamizującym pracę marzenia sennego jest cenzura oraz specyfika „mowy symbolicznej” wyrażającej nasze sny. W wyniku właśnie pracy marzenia sennego otrzymujemy dziwne, często nawet bezsensowne (według tej logiki, którą rządzi się świadomość) treści naszych marzeń sennych. Dlatego też „chcąc dotrzeć do jawnej części marzenia sennego, do myśli ukrytych” wykonywać należy to, co Freud nazywa „pracą tłumaczącą” działającą „w odwrotnym kierunku”, czyli jej zadaniem jest „odkamuflowywanie”, czy „odkodowywanie” uprzednio zaciemnionych treści.

W wypadku snów prostych, „o widocznym spełnieniu życzenia” – czyli takich, jakie przeważnie miewają dzieci – praca tłumacząca nie wymaga wielu trudności. Należy jedynie

¹⁴ Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, PWN, Warszawa 1984, op. cit., s. 187.

cofnąć się do marzeń na jawie, a by zrozumieć znaczenie marzeń sennych. Takie sny jednakowoż, szczególnie u dorosłych, zdarzają się rzadko, dlatego też, chcąc zrozumieć ukryty sens marzenia sennego, należy poznać gramatykę zniekształceń jej treści.

Stąd też przy interpretacji marzeń sennych należy zwracać uwagę nie tylko na to, w jaki sposób dana „myśl” przełożona została na obraz, lecz także i na to, która niespełniona na jawie tęsknota została „przełożona” na język obrazów, a która zachowała w marzeniu sennym postać wiadomości oczywistych, konstytuujących czy to fabułę wydarzeń, czy też stosunek śniącego do „widzianych” we śnie obrazów.

Analiza marzeń sennych stała się szybko po jej ogłoszeniu bardzo popularną metodą terapii. Rozwinęło się nawet w tym zakresie kilka szkół. Przed wojną terapię psychoanalityczną na podstawie marzeń sennych prowadził wybitny polski psychiatra Tadeusz Bilikiewicz.¹⁵

6. Religia i kultura

6.1. Religia

W czasach młodości Freuda obowiązywał następujący kanon interpretacyjny procesów społecznych, a mianowicie, że ontogeneza jest powtórzeniem filogenezy. Formułując to inaczej – rozwój jednostki jest miniaturą rozwoju całego ludzkiego gatunku.

Wychodząc z tej perspektywy, wielką rolę przypisywał Freud odkryciu kompleksu Edypa, który uważał za źródło moralności.¹⁶ Po raz pierwszy, a zarazem najszerzej, rolę kompleksu Edypa w kształtowaniu pierwotnych form religii oraz najbardziej podstawowych zasad moralnych sformułował Freud w pracy pt.: *Totem i tabu*, (1913). Niemniej jednak analiza sytuacji edypalnej, a dokładniej: roli Wielkiego Ojca budzącego u swych dzieci (a szczególnie synów) krańcowo ambiwalentne uczucia – z jednej strony lęk, nienawiść i gwałtowny protest, z drugiej zaś podziw, szacunek, chęć bezwzględnego oddania – stanowiła na dobrą sprawę motyw przewodni wszystkich późniejszych dzieł Freuda poświęconych funkcjonowaniu człowieka w wymiarze historycznym.

W najogólniejszych zarysach wywód Freuda przedstawia się następująco: „Darwinowska koncepcja hordy pierwotnej [...] mówi [...] o gwałtownym, zazdrośnym ojcu, który zachowuje wszystkie samice dla siebie i wypędza dojrzewających synów [...]. Pewnego dnia wyrzuceni bracia złączyli swe siły, zabili i zjedli ojca i w ten sposób położyli kres hordzie ojcowskiej. Razem ośmielili się i wykonali to, co w pojedynkę było dla nich niemożliwością. Być może jakiś postępek w cywilizacji, jak na przykład użycie nowej broni, dał im poczucie pewności. Ci dzicy ludożercy oczywiście zjedli swą ofiarę. Gwałtowny ojciec pierwotny był z całą pewnością budzącym zazdrość i lęk wzorem dla każdego z braci. Toteż zidentyfikowali się z nim, pożerając go. Przy czym każdy z nich uzyskał część jego siły. Uczta totemiczna, która jest być może pierwszą uroczystością ludzkości, będzie odąd powtórzeniem i upamiętnieniem tego pamiętnego czynu kryminalnego, od którego wzięło początek tyle rzeczy, takich jak organizacja społeczna, ograniczenia moralne i religia”.¹⁷

¹⁵ T. Bilikiewicz, *Psychologia marzenia sennego*, Wyd. A. Krawczyński, Gdańsk 1948.

¹⁶ K. Pospiszył, *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, op. cit., s. 149 i n.

¹⁷ Z. Freud, *Człowiek, religia, kultura*, tłum. J. Prokopiuk, wstęp B. Suchodolski, Wyd. KiW, Warszawa 1967, s. 127-128.

Zaraz potem Freud pisze: „Zjednoczona grupa braci była opanowana przez te same sprzeczne uczucia w stosunku do ojca, które możemy pokazać jako treść ambiwalencji kompleksu ojca u wszystkich dzieci i neurotyków. Nienawidzili oni ojca, który stał tak potężny na drodze do zaspokojenia ich dążeń seksualnych i ich pragnienia władzy, ale również kochali go i podziwiali”.

Dla istoty religii, a przede wszystkim dla całego procesu poddania człowieka wpływowi kultury, najważniejszą rolę odgrywa opisany przez Freuda mechanizm poczucia winy, powstały po dokonaniu opisanego powyżej ojcobójstwa: „Zmarły stał się teraz silniejszy, niż był za życia, podobnie jak widzimy to dziś w losach ludzkich. Czemu uprzednio zapobiegała obecność ojca, teraz tego zabronili oni sami w sytuacji psychicznej, znanej dobrze psychoanalizie, jako >późniejsze posłuszeństwo<. Unieważnili oni swój czyn, oświadczając, że zabicie substytutu ojca, totema, jest niedozwolone, i wyrzekli się owoców swego czynu, odmawiając sobie uwolnionych kobiet”.¹⁸

Tak powstały dwa najsilniejsze tabu, tj. ojcobójstwa i kazirodztwa, jako świadectwo dwóch najbardziej intensywnych pragnień, zgodnie bowiem z tym, co stwierdza Freud: „Tabu jest bardzo pierwotnym zakazem nałożonym z zewnątrz (przez jakiś autorytet) i skierowanym przeciwko najsilniejszym pragnieniom człowieka. Pragnienie, aby je pogwałcić, trwa dalej w nieświadomości; ludzie, którzy są posłuszni wobec tabu, mają ambiwalentną postawę wobec tego, czego tabu dotyczy. Magiczna siła przypisywana tabu sprowadza się do jego zdolności prowadzenia człowieka do pokusy; objawia się ona jak zaraza, ponieważ przykład jest zaraźliwy i dlatego, że zakazane pragnienie zostaje przeniesione w nieświadomości na coś innego. Pokuta za pogwałcenie tabu dokonywana przez wyrzeczenie się do- wodzi, że wyrzeczenie leży u podstaw przestrzegania tabu”.¹⁹

Obok wymienionych uprzednio dwóch podstawowych tabu, Freud omawia tabu wrogów, władców, zmarłych itp., ukazując tym samym genezę norm moralnych nieodłącznie związanych z religią.²⁰

Religia totemiczna, której korzenie zostały przedstawione, podlegała stopniowej ewolucji, wynikającej z odnotowanej powyżej, stale żywej tendencji do obalenia tabu i „praw ojcowskich”. Wpływ na tę przemianę miały dwa bardzo ważne fakty, a mianowicie przekształcenie się „hordy pierwotnej” w rodzinę patriarchalną, a drugi fakt to wzrost znaczenia w rodzinie najstarszego syna.

Zdaniem Freuda wzrost znaczenia syna w patriarchalnej rodzinie wpływał z doskonalenia się sposobów uprawy roli. Praca ta wymagała udziału młodych, silnych mężczyzn, dlatego też w panteonach religijnych będących ilustracją życia ludzi, pojawiają się wtedy liczne bóstwa młodzieńcze, wchodzące w związki miłosne z boginiami-matki, za co skazywani są przez bóstwa ojcowskie na śmierć, lub jak np. Attis (kochanek okrutnej bogini Kybele) na kastrację. Zdaniem Freuda jest to świadectwo typowej sytuacji edypalnej.

Niemniej jednak istnieją dwa przypadki religii, w których bóstwa synowskie zwyciężają zasiadających na szczycie panteonów ojców. Pierwszym z nich jest mitraizm, drugim chrześcijaństwo. Mitraizm poprzedzał chrześcijaństwo. Głównym mitem, na którym oparta była ta wersja religii, było opowiadanie o pokonaniu przez młodzieńczego boga, Mitrę,

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże, s. 44.

²⁰ Zob. Z. Freud, *Totem i tabu*, tłum. J. Prokopiuk i M. Poręba; oprac. R. Reszke, , Wyd. „KR”, Warszawa 1993.

potężnego byka (symbolizującego ojca) i złożenie z niego ofiary. Druga, nowsza, synowska wersja religii, czyli chrześcijaństwo, uczy o wybawieniu przez Chrystusa za cenę własnego życia wszystkich ludzi z grzechu pierworodnego, jaki popełnili wobec Boga Ojca. Ów grzech to zdaniem Freuda zgładzenie Praojca. Poświęcając swe życie, Chrystus nie tylko zbawił ludzkość i zyskał miejsce „po prawicy Ojca Swego”, lecz nawet w pewnym sensie zdystansował Go. Odtąd bowiem wierni w czasie „uczty totemicznej” symbolizowanej przez chrześcijańską komunię, spożywają Ciało i Krew Syna, a nie Ojca.

Przedstawione najglówniejsze punkty rozumowania Freuda dotyczące genezy religii oraz kierunków jej ewolucji to tylko jeden aspekt jego poglądów na zjawisko wierzeń religijnych. Więcej miejsca w jego pracach zajmuje roztrząsanie przyczyn utrzymywania się wierzeń religijnych. W tym zakresie trzeba przede wszystkim podkreślić, że Freud sam będąc konsekwentnym wolnomyślicielem, religię uważał za „iluzję”, podobną do tej, jak występuje we wszystkich chorobach psychicznych.

Neuroza, jaką jest religia, „podobnie jak neuroza dziecka – stwierdza Freud – bierze swój początek w kompleksie Edypa, w stosunku do ojca. [...] Szukając genezy postawy religijnej można jasno stwierdzić, że tkwi ona w uczuciu dziecięcej bezradności”. Przy czym owo poczucie nigdy w zasadzie człowieka nie opuszcza.

Ale – zdaniem Freuda – „tylko religia twierdzi, że zna odpowiedź na pytanie o cel życia. I chyba nie omylimy się – pisze Freud – sądząc, że idea celu życia wiąże się z systemem religijnym i wraz z nim upada”.

Wbrew jednak zapewnieniom żadna forma religii nie udzieliła wyczerpującej odpowiedzi na to podstawowe pytanie. Freud utrzymywał, że nie mogła tego uczynić z tej racji, że pytanie takie jest zbyt szerokie, należy się zająć odpowiedzią na skromniejsze zagadnienie, a mianowicie, „co sami ludzie przez swe zachowanie uważają za cel swego życia, czego wymagają od życia i co chcą w nim osiągnąć”.

6.2. Kultura

Otóż celem, do którego dążą wszyscy ludzie, jest osiągnięcie szczęścia, rozumianego jako unikanie cierpień i „przeżycie silnych uczuć przyjemnych”. Zgodnie z rozumowaniem Freuda: „Tym, co określa cel życia jest po prostu program zasady rozkoszy. Zasada ta od samego początku rządzi działaniem aparatu psychicznego; nie można wątpić w celowy charakter tej zasady, a jednak jej program pozostaje w konflikcie z całym światem, i to zarówno makrokosmosem, jak i mikrokosmosem”.²¹

Ponieważ „miłość płciowa daje ludziom największe zadowolenie i stanowi dla nich właściwie wzorzec wszelkiego szczęścia”, popędem szczególnie tłumionym przez kulturę jest właśnie popęd seksualny. „Pod tym względem – pisze Freud – kultura zachowuje się wobec popędu płciowego tak, jak plemię lub jakaś warstwa społeczna wyzyskująca inne plemiona lub warstwy”. W wyniku czego „seksualne życie człowieka kulturalnego doznało poważnej krzywdy”.

W walce z tym popędem najlepiej radzi sobie religia, która od wieków była nieodrodnie związana z kulturą: „Prorocy – pisał Freud – byli nieznużeni w głoszeniu, że bóg nie wymaga od swego ludu niczego innego, jak tylko sprawiedliwego i cnotliwego życia, to znaczy, powstrzymywania się od zaspokojenia wszelkich popędów, które zgodnie z naszymi

²¹ Z. Freud, *Człowiek, religia, kultura*, tłum. J. Prokopiuk, wstęp B. Suchodolski, Wyd. KiW, Warszawa 1967, s. 249.

współczesnymi wzorami moralnymi należy potępić jako występne. I nawet napominanie, by wierzono w boga, wydaje się maleć w porównaniu z powagą tych żądań etycznych”.²²

Kultura nakłada wężdzidła nie tylko na wspomniany powyżej popęd seksualny, równie silnemu tłumieniu poddaje ona także skłonności do agresji. Owa naturalna tendencja w wyniku „obróbki kulturalnej” zostaje „przekierowana” do wewnątrz, czyli do własnego „ego”. Zamiast więc atakować i obwiniać innych, człowiek „kulturalny, a właściwie jego „superego” działające jako przewrażliwione sumienie, atakuje i obwinia samego siebie.

„Napięcie między surowym >superego< – pisze Freud – a poddanym mu >ego< nazywamy poczuciem winy; manifestuje się ono jako potrzeba kary. Kultura opanowuje więc niebezpieczną żądzę agresji jednostki przez to, że osłabia tę żądzę, rozbraja ją i pozwala jej pilnować pewnej instancji wewnętrznej, podobnie jak okupacyjna załoga czuwa nad miastem”.²³

Bardzo istotne dla teorii Freuda jest zarysowanie ścisłego powiązania pomiędzy „superego” a kulturą. W związku z powyższym można mówić nie tylko o wspomnianej poprzednio permanentnej walce pomiędzy „id” i „superego” – świadomością i podświadomością, lecz także o bezustannej walce pomiędzy jednostką a kulturą. „Każda jednostka – pisze Freud – jest zasadniczo wrogiem kultury”. Dzieje się tak dlatego, „że każda kultura musi być zbudowana na zasadzie przymusu i wyrzeczenia się popędów”. Popędy te nie dadzą się nigdy na dobrą sprawę ujarzmić. Odradzają się na nowo, niczym głowa hydry, w miarę tłumienia ich przez kulturę.

Pisząc o przymusie w procesie tworzenia kultury, Freud miał na myśli przede wszystkim przymus wewnętrzny, który w sposób niejako samorzutny wytwarzają różnego rodzaju zbiorowości społeczne.

Freud szczegółowo przeanalizował dwie takie zbiorowości: kościół i armię. W nich tkwią ewidentne wspomniane „rodzinne” aspekty organizacyjne, tj. przekonanie, że przywódca kocha równo wszystkich, a także wymaga od „swych dzieci” (tzn. wyznawców czy podkomendnych) wzajemnej miłości, szacunku i posłuszeństwa.

Cały zaś mechanizm posłuszeństwa krnąbrnego z natury człowieka wobec instytucji stworzonych przez religię i kulturę opiera się na surowości „superego” będącego w swych wymaganiach wobec jednostki równie eksploatującym i bezlitosnym jak wspomniana uprzednio armia okupacyjna.

To wyrafinowane oddziaływanie kultury²⁴ zmierzające do wytrzebień w człowieku jego instynktów seksualnego i agresji napotyka jednak na przeszkodę – często niemożliwą do sforsowania – jest nią „ograniczona zdolność ludzi do odbierania wychowania”. Człowiek bowiem nie da się urabiać w nieskończoność. W wyniku tego „pewien procent ludzi – wskutek chorobliwych skłonności lub zbyt dużej żywotności popędów – zawsze pozostanie aspołecznym”.

Freud starał się psychoanalizę odizolować od kwestii moralnych i światopoglądowych. „Psychoanaliza – pisał – jest metodą badawczą, bezstronnym instrumentem, jak – powiedzmy – rachunek różniczkowy”. Podkreślał także wielokrotnie, że krytykując religię, nie wnosi nic nowego w stosunku do tego „czego by nie powiedzieli przede mną inni i lepsi ludzie w o wiele bardziej pełny, mocny i przekonujący sposób”.

²² Tamże, s. 216.

²³ Tamże, s. 293.

²⁴ Zob. Z. Freud, *Kultura jako źródło cierpienia*, tłum. J. Prokopiuk, Wyd. KR, Warszawa 1992.

7. Terapia psychoanalityczna

Mówiąc o terapii psychoanalitycznej, należy przede wszystkim podkreślić, że wyrosła ona z potrzeb praktyki lekarskiej wykonywanej w środowisku wykształconego, względnie zamożnego, zarazem niepewnego swej społecznej i ekonomicznej pozycji mieszczaństwa drugiej połowy ubiegłego stulecia. Wielkomięskie środowisko drobnej i średniej burżuazji z końca dziewiętnastego wieku stało się pierwszą ofiarą eskalacji zaburzeń psychicznych na niespotykaną przedtem skalę. W łonie tych warstw społecznych, kultywujących marzenia o sukcesie coraz trudniej możliwych do zrealizowania (i przebicia się przez szarą anonimowość tłumów złożonych z podobnych jednostek) stale wzrastała liczba ludzi zagubionych, dziwnych, dla których psychoanaliza stała się najlepszą metodą leczenia, a właściwie jednym ze sposobów „odnalezienia siebie”.

Patrząc tego punktu widzenia, powstanie psychoanalizy uważać należy za jeden z najbardziej czytelnym *signum temporis*. Psychoanaliza odpowiedziała na znamienne zapotrzebowanie psychiczne ludzi ery współczesnej. Niemniej jednak w bogatej spuściźnie pisarskiej Freuda publikacje poświęcone terapii psychoanalitycznej zajmują skromne miejsce.

Z pozostawionych przez niego pism, zawierających uwagi stosowanej przezeń terapii²⁵ dowiadujemy się o kilku ważnych elementach rozwoju tej metody, a także o sposobach jej prowadzenia.

Początkowo termin „psycho-analiza” odnosił się tylko do wolnych skojarzeń. W opublikowanych w 1895 roku *Studiach nad histerią* termin ten stosowano zamiennie z określeniem „metoda katartyczna Breuera”.²⁶ Dopiero później określeniem „psychoanaliza” objęto dwie pozostałe „drogi do podświadomości”, czyli marzenia senne i czynności pomyłkowe. W sumie więc psychoanalityk dysponuje trzema sposobami poznania podświadomych motywów pacjenta: 1) wolne skojarzenia; 2) marzenia senne; 3) czynności pomyłkowe.

Metoda wolnych skojarzeń wprowadzona została na miejsce hipnozy. Początkowo bowiem dzięki hipnozie starał się Freud wnikać w podświadome motywy pacjenta, a także drogą sugestii hipnotycznej władny był stosunkowo szybko usunąć objawy. Niestety metoda ta nie dawała trwałych rezultatów. Szybko zatem zrezygnował z niej Freud na rzecz „terapii mówionej” czyli odkrytej przez Jozefa Breuera metody „rozmowy o wszystkim” z pacjentami. Owa „mówiona terapia” to szczegółowo później opisana w literaturze metoda wolnych skojarzeń, najczęściej stosowana w leczeniu psychoanalizą.

Najogólniej biorąc, leczony psychoanalizą pacjent przychodził (początkowo codziennie z wyjątkiem niedzieli) do gabinetu lekarskiego Freuda. Kładł się na specjalnie w tym celu przygotowaną sofę i mówił wszystko, co mu przychodziło do głowy. Siedzący z boku lekarz układał pozornie bezładne wypowiedzi pacjenta w logiczny ciąg. Głównym punktem orientacyjnym w poszukiwaniu ukrytego sensu w wypowiedziach pacjenta było powtarzanie się pewnych tematów, o których mówił z dużym podnieceniem, i do których zawsze powracał, po czym – skutkiem działania ośrodków cenzuralnych zaczynał mówić o czymś innym. Po

²⁵ K. Pospiszyl zwraca uwagę na pisma dotyczące sposobu uprawiania terapii psychoanalitycznej zebrane w tomie dwunastym *The standard editio of complete psychological Works of Sigmund Freud*, London 1958, Hogarth. K.Pospiszyl..., op. cit. s. 172.

²⁶ S. Freud, J. Breuer, *Studia nad histerią*, przeł. Robert Reszke, Warszawa 2008, Wydawnictwo KR.

kilku lub kilkunastu seansach psychoanalityk wyrabiał sobie wstępny obraz gnębiących pacjenta konfliktów.

Wolne skojarzenia wspierane były dwoma pozostałymi „drogami do podświadomości” – analizą czynności pomyłkowych oraz marzeń sennych. Obie te metody poznawania podświadomych motywów mają bardzo zasobną literaturę.

Przede wszystkim należy pamiętać, że według poglądów Freuda, w zachowaniu się człowieka nie ma nic przypadkowego. Nawet takie, drobne zdawałoby się, elementy tego zachowania, jak pomyłki, przejęzyczenia, zapomnienia itp., mają swój głęboko ukryty sens w postaci objętych lękiem przeżyć, który psychoanalityk powinien znaleźć.

Według ogólnego założenia zarówno sny, jak i czynności pomyłkowe stanowią świadectwo niedostatecznie stłumionych przez człowieka pragnień. Czasami popełnione przez nas czynności pomyłkowe mają bardzo klarowną wymowę. Tak było np. w przypadku przytaczanego przez Freuda premiera, który otwierając nieprzyjemne dla siebie posiedzenie, zamiast powiedzieć „otwieram”, „pomylił się” i powiedział: „zamykam” posiedzenie. Często jednak wymowa popełnianych pomyłek nie jest tak prosta i trzeba szukać wielu ogniwi pośrednich w celu wykrycia właściwej, ukrytej tendencji, w tym zaś zakresie zarówno Freud, jak i jego ortodoksyjni zwolennicy wykazywali ogromną pomysłowość.

Podobnie marzenia senne odsłaniają te tęsknoty i niepokoje, których poznanie stanowić może wielką pomoc w procesie terapii psychoanalitycznej.

Psychoanaliza jako metoda leczenia uległa (i ulega nadal) stałej ewolucji zarówno za życia Freuda, jak i po jego śmierci.

Zjawiskiem o fundamentalnym znaczeniu w leczeniu psychoanalizą, a zarazem epokowym odkryciem Freuda, rewolucjonizującym sposób prowadzenia psychoterapii, jest przeniesienie polegające – najogólniej biorąc – na „przekierowaniu” w czasie procesu terapeutycznego uczuć z osoby, z którą związane są jakieś patogenne napięcia i urazy na osobę terapeuty. Uczucia te mogą zdaniem Freuda „przechodzić od namiętnego, pełnoznysłowego zakochania do skrajnego wyrazu buntu, gniewu i nienawiści”.

Wielkość wspomnianego powyżej odkrycia polegała na opisanu roli podstawowego, występującego każdej sytuacji psychoterapeutycznej – a nawet szerzej – w każdym procesie leczenia – emocjonalnego związku pomiędzy pacjentem i lekarzem, który to związek wyznacza skuteczność procesu psychoterapii.

Lecznicza siła przeniesienia polega na opanowaniu patogenicznego konfliktu czy urazu poprzez jego odtworzenie – jeśli tak można powiedzieć – w „warunkach kontrolowanych”. Polega to na tym, że najpierw terapeuta dokładnie obserwuje i analizuje reakcje emocjonalne, jakie pacjent kieruje w jego stronę, a następnie tłumaczy choremu, że „jego uczucia nie pochodzą z obecnej sytuacji i nie dotyczą osoby lekarza, lecz że powtarzają to, co się już wcześniej choremu zdarzyło”.

„W taki sposób – pisze Freud – zmuszamy pacjenta, by owo powtórzenie zamienił na wspomnienie. Wtedy przeniesienie, które – niezależnie od tego czy tkliwe, czy wrogie – staje się najlepszym narzędziem, za pomocą którego dają się wyświecić najbardziej ukryte zakamarki życia duchowego”.²⁷

²⁷ Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy...*, op. cit., s. 430.

Odkrycie i opisanie przez Freuda zjawiska przeniesienia miało także ogromne znaczenie w polepszeniu komfortu psychicznego samych terapeutów. Do czasów bowiem Freuda ludzie ci, obserwując u swych pacjentów nazbyt żywe reakcje w stosunku do ich osoby mogli czuć bardziej lub mniej wyraźne zakłopotanie połączone z najczęściej bezpodstawnymi posądzeniami siebie o to, że najprawdopodobniej swym „niestosownym” zachowaniem spowodowali te nazbyt żywe (często o wyraźnym zabarwieniu erotycznym) reakcje pacjenta.

Mając na uwadze fundamentalne znaczenie umiejętności wykorzystywania przeniesienia w procesie psychoanalizy, wiele nacisku kładł Freud na instruowanie terapeutów, aby silnych (intensywnych) postaw emocjonalnych wobec ich osoby nie brali dosłownie. Nie są to bowiem postawy autentyczne, w tym znaczeniu, że psychoanalityk nie jest ich głównym adresatem, występuje bowiem jako substytut innej, ważnej w życiu pacjenta osoby. W związku z tym terapeuci powinni przejawiać wobec pacjentów postawy empatyczne, a zarazem zachowywać się w sposób bardzo oszczędny w odsłanianiu własnych urazów i problemów emocjonalnych. „Lekarz – stwierdza Freud – powinien być nieprzenikniony dla pacjenta i podobnie jako lustro nie może ukazywać niczego więcej niż to, co ukazano jemu”.

Freud uważał, że bez względu na to, czy terapeutą jest lekarz medycyny, czy nie lekarz, musi on być „świeckim duszpasterzem”, „uzdrowicielem duszy”. Znajomość sztuki przeprowadzania psychoanalizy oraz nabyte – w toku analizy własnych problemów – dyspozycje charakterologiczne, pozwalające na całkowicie otwarty sposób bycia, a równocześnie w pełni kontrolowany: są najważniejszymi kwalifikacjami terapeuty. Mają one zdaniem Freuda większe znaczenie niż ukończenie studiów medycznych.

Najlepszymi pacjentami dla skutecznego przeprowadzania psychoanalizy są ludzie młodzi i ewentualnie w średnim wieku (górną granicą nie powinna przekraczać pięćdziesiątka). Psychoanaliza bywa skuteczna w wypadku pacjentów inteligentnych i wykształconych, a nade wszystko posiadających nieprzymuszoną wolę do leczenia się.

Freud propagując tworzoną przez siebie i grono swych współpracowników psychoanalizę jako metodę terapii, rzadko i niechętnie używał słowa „wyleczenie”. W przypadku bowiem zaburzeń psychicznych określenie to wydawało mu się mniej odpowiednie niż „uwolnienie” używane w różnych kontekstach; np. uwolnienie od lęków, obsesji, objawów itp. Można zatem stwierdzić, że w ujęciu Freuda głównym zadaniem psychoanalizy jest niesienie człowiekowi pomocy w stawianiu się wolnym.

8. Zakończenie

Interpretacje psychoanalityczne w literaturze biblioterapeutycznej to temat obszerny, który nie jest jeszcze opracowywany, choć pojawiają się już poszczególne wypowiedzi w ramach psychologii literatury.²⁸ Zdając sobie sprawę z fragmentaryczności i szkicowości powyżej przedstawionej teorii psychoanalitycznej Freuda, spróbowaliśmy jednak odpowiedzieć na rosnące zainteresowanie biblioterapeutów możliwością wykorzystania osiągnięć psychoanalizy literackiej w swojej pracy.

²⁸ W. Czernianin, H. Czernianin, *Psychologia literatury w świetle biblioterapii*, w: »Przegląd Biblioterapeutyczny« 2012, Rocznik II, s. 5-42.

Literatura

- Bilikiewicz T., *Psychologia marzenia sennego*, Wyd. A. Krawczyński, Gdańsk 1948.
- Czernianin W., Czernianin H., *Psychologia literatury w świetle biblioterapii*, w: »Przegląd Biblioterapeutyczny« 2012, Rocznik II, s. 5-42.
- Fiała E., *Modele freudowskiej metody badania dzieła literackiego*, Wyd. Tow. Nauk. KUL, Lublin 1991.
- Freud Z., *Człowiek, religia, kultura*, tłum. J. Prokopiuk, wstęp B. Suchodolski, Wyd. KiW, Warszawa 1967.
- Freud Z., *Kultura jako źródło cierpień*, tłum. J. Prokopiuk, Wyd. KR, Warszawa 1992.
- Freud Z., *Objaśnianie marzeń sennych*, w: *Dzieła*, Tom I, przeł. R. Reszke, Wydawnictwo KR, Warszawa 1996.
- Freud Z., *Poza zasadą przyjemności*, przekł. J. Prokopiuk, wstęp B. Suchodolski, PWN, Warszawa 1975.
- Freud Z., *Psychopatologia życia codziennego. Marzenia senne*, tłum. L. Jekels, H. Inka, W. Szewczuk, Wyd. PWN, Warszawa 1997.
- Freud Z., J. Breuer, *Studia nad histerią*, przeł. Robert Reszke, Warszawa 2008, Wydawnictwo KR.
- Freud Z., *Totem i tabu*, tłum. J. Prokopiuk i M. Poręba; oprac. R. Reszke, , Wyd. „KR”, Warszawa 1993.
- Freud Z., *Wstęp do psychoanalizy*, przekład S. Kempnerówny i W. Zaniewickiego, PWN, Warszawa 1984,
- Obuchowski K., *Przedmowa do III wydania w przekładzie polskim*, w: Z. Freud, *Wstęp do psychoanalizy*, przekład S. Kempnerówny i W. Zaniewickiego, PWN, Warszawa 1984.
- Pospiszyl K., *Zygmunt Freud – człowiek i dzieło*, wyb. tekstów tłum. B. Kocowska, A. Czownicka, M. Albiński, L. Jekels, Wyd. Ossolineum, Wrocław 1991.
- The standard edition of complete psychological Works of Sigmund Freud*, London 1958, Hogarth.

Anna Szemplińska

Instytut Psychologii

Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Uniwersytet Wrocławski

***Lectio divina* – w poszukiwaniu teologicznych implikacji biblioterapii**

Lectio divina – in search of the theological implications of bibliotherapy

„Jeśli ktoś przysłuchuje się tylko Słowu a nie wprowadza go w czyn, podobny jest do mężczyzny oglądającego w lustrze swe naturalne odbicie. Bo przyjrzał się sobie, odszedł i zaraz zapomniał, jak wygląda.” (Jk 1, 23n)

Streszczenie

Artykuł ma na celu wyjaśnienie metody czytania Pisma Świętego, które zrodziło się w średniowiecznych wspólnotach cenobickich. *Lectio divina* to umiejętność czytania Biblii i jej komentarzy wprowadzająca w stan zjednoczenia czytelnika z Bogiem. Tekst artykułu wyjaśnia tło historyczne zgłębiania Biblii oraz wskazuje na Tradycję Kościoła, która przez wieki towarzyszyła wyznawcom Świętej Księgi. Współcześnie Kościół katolicki, począwszy od Soboru Watykańskiego II, znów zachęca wiernych do podjęcia trudu zgłębiania Pisma Świętego w celu postępów w rozwoju duchowym. Wydaje się, że praktykowanie *lectio divina* przez osoby wierzące ma duży wpływ na ich kondycję zarówno duchową jak i psychiczną, zatem niewątpliwie można stwierdzić, że metoda czytania *lectio divina* ma również zastosowanie biblioterapeutyczne.

Słowa kluczowe

Biblia, *lectio divina* (pobożne czytanie), *meditatio* (rozmyślanie), *oratio* (modlitwa), *contemplatio* (słuchanie).

Abstract

The article aims to clarify the method of reading the Holy Scripture, which was born in the medieval cenobitic communities. *Lectio divina* is the ability to read the Bible and its commentary that allows the reader to unite with God. The text of the article explains the historical background of exploring the Bible and points to the Tradition of the Church, which has been associated with the followers of the Sacred Scripture for centuries. Nowadays, the Catholic Church, since the Second Vatican Council, again encourages the faithful to take the effort and study the Scripture in order to progress in spiritual development. It seems that the practice of *lectio divina* by the believers has a great influence on their physical and mental condition, so it can be argued that the method of reading *lectio divina* also has a bibliotherapeutic effect.

Keywords

Bible, *lectio divina*, *meditatio* (meditation), *oratio* (prayer), *contemplatio* (listening).

Celem artykułu jest zaprezentowanie metody czytania *lectio divina*, która ma za sobą wielowiekową tradycję monastyczną a jednocześnie będzie to próba poszukiwania implikacji teologicznych w biblioterapii. Przypominamy, że biblioterapia (terapia czytelnicza) to zamierzone działanie korzystania z książki lub materiałów niedrukowanych, które prowadzi do realizacji celów rewalidacyjnych, resocjalizacyjnych, profilaktycznych i ogólnorozwojo-

wych. Należy traktować ją jako kompleksową formę wsparcia w rozwiązywaniu sytuacji trudnych, problemów emocjonalnych i pomoc w rozwoju osobistym oraz samorealizacji. Mechanizm działania biblioterapii jako pierwsza opisała Caroline Shrodes, która w 1949 r. zidentyfikowała trzy wzajemnie zależne fazy jakich doświadczali uczestnicy sesji biblioterapeutycznych: identyfikacja, katharsis i wgląd w siebie (Czernianin, 2008, s. 19). Biblioterapia jest dziedziną interdyscyplinarną, angażującą specjalistów z różnych dziedzin, którzy stosują ją jako efektywną technikę promowania osobistego rozwoju człowieka (Szulc, 2011, s. 9).

Lecto divina w łaciny tłumaczymy jako Boże, czy też pobożne, duchowe czytanie, to metoda podkreślająca konieczność zgłębiania tekstów, zachęcająca do czytania, słuchania oraz do przemiany duchowej pod wpływem wnikliwej lektury. Opiera się głównie na fragmentach biblijnych a jej celem jest wprowadzenie w najprostszy sposób czytelnika w relację z Bogiem. Księga Rodzaju przypomina, że pierwszym stopniem tej relacji było stworzenie człowieka na obraz Boży (Rdz. 1 26-31, 2 4b-7). Obietnice i wewnętrzna dynamika Starego Testamentu są skierowane ku doskonałej jedności między Bogiem i człowiekiem. Nowość przymierza w Nowym Testamencie polega natomiast na wcieleniu się Słowa i zamieszkaniu Boga wśród ludzi (J 11-18). Tradycja czytania Pisma, w którym człowiek spotka Boga, ma swój początek oczywiście w judaizmie, Tora¹ była dla Żydów jedynym podręcznikiem wychowania młodzieży, zasadą rządzenia, umiłowanym przedmiotem medytacji mędrców. Każdy religijny Żyd był zobowiązany studiować Torę i stosować jej nauki w życiu codziennym. W celu umożliwienia Żydom życia zgodnego z Torą, uczeni i mędrcy żydowscy przez wszystkie wieki wyjaśniali, komentowali i przybliżali ją wiernym. Pierwszym wielkim komentarzem do Tory był Talmud, który jest najbardziej reprezentatywnym dziełem judaizmu (Kameraz – Kos, 2008, s. 11-18). W liturgicznym czytaniu Tory i w jego wyjaśnianiu w synagogach brał również udział Jezus i Apostołowie, podobnie czynili też uczniowie i ich następcy.

Objawienie Nowego Testamentu dotarło do nas przez uczniów Jezusa, którzy nauczali nie szafując zbyt słowem pisanym i stąd niewiele zachowało się pism pochodzących z czasów pierwszych pokoleń chrześcijan. Uczniowie Apostołów i ich uczniowie kierowali się ustną tradycją zanim zaczęli ją zapisywać, systematyzować i dzielić. Pierwsi pisarze chrześcijańscy to Ojcowie Apostolscy działający na przełomie I i II wieku, można powiedzieć, że to od ich czasów w Kościele zaczyna funkcjonować literatura teologiczna, czy ogólniej mówiąc religijna, chrześcijańska, a następnie na niej oparta jest dalsza refleksja teologiczna (Pietras, 1991, s. 6-8). Jednakże początków metody *lectio divina* należy szukać w późniejszym czasie, jej korzenie tkwią w egzegezie biblijnej i sięgają okresu Ojców Kościoła (IV-V w.). Szczególnie zasługi dla rozwoju właśnie tej formy czytania Biblii należy przypisać Orygenesowi (185-245) i św. Grzegorzowi z Nyssy (ok. 335-395) na Wschodzie oraz św. Grzegorzowi Wielkiemu (540-604) i św. Bernardowi z Clairvaux (1090-1153) na Zachodzie. Orygenes zakładał, że całe Pismo Święte jest potrzebne i pożyteczne dla chrześcijan, chociaż

¹ *Tora* (hebr., dosł.: Nauczanie, Pouczenie; jid. *Tojre*) – podstawowe pojęcie żydowskiej religii. W najwęższym, podstawowym sensie, jest to *Pięcioksiąg Mojżeszowy* (hebr. *Chamisha Chumsze(j) Tora; Chumasz; jid. Chumesz*), czyli pierwsza część Biblii Hebrajskiej (*BH*), obejmująca *Księgi: Rodzaju* (hebr. *Be-reszit*), *Wyjścia* (hebr. *Szmot*), *Kapłańską* (hebr. *Wa-jikra*), *Liczb* (hebr. *Be-midbar*), *Powtórzonego Prawa* (hebr. *D(e)warim*). W szerszym sensie jest to cała *BH*, zw. w chrześcijaństwie *Starym Testamentem*, a w jeszcze szerszym – tradycyjne prawo religijne (*halacha*) i cała literatura rabiniczna. Zwój Tory (hebr. *Sefer Tora; jid. Sejfertojre*) z wypisanym – zgodnie ze starożytną tradycją – tekstem *Pięcioksięgu* jest najświętszym obiektem rytualnym judaizmu (za <http://www.jhi.pl/psj/Tora>)

czasami trudno to zauważyć w warstwie słownej tekstu, stąd konieczność szukania sensu duchowego. „Potrójnie więc należy zapisywać w swej duszy myśli Pism bożych, aby człowiek prosty czerpał zbudowanie jak gdyby z ciała Pisma, bo tak nazywamy zwyczajne rozumienie, aby ten, kto poczynił pewne postępy, budował się z jego duszy, i aby człowiek doskonały [...] czerpał zbudowanie z prawa duchowego, które zawiera cień przyszłych dóbr. Jak więc człowiek składa się z ciała, duszy i ducha, tak samo i Pismo udzielone przez Boga dla zbawienia ludzi” („O zasadach” IV, 2, 4). Podobnie św. Bernard znajdował inspirację dla swojej doktryny w Piśmie Świętym, konkretnie w rozważaniu i czytaniu komentarzy biblijnych Orygenes, św. Hieronima (347-419), św. Augustyna (354-430) i św. Grzegorza Wielkiego. Św. Bernard kładł nacisk w swym nauczaniu na konieczność postępu w rozwoju duchowym, apostoł w jego rozumieniu, musi być zainteresowany uświęceniem własnej duszy przez studiowanie Pisma Świętego, nim poświęci się uświęcaniu innych (Aumann, 1993, s. 115-120, Trzaskawka, n.d).

Tak jak wspomniano, korzeni metody *lectio divina* można szukać w egzegezie biblijnej, mającej na celu uaktualnianie znaczenia tekstów Pisma Świętego, dzięki nim lektura Biblii zagościła w tradycji chrześcijańskiej i osiągnęła swój rozkwit w usystematyzowanym średniowieczu. W późniejszym okresie nowożytnym, pobożne czytanie ustąpiło miejsca tzw. modlitwie myślniej aby znów odrodzić się w XX wieku zwłaszcza jako forma modlitwy zakonnej ale nie tylko. Dokumenty Soboru Watykańskiego II (1965 r.) w Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym (*Dei Verbum*) zalecają wspomnianą formę modlitwy wszystkim wiernym „Albowiem w księgach świętych Ojciec, który jest w niebie, spotyka się miłościwie ze swymi dziećmi i prowadzi z nimi rozmowę. Tak wielka zaś tkwi w słowie Bożym moc i potęga, że jest ono dla Kościoła podporą i siłą żywotną, a dla synów Kościoła utwierdzeniem wiary, pokarmem duszy oraz źródłem czystym i stałym życia duchowego” (DV 21).

Pierwszy oficjalny opis metody czytania Pisma Świętego *lectio divina* pojawił się w „Drabinie mnichów” (*Scala claustralium*) spisanej w XII wieku przez przeora kartuzów La Grande Chartreuse – Guigo II zwanego Anielskim (zm. 1193). Jest to list o życiu kontemplacyjnym zawierający wskazówki doskonałego życia oraz zalecenia właściwego przygotowania do lektury tekstów biblijnych. Metoda składa się z czterech do dziś aktualnych elementów: *lectio* (czytania), *meditatio* (rozmyślenia), *oratio* (modlitwy serca) oraz *contemplatio* (słuchania Boga). Należy traktować ją jako pomoc w odnalezieniu i podjęciu osobowego dialogu z Bogiem, dlatego zakłada konieczność odpowiedniego przygotowania się. Niezbędne jest wyciszenie, odejście od zajęć codziennych oraz znalezienie właściwego miejsca i czasu na jej przeprowadzenie. Proces ten skierowany jest na przekształcenie świadomości i całego życia osoby, która wchodzi w dialog ze Słowem. „Czytanie jest to pilne wnikanie skupionym duchem w Święte Pisma. Rozmyślanie jest wnikliwym działaniem ducha, badającym treść ukrytej prawdy przy pomocy własnego rozumu. Modlitwa jest skierowaniem ku Bogu oddanego serca celem oddalenia zła lub uzyskania dobra. Kontemplacja jest jakimś uniesieniem ponad siebie ducha zakotwiczonego w Bogu, jest zakosztowaniem radości wiekuistej słodyczy.” – czytamy u Guigo II („Drabina mnichów” s. 91). Różne szkoły duchowości i tradycje zakonne praktykowały i propagowały *lectio divina* przez wieki kładąc nacisk na wybrane aspekty metody, jednak w swej istocie pozostaje ona podobna. Współcześnie *lectio divina* znów ma wielu zwolenników również wśród osób świeckich. Bez wątpienia przyczynił się do tego Sobór Watykański II, który miał na celu odrodzenie życia chrześcijańskiego. Tema-

tem, który wielokrotnie powracał w dokumentach soborowych, było powołanie wszystkich chrześcijan do świętości, dlatego to, co dawniej wydawało się zarezerwowane dla wybranych, dziś możliwe jest dla wielu. W ostatnich latach wśród chrześcijan świeckich zainteresowaniem cieszy się duchowość ignacjańska, która popularyzuje metodę ćwiczeń duchowych opartych w pewnej mierze również na starej metodzie *lectio divina*. Analogie z procesem biblioterapeutycznym wspomnianych ćwiczeń opisali Wiktor i Halina Czernianin w artykule *Filozofia jako terapia w perspektywie biblioterapii*. Podkreślili znaczenie etapu „wglądu” ćwiczeń jako możliwości odkrywania i pogłębiania wewnętrznego świata czytelnika w kontakcie z dziełem (Czernianin, 2015, s. 21-26).

Drogę *lectio divina* należy rozpocząć od wezwania Ducha Świętego. Dawne zwyczaje monastyczne opisywały, że gdy mnich miał przystąpić do *lectio*, z należąną czcią brał Pismo Święte aby wejść w obecność Boga. Ascezy zatem wymagało zapewnienie sobie czasu na czytanie, gdyż w przypadku *lectio* nie może to być czas przypadkowy. W *lectio divina* chodzi o czas, który sprzyja samotności, staje się „mieszkaniem”, czy jak mówi Stary Testament – Namiotem Spotkania – chodzi o przestrzeń odosobnienia i ciszy, to jakby krok dalej na drodze spotkania z Bogiem (Wj 33, 7-11). Odosobnienie staje się udziałem człowieka podejmującego trud podróży wewnętrznej, podczas której pokonuje ograniczoność własnej natury (Kłoczowski, 2001, s. 87-94). Ascezy, jak zaznaczali mnisi, wymaga również przygotowanie tekstu, potrzebna tu ciągła i ustawiczna cierpliwość. Innym jeszcze ascetycznym wysiłkiem jest nastawienie serca na cierpliwe trwanie przy Słowie, zwłaszcza gdy okazuje się ono trudne, niezrozumiałe i niepokojące. Warunkiem pogłębianego czytania i słuchania Pisma Świętego jest w końcu także wybór takiego stylu życia, w którym będzie ono w centrum życia zarówno fizycznego, psychicznego jak i duchowego. Trzeba świadomie rezygnować ze wszystkiego, co zagłusza pokój serca. Mistrzowie *lectio divina* podkreślali, że drogą do czuwania, czyli do postawy otwartych oczu, umysłu i serca jest post, gdyż niedosyt fizyczny otwiera na niedosyt duchowy. Tak rozumiany post prowadzi do *katharsis*, czyli do stałego oczyszczania serca, które jest nieodzownym warunkiem *lectio divina*. Mnisi zwracali także uwagę na osiem wad głównych, które są przyczyną roztargnień i braku skupienia w obcowaniu z Pismem Świętym, są to łakomstwo, nieczystość, chciwość, smutek, złość, acedia, próżność i pycha [np. Jan Kasjan (ok. 360-435), Ewagriusz z Pontu (345-399), cytując za Wons, 2004]. Mnich przystępujący do *lectio divina* musiał być zatem mocno przygotowany, świadomy swojej słabości i gotowy na przemianę .

Metoda zaczyna się od *lectio /czytania*. Ten etap wchodzenia w relację z Bogiem poprzez tekst biblijny ma na celu przeczytanie nawet kilkakrotne wybranego fragmentu Pisma. Wskazane jest, żeby czytanie odbywało się powoli, słowa lektury mogą być czytane szeptem aby można je było nie tylko widzieć ale i słyszeć, z należąną uwagą i wiarą, że są kierowane od Boga, można je też zapisywać. W pierwszej fazie czytający powinien uchwycić ogólny sens danej perykopy biblijnej (wybranego fragmentu). Powinien pozwolić przyciągnąć się przez tekst, zaangażować uczucia, wyobraźnię, pamięć, umysł, wolę i serce. Czytanie ma przypominać spotkanie, należy zatrzymywać się na treściach, które najbardziej poruszają i przemawiają. Ważne są postacie, miejsca, czas, wydarzenia czy też inne towarzyszące informacje. Warto przeczytać sigła biblijne (przypisy), żeby sprawdzić, czy dany tekst nie jest przez biblistów porównywany z innym lub czy nie występuje w innym kontekście. Należy rozumieć tekst we właściwym mu kontekście i formie, a unikać wszelkiego subiektywizmu

i introspekcji. Trzeba zastanowić się nad indywidualnym rozumieniem tekstu w kontekście tradycji interpretacyjnych Kościoła. *Meditatio* / **rozmyślanie** natomiast to etap, w którym czytający podobnie jak biblijny Ezechiel, który *zjadł zwój i nasycił nim swoje wnętrze* (Ez 3, 1-3) „przeżuwa” tekst. Na tym etapie można pozwolić sobie na subiektywizm, czytający może szukać odpowiedzi na to, co dla niego osobiście znaczy przeczytany tekst, na jakie jego obecne pytania odpowiada. Warto powrócić do fragmentów, które szczególnie poruszyły czytającego, które wzbudziły uczucia. Otwiera się serce, żeby zrozumieć, co Bóg przez ten tekst mówi bezpośrednio czytającemu. Kolejnym etapem jest *oratio* / **modlitwa**, w trakcie którego czytający odpowiada na to co objawiło mu się w *lectio i meditatio*. To czas odpowiedzi na usłyszane słowo, zakłada pogłębienie żywej relacji z Bogiem. Bardzo ważne jest wejrzenie w swoje serce, oddanie Bogu wszystkich poruszeń, które pojawiły się w trakcie czytania i rozmyślenia. Modlitwa może być podobna do Mojżeszowego trwania w obecności Boga w Namiocie Spotkania czyli twarzą w twarz. Prawdziwe zaangażowane *oratio* prowadzi do *contemplatio* / **słuchania**, czyli ostatniego etapu *lectio divina*, momentu kiedy modlitwa przechodzi w stan, w trakcie którego ważniejsza od słów modlącego jest obecność Boga i Jego słowa, które wybrzmiewają w sercu kontemplującego. Jest to stan intymnej więzi, podobny do tego, kiedy człowiek trwa w zachwycie nad pięknem. Na tym etapie ważne jest, aby człowiek z własnej woli trwał przy Bogu całym sobą, jest to czysta modlitwa, która wywołuje pełne zaangażowanie. Rozmodlony zawiesza wszelkie myślenie o sobie, wszelkie autorefleksje i jednoczy się z Bogiem. Oznacza to, że Słowo pochłonęło i ukształtowało kontemplującego, otworzyło przestrzeń Bogu, by przekształcić serce i świadomość osoby przystępującej do *lectio* (Trzaskawka, n.d.; Wons, 2004; Gałka, 2008; Jankowski, 2013; Pennington, 2013). Dla wyznawców Słowa jest zatem modlitwą zgłębianie Pisma Świętego i życie według Słowa. Guigo II Anielski podaje ważne uwagi dla praktykujących *lectio divina* „lektura bez medytacji jest jałowa; rozmyślanie bez czytania – narażone na błędy; modlitwa bez rozmyślenia – oziębła; rozmyślanie bez modlitwy – bezowocne; modlitwa pełna oddania dochodzi do kontemplacji, osiągnięcie zaś kontemplacji bez modlitwy zdarza się rzadko lub jest cudem.” („Drabina mnichów”, s. 106).

Lectio divina nie oznacza zatem po prostu czytania, chociaż takie jest literalne tłumaczenie, nie jest to też siedzenie nad książką. Mówimy tu o drodze duchowości chrześcijańskiej a jej centrum stanowi Słowo, które zmienia życie. Nie należy czytać Biblii, jako źródła intelektualnego poznawania, prawdziwe *lectio divina* zakłada odpowiedź na usłyszane / przeczytane słowo. Przemiana jest więc również efektem osobistego wysiłku i zaangażowania czytającego, opierającego się na głębokim zaufaniu Bogu. Życie chrześcijańskie jest stałym wysiłkiem i byciem w drodze, a teksty Pisma Świętego muszą być ciągle konfrontowane z codziennością. Relacja zachodząca pomiędzy człowiekiem a Bogiem jest relacją wiary nie tyle w jakieś abstrakcyjne prawdy, ile relacją wiary osobowej, wiary Komuś (Groeschel, 1998). W religii biblijnej samotnikiem nie jest ani Bóg, ani człowiek. „Toteż dla wszystkich jasne jest, że wszyscy chrześcijanie jakiegokolwiek stanu i zawodu powołani są do pełni życia chrześcijańskiego i do doskonałości miłości, dzięki zaś tej świętości chrześcijan, także w społeczności ziemskiej rozwija się bardziej godny człowieka sposób życia. Na osiągnięcie tej doskonałości wierni obracać powinni swe siły otrzymane według miary obdarowania Chrystusowego, aby idąc w Jego ślady i upodabniając się do wzoru, jakim On sam jest dla

nich, posłuszni we wszystkim woli Ojca , z całej duszy poświęcali się chwale Bożej i służbie bliźniemu.” (LG 40).

Czy zatem proces *lectio divina* można uznać za terapeutyczny i czy metoda ma zastosowanie biblioterapeutyczne? Anzelm Grun, współczesny benedyktyński mnich opisuje terapeutyczny potencjał tkwiący w czytaniu Pisma Świętego (Kondracka, 2013; Czernianin, 2014, s. 21-30) a jego refleksje potwierdzają badania przeprowadzone przez Martę Kondracką, opisane przez nią w artykule *Pismo Święte jako utwór terapeutyczny?* (2013, s. 16-50). Autorka zauważa, że wielu ankietowanych przez nią czytelników Biblii znalazło otuchę lub podpowiedź, jak rozwiązywać swoje problemy. Uważa też, że prawdopodobnie wiele zmian zaszło w nich między innymi dzięki temu, że nastąpił typowy proces biblioterapeutyczny – zaczynający się od identyfikacji. Następnie dzięki przeżytemu katharsis czytelnicy Pisma Świętego umieli spojrzeć na siebie i swój problem inaczej i w rezultacie pokonać zniechęcenie i rozpacz, a nawet znaleźć siłę do walki z nałogiem. Lektura dawała im możliwość wglądu w siebie i wspierała w budowaniu poprawnych relacji z otoczeniem (Kondracka, 2013). Metodę *lectio divina* można zatem traktować jako formę wsparcia w rozwiązywaniu sytuacji trudnych, problemów emocjonalnych ale przede wszystkim jako pomoc w rozwoju osobistym i samorealizacji. *Lectio divina*, jak pokazuje tradycja monastyczna jest bezcenną pomocą w rozwoju duchowym.

Bibliografia

- Aumann, J. (1993), *Zarys historii duchowości*, Wydawnictwo Jedność, Kielce.
- Czernianin, W. (2008), *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław.
- Czernianin, W., Czernianin, H. (2012), *Literatura i terapia*, Wydawnictwo Smak Słowa, Sopot.
- Czernianin W., Czernianin H. (2015), *Filozofia jako terapia w perspektywie biblioterapii*. „Przegląd Biblioterapeutyczny” R. 5, nr 2, s. 11-31.
- Czernianin W., Czernianin H. (2014) *O funkcji terapeutycznej i wychowawczej dzieła literackiego w badaniach biblioterapeutycznych – na przykładzie psychoanalitycznych interpretacji baśni Bruno Bettelheima oraz interpretacji Pisma Świętego z pozycji psychologii głębi Anzelma Gruna*. „Przegląd Biblioterapeutyczny” R.4, nr 2, s. 11-32.
- Galka, M. (2008), *Lectio divina, czyli spotkanie ze Słowem*. „Posłaniec” nr 10. <http://mateusz.pl/wam/poslaniec/0810-1.htm>
- Groeschel, B. J. (1998), *Rozwój duchowy: psychologia a mistyka*. Wydawnictwo Księża Marianów, Warszawa.
- Guigo II Anielski, (2013), *Drabina mnichów* [w:] *Lectio divina: Boże czytanie*, Tyniec, Wydawnictwo Benedyktynów, Wyd. 3, s. 87-112.
- Jankowski, A. (2013), *Lectio divina – czytanie Pisma Świętego* [w:] *Lectio divina: Boże czytanie*, Tyniec, Wydawnictwo Benedyktynów, Wyd. 3, s. 9-42.
- Kameraz-Kos, N. (2008), *Święta i obyczaje żydowskie*, Wydawnictwo Cyklady, Warszawa.
- Kłoczowski, A. J. (2001), *Drogi człowieka mistycznego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

- Kondracka, M. (2013) *Pismo Święte jako utwór terapeutyczny?* „Przegląd Biblioterapeutyczny” R. 3, s. 16-50.
- Konstytucja dogmatyczna o Kościele (Lumen Gentium – LG), Sobór Watykański II, Dekrety, Deklaracje.* (1968) Pallottinum, Poznań.
- Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym (Dei Verbum – DV), Sobór Watykański II, Dekrety, Deklaracje.* (1968) Pallottinum, Poznań.
- Orygenes, (1979) *O zasadach*, PSP 23, ATK, Warszawa.
- Pennington, B.M. (2013), *Chrześcijańska droga przemiany* [w:] *Lectio divina: Boże czytanie*, Tyniec, Wydawnictwo Benedyktynów, Wyd. 3, s. 113-130.
- Pietras, H. (1991), *By nie milczeć o Bogu – zarys teologii Ojców Kościoła*, Wydawnictwo Maszchaba, Kraków.
- Pismo Święte: Stary i Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych* (2006) (red. Michała Petera, Mariana Wolniewicz), Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Szulc, W. (2011), *Biblioterapia. Powrót do źródeł.* „Przegląd Biblioterapeutyczny” R. 1, s. 6-29.
- Trzaskawka, T. (n.d.), *Wprowadzenie w praktykę lectio divina.* www.mateusz.pl/mt/lectio
- Wons, K. (2004), *Lectio divina szkołą słuchania.* „Życie Duchowe” nr 37. <http://www.zycie-duchowe.pl/art-144.lectio-divina-szkola-sluchania.htm>
- <http://www.jhi.pl/psj/Tora>

Cytat w działaniu. Studium przypadku tekstoterapii kulturowej na podstawie wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*

Quotation at Work. Case Study of Cultural Textual Therapy Based on the Admissions Ward for Poor Objects. Re_COLLECTIONS from Kantor Exhibition

Streszczenie

Artykuł poświęcony został autorskiej strategii tekstoterapii kulturowej zrealizowanej przeze mnie w ramach wystawy czasowej *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*. Wystawa miała miejsce w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie w dniach od 30 października do 20 grudnia 2015 roku. Kuratorami wystawy byli Olaf Cirut, Anna Kapusta i Katarzyna Piszczkiewicz. Tekstoterapia kulturowa to proces wspierania indywidualnego rozwoju osobistego odbiorcy poprzez moderowany akt lektury, którym może być uczestnictwo w wystawie. Wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* intensyfikowała relację człowieka (równoważnie: twórcy i odbiorcy) z obiektem muzealnym. Posłużono się tu metodą pracy z obiektem muzealnym wywiedzioną z praktyk twórczych Tadeusza Kantora. Istotną rolę pełniły – w symbolicznej przestrzeni tej wystawy – werbalne teksty kultury, czyli cytaty z pism Kantora. To cytaty stały się (obok muzealiów) równoważnymi obiektami, udostępnianymi uczestnikom wystawy. Strategia tekstoterapii kulturowej oparta została na (zmetaforyzowanych) intensywnych interakcjach pomiędzy obiektami z wystawy i indywidualnymi stylami ich odbioru. Studium przypadku tego projektu poświęcone jest również etnografii cytatu w przestrzeni ekspozycji muzealnej. W etnografii tej cytatem staje się każdy – indywidualny uczestnik wystawy. Cytat, traktowany jako samoistny tekst kultury, moderuje i uprawomocnia świadome uczestnictwo. W ten sposób muzeum i gest wystawienniczy stanowią ramę instytucjonalną dla tekstoterapii kulturowej.

Słowa kluczowe

cytat, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, rozwój osobisty, tekstoterapia kulturowa, wystawa czasowa, Tadeusz Kantor

Abstract

The article was dedicated to the authorial concept of cultural textual therapy, which was implemented by me as a part of a temporary exhibition entitled *Admissions Ward for Poor Objects. Re_COLLECTIONS from Kantor Exhibition*. The exhibition took place at the Ethnographic Museum in Kraków from 30th October to 20th December 2015. The exhibition was curated by Olaf Cirut, Anna Kapusta and Katarzyna Piszczkiewicz. Cultural textual therapy is a process supporting personal development through the a moderated act of reading, which may be participating in an exhibition. The exhibition entitled *Admissions Ward for Poor Objects. Re_COLLECTIONS from Kantor* intensified the relationship between the spectator (equivalently: the creator and the recipient) and the collectible. The method of working with a collectible, which was derived from the artistic practice of Tadeusz Kantor was used. An important role was played – in the symbolic space of this exhibition – by verbal cultural texts, which were quotes from the writings of Kantor. The quotes become (in addition to the collectibles) equivalent objects, which were made available to participants of the exhibition. The strategy of cultural textual therapy was based on (in

metaphorical way) intensive interactions between objects of exhibitions and individual styles of their reception. The case study of this project is also devoted to ethnography of quotation at the exhibition. According to this ethnography a quote becomes each of us – individual participant of the exhibition. The quote, interpreted as an independent text of culture, moderates and implements conscious participation. In this way, the museum and the gesture of exhibition represent an institutional framework for cultural textual therapy.

Keywords

cultural textual therapy, quotation, The Ethnographic Museum in Kraków, personal development, Tadeusz Kantor, temporary exhibition

Motto

... *Nie wiem, na czym to polega, że porozumiewałem się z całym światem, kiedy przez cały czas porozumiewałem się tylko ze sobą samym.*

Tadeusz Kantor¹

Re_KOLEKCJE z kolekcji.

O wystawie *Izba przyjęć rzeczy biednych*. Re_KOLEKCJE z Kantora

Artykuł poświęcony zostanie omówieniu mojej autorskiej strategii tekstoterapii kulturowej², zrealizowanej w ramach wystawy czasowej *Izba przyjęć rzeczy biednych*. Re_KOLEKCJE z Kantora. Przedstawię w nim także pojęcie tekstoterapii kulturowej, ukute w toku własnych, wieloletnich poszukiwań narastających wokół mojego, coraz silniejszego przekonania, iż nowoczesna humanistyka może być empiryczną nauką stosowaną³. Wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych*. Re_KOLEKCJE z Kantora sfinansowana z funduszy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w związku z ogłoszonym przez UNESCO Rokiem Tadeusza Kantora, prezentowana była w Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie w dniach od 30. października do 20. grudnia 2015 roku (jej wernisaż odbył się

¹ Tadeusz Kantor, *Nigdy tu już nie powrócę. Ocalić przed zapomnieniem* (Kraków, marzec 1988), [w:] Tegoż, *Pisma. Dalej już nic ... Teksty z lat 1985-1990*, T. 3., Ossolineum-Cricoteka, wybrał i opracował Krzysztof Pleśniarowicz, Wrocław-Kraków 2005., ISBN 8304047349, s. 454. Wszystkie cytaty z dzieł Tadeusza Kantora podaję według powyższego wydania *Pism* Tadeusza Kantora, dalej oznaczam więc tylko tytuł dzieła i stronę.

² Po raz pierwszy pojęcie tekstoterapii kulturowej sformułowałam w publikacji *Tadeusz Kantor – projekt tekstoterapii kulturowej* – zob. Anna Kapusta, *Tadeusz Kantor, Projekt tekstoterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 217-229. Zob. http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78272/Przegląd_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 14.55.)

³ Moją koncepcję humanistyki stosowanej oraz postulat inkluzji humanistycznej po raz pierwszy przedstawiłam w ramach seminarium „Nowa humanistyka” pod tytułem: *Nauka jest jedna. Dziesięć twierdzeń o inkluzji humanistycznej* (26 kwietnia 2014 roku, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, Lublin). Zob. <http://teatrn.pl/nowa-humanistyka/program/>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 15.03.)

29. października 2015 roku)⁴. Wystawę tę współtworzyłam wraz z Olafem Cirutem i Katarzyną Piszczkiewicz. Projekt aranżacji wystawy wykonał i zrealizował Olaf Cirut. Wystawa otrzymała dwie nagrody: Supermarkę Radia Kraków (2015)⁵ oraz nagrodę „Sybilla” (2015)⁶ w kategorii: wystawa etnograficzna. Prezentacja obiektów wystawowych mieściła się w przestrzeni oryginalnego i niedostępnego na co dzień trzeciego piętra siedziby Muzeum Etnograficznego przy placu Wolnica w Krakowie, w Ratuszu – kiedyś miasta, a obecnie dzielnicy Krakowa – Kazimierz, czyli w magazynie obiektów oczekujących na prace konserwatorskie, w swoistej (symbolicznej i realnej) poczekalni. Stąd też pomysł i pierwszy komponent tytułu wystawy sformułowanego przez Katarzynę Piszczkiewicz w postaci: *Izba przyjęć rzeczy biednych*. Druga część tytułu: *Re_KOLEKCJE z Kantora* nawiązywała do jubileuszowego Roku

⁴ Oficjalny opis wystawy opublikowany na stronie Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie brzmi: „Wystawa bada relację pomiędzy dziełem twórcy Teatru Cricot 2 i bytem Muzeum Etnograficznego, przykładając pojęcia BIO-OBIEKTU oraz RZECZYWISTOŚCI NAJNIŻSZEJ RANGI do pracy instytucji, która od stulecia gromadzi rzeczy ludzkie.// Dlaczego? Po co?// Swoją kolekcję Muzeum tworzy w sposób bliski metodzie Kantora: wyrывая rzeczy z codzienności, pozbawiając je więzi z życiem. Paradoksalnie, gromadząc przedmioty w szlachetniej intencji, jako przejawy kultury (cennej, bo wpisanej w życie), zarazem unicestwia ich żywotność, tworząc w ten sposób – chcąc nie chcąc – przestrzenie PRZEDMIOTÓW BIEDNYCH.// Czy Muzeum może zachować siłę i sprawczość takich rzeczy? Czy jest zdolne wytworzyć «ciśnienie potrzebne do wyrzucenia ładunku w przyszłość»? Czy może być miejscem, do którego przychodzi się, by szukać prawdy o sobie?// Wystawa proponuje odczytywanie rzeczy ludzkich poprzez Kantora, którego pisma obficie przywołujemy, ale też poprzez własną wyobraźnię, pamięć, wrażliwość i otwarcie na perspektywę innych. Publiczność wkroczy (zaproszona zostanie) w przestrzeń peryferyjną Muzeum, niejako NA MARGINES wystawy stałej, to jest na strych, używany na co dzień jako magazyn podręczny («marginesy zawsze są miejscem do rozszerzania wolnej wyobraźni»). Cytuję [za:] http://etnomuzeum.eu/viewItem,izba_przyjec_rzeczy_biednych_Re_KOLEKCJE_z_kantora.html. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 13.04.)

⁵ Warto w tym miejscu przytoczyć uzasadnienie przyznania Supermarki Radia Kraków zwerbalizowane przez Justynę Nowicką z Radia Kraków: „W poniedziałek 15 lutego laureaci Marki i Supermarki Radia Kraków odebrali nagrody za 2015 rok. Supermarką nagrodziliśmy tym razem wydarzenia skupione w Krakowie wokół Roku Kantora. Otrzymują je trzy instytucje: Cricoteka, Międzynarodowe Centrum Kultury i Muzeum Etnograficzne. (...) W tym roku jury było jednomyślne i nie miało wątpliwości. Wydarzenia skupione w Krakowie wokół Roku Kantora zasługują na najwyższe laury. Cricoteka pokazywała Kantora zarówno poprzez wystawę jego malarstwa, jak i świetny *Balet koparyczny* w choreografii Izzy Szostak. Wielkim wydarzeniem była instalacja światowej sławy francuskiego artysty Christiana Boltanskiego, dedykowana Kantorowi. MCK zaprosiło na dedykowany Kantorowi pokaz prac wybitnego izraelskiego rzeźbiarza Daniego Karavana, a MEK pokazało intrygującą, z pozorów bardzo odległą od estetyki Teatru Cricot 2 wystawę zatytułowaną *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*”. Zob. – Justyna Nowicka, *Wręczyliśmy Supermarkę Radia Kraków za 2015 rok* [datowanie posta na oficjalnej stronie Radia Kraków: poniedziałek, 15 lutego 2016, 12.21.] Cytuję [za:] <http://www.radiokrakow.pl/nasze-akcje/przyznajemy-supermarke-radia-krakow-za-2015-rok>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 12.41.)

⁶ Opis wystawy w prezentacji konkursowej na stronie internetowej nagrody „Sybilla” został sformułowany następująco: „Wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* powstała, by zbadać relację pomiędzy dziełem twórcy Teatru Cricot 2 a istotą muzeum etnograficznego. Do pracy instytucji, która od stulecia gromadzi rzeczy ludzkie, przyłożyliśmy pojęcia BIO-OBIEKTU oraz RZECZYWISTOŚCI NAJNIŻSZEJ RANGI. Dlaczego?// Dlatego, że Muzeum tworzy swoją kolekcję w sposób bliski metodzie Kantora: wyrывая rzeczy z codzienności, pozbawiając je więzi z pierwotnym ich życiem. Gromadząc, zarazem unicestwia żywotność i tworzy skład PRZEDMIOTÓW BIEDNYCH.// Zapytaliśmy o to, jak wzbudzić w zbiorach nową siłę i sprawczość? Czy Muzeum może dziś być miejscem, w którym szuka się prawdy o sobie?// Pracując po kantorowsku, zaproponowaliśmy odczytywanie RZECZY poprzez własną pamięć i wrażliwość, a także otwarcie na perspektywę innych. Ta eksperymentalna próba została chętnie podjęta przez odbiorców, którzy stali się uczestnikami głębszego procesu. Okazało się, że nie tylko odkrywają, ale i kreują sekretne życie muzealium!” Cytuję [za:] *Sybilla 2015. Wystawy etnograficzne. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*, <http://konkurssybilla.nimoz.pl/IZBA>. Odczyt: 18.01.2017., godz. 12.55.)

Tadeusza Kantora (2015) oraz metody pracy z obiektem, wywiedzionej z idei twórczych Tadeusza Kantora, a odniesionych w tym projekcie do praktyki (inspirowanego pismami i strategiami twórczymi Tadeusza Kantora) przeglądu kolekcji Muzeum Etnograficznego w Krakowie, stąd też i polifoniczne hasło *Re_KOLEKCJE*, ewokujące również w języku polskim pole semantyczne pracy nad sobą (skierowanej ku *sacrum* pracy duchowej), czyli wysiłku rekolekcji (wewnętrznych). Drugim, współgrającym w tytule polem semantycznym, był ponowny przegląd kolekcji muzealnej, a więc gest *re_kolekcjonowania*, wykreowania wystawą kolekcji z kolekcji. W takim, kreatywnym pojęciu zaangażowanej, osobistej (i w nieuchwytnym werbalnie sensie – duchowej) pracy z obiektem muzealnym zrealizowana była moja holistyczna koncepcja tekstoterapii kulturowej, zastosowana w strategii scenariusza wystawy. Tekstoterapia kulturowa to proces wspierania indywidualnego rozwoju osobistego przez moderowany akt lektury (zaangażowane przyswojenie tekstu kultury), którym jest również uczestnictwo w wystawie. Wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* podejmowała śmiałą próbę odkrywania relacji człowieka (równoważnie: twórcy i odbiorcy) z obiektem muzealnym. Posłużyłam się w tej koncepcji tekstoterapii kulturowej świadomie metodą pracy z przedmiotem muzealnym, wywiedzioną z praktyk twórczych Tadeusza Kantora. Istotną rolę pełniły – w symbolicznej przestrzeni wystawy – werbalne teksty kultury, czyli cytaty z pism samego Kantora. To cytaty bowiem stały się (obok klasycznych przedmiotów muzealnych, pozyskanych z kolekcji Muzeum Etnograficznego) równoważnymi obiektami udostępnianymi do indywidualnego przyswojenia uczestnikom wystawy. Akt intensywnego uczestnictwa – rozumiany jako indywidualna praca z tekstem kultury (wieloraką grą obiektów-przedmiotów z magazynów muzealnych i obiektów-cytatów) – miał na celu zaangażowanie odbiorcy w Kantorowską strategię materializacji metafory⁷, zarówno w wymiarze wizualnej i audialnej aranżacji wystawy (obiekty ruchome i dźwięki związane z ich ruchem), jak i w użyciu werbalnych reprezentacji (cytaty, teksty opublikowane w katalogu i w instrukcji dla uczestnika, sposób prowadzenia dialogu przez autorki wystawy w trakcie oprowadzania kuratorskiego). Strategia tekstoterapii kulturowej oparta została na (zmetaforyzowanych) intensywnych interakcjach pomiędzy obiektami z wystawy i indywidualnymi stylami ich odbioru. Ta wielowymiarowa i wielopoziomowa metoda pracy z tekstami cytatów, które stały się integralną częścią składową wystawy (obiettami wizualnymi), była *de facto* najważniejszym zaproszeniem do osobistej twórczości dla jej uczestników. Niniejsze studium przypadku tego projektu dedykowane będzie również zasygnalizowaniu szerszego zagadnienia etnografii cytatu w przestrzeni ekspozycji muzealnej, którą nazywam wystawą etnograficzną. W etnografii tak pojmowanej cytatem staje się także indywidualny uczestnik wystawy w akcie osobistej lektury dokonujący intensywnej pracy nad sobą poprzez konfrontację z obiektami. Cytat, traktowany tu jako samoistny tekst kultury, moderuje i uprawomocnia bowiem świadome uczestnictwo w wystawie. Poprzez zaangażowaną partycypację w wydarzeniu wystawy jej odbiorca pogłębia swój refleksyjny warsztat nie tylko pracy z tekstem kultury, ale i codziennym krytycznym myśleniem o sobie samym i własnym stylu życia. W ten sposób społeczna instytucja muzeum i pogłębiany

⁷ O pracy metafor w koncepcji Tadeusza Kantora – zob. Anna Kapusta, *Ludzkie drogi „fururow”*. „Wielopole, Wielopole” Tadeusza Kantora jako tekst wykroczenia, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”, R: 42 (2007), s. 255-265.; teźże, *Poezja i rytuał. Projekt (nie)dokończony Tadeusza Kantora*, [w:] *Poezja. Spojrzenie interdyscyplinarne*, pod red. Anny Kościuszko, Śródmiejski Ośrodek Kultury, Kraków 2008, s. 11-18.

antropologicznie gest wystawienniczy oraz jego rewers – indywidualny gest odbioru, stają się bezpieczną ramą dla wysiłku tekstoterapii kulturowej, czyli trudu świadomego poszukiwania środków (ram kulturowych, których reprezentacją może być dziś również muzeum) dla rozwoju osobistego i w symbolicznej przestrzeni muzeum, i w codzienności. Bo nowoczesne muzeum to przecież inkluzywna⁸ instytucja demokratyzacji⁹ dostępu do wielorakich potencjałów tekstów kultury, także tych wspierających rozwój osobisty, w tym zasobów psychicznej rezyliencji¹⁰ współczesnego człowieka¹¹, kimkolwiek odważy się on dziś być w nowoczesnym społeczeństwie. Kultura tak rozumiana nie musi być już przecież Freudowskim „źródłem cierpień”¹², lecz właśnie nowoczesnym źródłem sił twórczych, koniecznych nam wszystkim do refleksyjnego radzenia sobie z codziennością. Muzeum staje się, w tej poszerzającej doświadczenie i otwierającej rozumienie optyce¹³, żywym archiwum¹⁴ wspie-

⁸ O potencjale społecznym i ekonomicznym polityk inkluzji (włączenia) w aspekcie antropologicznym – zob. Anna Kapusta, *Inna „Inność”. Doświadczenie niepełnosprawności jako kapitał kulturowy*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja. Kwartalnik Instytutu Rozwoju Służb Społecznych”, R: 11, Nr 3 (2011), s. 87-101., też, „1981. Rok Niepełnosprawnych”. *O inkluzji według Jana Kotei*, „Biuletyn Biura ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Zeszyt: 3., s. 20-31.

⁹ Bardzo inspirującą propozycję teoretyczną dotyczącą demokratyzującej funkcji muzeum jako instytucji w społeczeństwach późnodemokratycznych zaproponował Dipesh Chakrabarty w koncepcji kreatywności społecznego napięcia, które instytucjonalizuje nowoczesne muzeum, pomiędzy – jak to ujmuje badacz – „pedagogicznym modelem demokracji” i „performatywnym modelem demokracji”. Jak konstatuje Chakrabarty „jeśli pedagogiczny model demokracji preferuje u obywatela zdolność abstrakcyjnego myślenia i wyobraźnię, to performatywny koncentruje się na obszarze tego, co ucieleśnione i zmysłowe” – zob. Dipesh Makrabarty, *Muzeum w społeczeństwach późnodemokratycznych. Dwa modele demokracji*, przeł. Ewa Klekot, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, Nr 1 (2014), s. 211.; Cytuję [za: <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Chakrabarty.pdf>]. (Odczyt: 04.01.2017., godz. 21.26.). Tekstoterapia kulturowa w ramach wystawy byłaby w moim rozumieniu twórczą eskalacją tego napięcia w triadzie postaci: pedagogiczne *versus* performatywne, logocentryczne *versus* sensualne i werbalne *versus* niewerbalne. A triadę tę można by sprowadzić do wspólnego mianownika w formule: społeczne *versus* indywidualne.

¹⁰ Na temat rezyliencji (odporności) psychicznej – zob. Christina Berndt, *Tajemnica odporności psychicznej: jak uodpornić się na stres, depresję i wypalenie zawodowe*, przeł. Ewa Kowynia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

¹¹ W muzeologicznych specyfikacjach grup dorosłych odbiorców działań muzealnych klasycznie wyróżnia się następujące kategorie: „rodziny”, „młodzi ludzie”, „seniorzy” i „grupy korporacyjne” – zob. *Muzea i uczenie się przez całe życie – podręcznik europejski*, pod redakcją naukową dr. hab. Piotra Majewskiego, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2013.; <http://nimoz.pl/pl/wydawnictwa/wydawnictwa-nimoz/muzea-i-uczenie-sie-przez-cale-zycie-podrecznik-europejski>. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.11.)

¹² Stereotyp opresywnej i limitującej funkcji kultury względem jednostki ukuty przez Zygmunta Freuda (zob. – Zygmunt Freud, *Kultura jako źródło cierpień*, przeł. Jerzy Prokopiuk, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2013, ulega obecnie, na gruncie działań eksperymentalnych zogniskowanych wokół szeroko pojętej terapii tekstem kultury, odwróceniu i przewartościowaniu, jako że to w kulturowych ramach poszukuje się stabilizacyjnego źródła równowagi życiowej jednostki. A zatem to „kultura” – wspiera, nie zaś – destrukuje nas swymi restrykcyjnymi wymogami, pod warunkiem refleksyjnego wyboru jej repertuaru tradycji. Co antropologicznie interesujące: w bazie bibliograficznej Biblioteki Narodowej w Warszawie do tytułu *Kultura jako źródło cierpień* adnotowane są wyłącznie dwa hasła dodatkowe: „Freud Sigmund (1856-1939)” i „dyskomfort w kulturze”. Zob. <http://alpha.bn.org.pl/>. (Odczyt: 17.01.2017., godz. 19.50.)

¹³ O inkluzywnym i poszerzającym paradygamacie muzeum jako instytucji – zob. Gerard Radecki, *Obszar wydzielony czy nowe otwarcie. Edukacja muzealna jako muzeologia*, [w:] *ABC edukacji w muzeum. Muzea sztuki współczesnej, rezydencjonalne, wieloodziałowe i interdyscyplinarne*, Szkolenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Nr uzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2015, s. 6-23.; http://nimoz.pl/upload/wydawnictwa/ABC_Edukacji_w_muzeum.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.27.)

¹⁴ O autorskiej koncepcji żywego archiwum-muzeum (Cricoteki) Tadeusza Kantora – zob. Anna Kapusta, *Gest archiwizacji: gest pamięci. Cricoteka Tadeusza Kantora*, [w:] też, *Kieszenie i podszewki. Podteksty kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 95-99.

rających nas tekstów kultury. O takim życiodajnym i dostępnym człowiekowi archiwum sił twórczych marzył i pisał także sam Tadeusz Kantor. Dlatego też powstała wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*. Należało wsłuchać się w głos Kantora i pójść za jego muzeologicznym rezonansem. Podczas publicznej prezentacji¹⁵ dorobku tej wystawy wygłosiłam poniższą preambułę o muzealnym wydaniu tekstoterapii kulturowej, pozwalając sobie na duże kwantyfikatory i radykalną definicję muzeum. Powiedziałam wówczas, że **muzeum** [każde] to [zawsze] **tekst kultury**, który prowokuje odbiorcę do wglądu w siebie. Muzeum to symboliczna przestrzeń *soliloquium* [dialogu z samym sobą]. **Wystawa muzealna** daje odbiorcy [za każdym razem] **zwierciadło**: utwierdzające przekonania osobiste, powiększające lub pomniejszające wstępne przekonania [zwierciadło magiczne]. Stąd muzeum jest dziś unikalną przestrzenią wglądów – szansą na moderowaną **wystawą – autoterapię. Tekstoterapię kulturową**. Podkreślone słowa-kłucze patronują mojej diagnozie antropologicznej pracy muzealnej. W jej centrum sytuuję zagadnienie wystawy etnograficznej oraz jej społecznych potencjałów, które są wyzwaniem i obietnicą. Obietnicą nowej przestrzeni społecznej dla demokratycznego społeczeństwa i wyzwaniem dla organizacji instytucji.

Autoetnografia¹⁶. Antropolożka (społeczna)¹⁷ w muzeum (etnograficznym)

Do współtworzenia wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*¹⁸ zostałam zaproszona przez koordynatorkę tego projektu, Katarzynę Piszczkiewicz, w związku z poszukiwaniem przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie eksperckiego partnera antropologicznego, który byłby jednocześnie kantorologiem. W roku 2011 w serii *Anthropos* Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie ukazała się moja książka zatytułowana *Od rytuału do mitu? Teatr Śmierci Tadeusza Kantora jako fakt antropologiczny*¹⁹. Książ-

¹⁵ Prezentację pod tytułem: *Cytat w działaniu. Studium przypadku tekstoterapii kulturowej na podstawie wystawy Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* wygłosiłam w dniu 27. października 2016 roku w Muzeum Narodowym w Krakowie w ramach międzynarodowej konferencji muzeologicznej pod hasłem *Tekst w muzeum*. Zob. <http://mnk.pl/aktualnosci/tekst-w-muzeum-program-konferencji>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 17.04.)

¹⁶ Pojęcia autoetnografii używam tu w jego szerokim zakresie (jako antropologii doświadczenia), sformułowanym przez Kirsten Hastrup – zob. tejże, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem a teorią*, przeł. Ewa Klekot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008. Dorobek antropologiczny Hastrup bliski jest ideom antropologicznym Tadeusza Kantora, co wymaga oddzielnego opracowania w aspekcie relacji pomiędzy empirycznymi badaniami antropologicznymi a metodą twórczego eksperymentu w teatrze. Hastrup jest antropolożką, która swe profesjonalne doświadczenia antropologiczne przeniosła na scenę teatralną jako twórczyni widowisk artystycznych przekładających jej badania terenowe na artystyczny język spektaklu – zob. Kirsten Hastrup, *Poza antropologią. Antropolog jako przedmiot przedstawienia dramatycznego*, przeł. Grzegorz Godlewski, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, R: 1998, Nr 2, s. 20-28. Paralela Hastrup-Kantor mieści w sobie wiele płodnych kategorii antropologicznych.

¹⁷ Kwestię rangi pracy antropologa w muzeum jako dylematy „ratownika”, „animatora” i „badacza” – zob. Hubert Czachowski, Olga Kwiatkowska, *Antropolog w pracy muzealnej – ratownik, animator, czy badacz? „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, Nr 2 (2015), s. 79-81.; Cytuję [za:] <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2015/03/07-Czachowski-Kwiatkowska.pdf>. (Odczyt: 04.01.2017., godz. 21.20.)*

¹⁸ Zob. film odtwarzający hipotetyczną perspektywę „technicznego”/ „standardowego” przejścia „przez wystawę” indywidualnego jej odbiorcy, wykonany przez Olę Łuczyńską-Gawron jako dokumentacja wystawy dla archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie; https://www.youtube.com/watch?v=Pvll5A_jp-Y. (Odczyt: 26.10.2016., godz. 23.45.)

¹⁹ Zob. Anna Kapusta, *Od rytuału do mitu? Teatr Śmierci Tadeusza Kantora jako fakt antropologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.

ka ta w moim zamierzeniu demonstrowała to, jak Tadeusz Kantor może być również, traktowanym na równi z ugruntowanymi uniwersytecko klasykami, teoretykiem mitu i rytuału. Odpowiadałam w niej na szczegółowe pytania wokół zagadnienia, w jaki sposób dzieło sztuki może stanowić przykład skodyfikowanej (choć w języku sztuki, a nie nauki), dojrzałej teorii antropologicznej. Uznałam wówczas, że Tadeusz Kantor jest nieodkrytym w dotychczasowej refleksji naukowej, teoretykiem kultury. A o sile jego teorii stanowi głębokie, empiryczne doświadczenie w polu antropologicznym poruszanych zagadnień. Publikacja ta otwierała nowy ogląd dorobku artystycznego Tadeusza Kantora, a *nuvum* to czekało na test aplikacyjny, na wcielenie w konkret projektu humanistyki stosowanej, za który uznają także wystawę etnograficzną. W roku 2014, w ramach przygotowywania wniosku grantowego, poprzedzającego realizację wystawy w Muzeum Etnograficznym, Katarzyna Piszczkiewicz zaproponowała mi wykonanie eksperymentalnej pracy nad przekładem owej teorii antropologicznej Tadeusza Kantora na metodę przygotowania wystawy etnograficznej. Moje antropologiczno-kantoro-logiczne oko wesprzeć miało Katarzynę Piszczkiewicz, koordynującą całość przedsięwzięcia i Olafa Ciruta, odpowiedzialnego za projekt i wykonanie aranżacji wystawy. Produktami mojej współpracy z instytucją Muzeum Etnograficznego w Krakowie stały się zatem: sama wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* (współautorstwo wraz z Olafem Cirutem i Katarzyną Piszczkiewicz), tekst przewodni opublikowany w katalogu wystawy (autorstwo)²⁰, eksperymentalna i autorska metoda pracy z cytatem w przestrzeni wystawy oraz, przygotowana jako materiał edukacyjny towarzyszący wystawie – instrukcja dla uczestniczących w wystawie (współautorstwo wraz z Katarzyną Piszczkiewicz)²¹. Byłam także pomysłodawczynią i współautorką jednorazowego warsztatu rozwoju osobistego, zrealizowanego w przestrzeni wystawy pod tytułem: *Przedmiot wzruszenia. (Anty)Coaching według Tadeusza Kantora* (współautorstwo scenariusza warsztatu oraz przeprowadzenie go wraz z Mariuszem Jazowskim)²². Warsztat ten odbył się w dniu 21 grudnia 2015 roku, a więc już po formalnym zamknięciu wystawy, co stanowiło dodatkowy, symboliczny element Kantorowskiej wrażliwości na specyficzny międzyczas kulturowy jako margines rodzących się pytań o antropologiczną wartość przedmiotu muzealnego. Przeglądu moich doświadczeń jako antropolożki społecznej współtworzącej wystawę czasową w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, czyli w instytucji innej niż uniwersytet, dokonałam w trakcie panelu dyskusyjnego (dyskutowali: dr Ewa Klekot, antropolożka kulturowa i muzeolożka oraz dr Antoni Bartosz, dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie) pod hasłem *Odnaleźć się w rzeczy*²³. Panel ten

²⁰ Zob. Anna Kapusta, *Kantor? Muzeum? Metoda?*, [w:] *Kantor. Muzeum. Metoda*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2015.; http://etnomuzeum.eu/upload/img/A.%20Kapusta_Przewodnik%20po%20wystawie_PL.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.55.)

²¹ Zob. Anna Kapusta, Katarzyna Piszczkiewicz, *Partytura albo pytania o/do rzeczy. Materiał towarzyszący wystawie „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora zrealizowanej przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie*, redakcja i korekta: Ewa Ślusarczyk, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2015.; http://etnomuzeum.eu/upload/img/A.%20Kapusta,%20K.%20Piszczkiewicz_Partytura_PL.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.57.)

²² Zob. Mariusz Jazowski, Anna Kapusta, *Przedmiot wzruszenia. (Anty)Coaching według Tadeusza Kantora*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 235-240.; http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78272/Przeglad_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 21.27.)

²³ Zob. – „Odnaleźć się w rzeczy” – *Otwarte spotkanie wokół wystawy „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*”, http://etnomuzeum.eu/Aktualnosci,919_odnalezc_sie_w_rzeczy%E2%80%93otwarte_spotkanie_wokol_wystawy_izba_przyjec_rzeczy_biedny.html. (Odczyt: 18.01.2017.; godz. 01.07.)

miał miejsce w dniu 11 grudnia 2015 roku w Muzeum Etnograficznym. Było to domknięcie barteru doświadczeń muzeologicznych pomiędzy (tymczasowym z definicji i funkcji) zespołem zadaniowym tworzącym wystawę i stałymi pracownikami Muzeum Etnograficznego w Krakowie. W trakcie tego spotkania doktor Antoni Bartosz, dyrektor, odwoływał się wielokrotnie do etnograficznej misji Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie²⁴, zakładającej inkluzywny charakter instytucji.

Metoda. Jak czytać muzeum według Tadeusza Kantora?

Wywiedzione z idei twórczych Tadeusza Kantora założenie, iż cytat jest rzeczą, czyli obiektem w żywym (dzięki zaangażowaniu twórców i odbiorców) muzeum, a więc przekonanie, że i słowa-cytaty z pism samego Tadeusza Kantora staną się integralnymi obiektami, patronowało wszystkim działaniom podejmowanym w przestrzeni realnej i symbolicznej wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora*. W scenariuszu wystawy zaplanowałam strategię Kantorowskiego ucieleśniania metafory, co oznaczało intensyfikację pracy z tekstem werbalnym na równi z wizualną i audialną warstwą oddziaływań na odbiorcę. Inaczej mówiąc: tekst werbalny obecny na wystawie – cytaty tylko i wyłącznie z pism Tadeusza Kantora, wykorzystane w aranżacji wystawy, pochodził z ostatniego okresu twórczości tego artysty i teoretyka kultury, z lat 1985–1990²⁵. W ustawicznym rozwoju multiartystycznej i antropologicznej twórczości Kantora, przerwany jego nagłą śmiercią w dniu 8. grudnia 1990 roku, okres 1985–1990 jest swoistą epoką wielkich syntez i metarefleksji, które nazywam roboczo skrypturalizacją idei, procesualnym spisywaniem symbolicznego testamentu, czyli przymierza z samym sobą, przez Kantora. Jest w tym wielkim podsumowaniu niewątpliwy (choć nieortodoksyjny przecież) rys teologiczny²⁶ samoświadomości twórczej Kantora, a jego integralny element to maksymalna wrażliwość na słowo, na *Logos* procesu twórczego jako istoty życia ludzkiego w ogóle. W mojej strategii teksto-terapii kulturowej stosowanej w ramach konstrukcji znaczeniowej wystawy, ale i jej projektowanego oddziaływania na odbiorcę, ten Kantorowski chwyt estetycznej teologii słowa/Słowa wcielonego w przedmioty będące nośnikami materialnymi metafor, działanie cytatem „z Kantora” odgrywało kluczową rolę. W pewnym sensie radykalnie założyłam, że na wystawie w ogóle mówić się będzie do jej odbiorców (również w trakcie oprowadzań kuratorskich) zrekonstruowanym idiolektem Tadeusza Kantora. Aksjomat tego Kantorowskiego języka wprowadzał wstępnie maksymalnie zwężony przewodnik po wystawie, któremu nadałam dyrektywny tytuł: *Kantor. Muzeum. Metoda*. Przewodnik zawierał cztery segmenty tekstu, w tym – trzy rozdziały stawiające znaki zapytania o „stosowanie Kantora” w pracy muzealnej: *Kantor? Muzeum? Metoda?* oraz część czwartą: zestaw wszystkich cytatów wykorzystanych w aranżacji wystawy. W ten

²⁴ Zob. treść misji instytucji, opublikowany na stronie internetowej Muzeum: „Muzeum Etnograficzne w Krakowie powstało z pasji i szacunku dla kultur. Dla kultury chłopskiej. Dla kultur europejskich./ Dla kultur egzotycznych.// Dziś chce być miejscem nowego opisywania świata, przeszłego i dzisiejszego, dalekiego i bliskiego. Świata obyczaju, który jest lustrem dla nas samych.// Innymi słowy chce być miejscem myślenia, rozumienia siebie oraz innych.”; Cytuję [za:] Dr Antoni Bartosz/ dyrektor, *O co nam chodzi?*, <http://etnomuzeum.eu/>. (Odczyt: 18.01.2017.; godz. 01.36.)

²⁵ Zob. Tadeusz Kantor, *Pisma*, T. 3. *Dalej już nic... Teksty z lat 1985-1990*, wybrał i opracował Krzysztof Pleśniarowicz, Ossolineum-Cricoteka, Wrocław-Kraków 2005.

²⁶ Katarzyna Flader-Rzeszowska nazywa ten fenomen – kryptoteologią – zob. tejże, *Teatr przeciwko śmierci. Kryptoteologia Tadeusza Kantora*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2015.

właśnie sposób powstała niejako mała książeczka do celowanej autoterapii słowem Kantora, którą odbiorca mógł przeczytać w dowolnym podejściu, od pilnego i krytycznego przestudiowania wszystkich części, po skupienie się wyłącznie na wyborze kluczowych cytatów. Na okładce przewodnika umieściłam skrót metaforyczny całej koncepcji „przedmiotu” muzealnego według Tadeusza Kantora, oczywiście w postaci cytatu z pism Kantora. Brzmiał on następująco:

Jestem ... na scenie.
Nie będzie to gra.
Biedne strzępy mojego
osobistego życia
stają się
„przedmiotem gotowym”

Tadeusz Kantor, *Nigdy tu już nie powrócę. Ocalić przed zapomnieniem*
(Kraków, marzec 1988)²⁷

W powyższej formule proces tekstoterapii kulturowej został otwarty. W moich wielokrotnych obserwacjach indywidualnych odbiorców wystawy niemalże medytacyjne zatrzymanie się na czarno-białej okładce z tym właśnie cytatem trwało niekiedy kilka minut przed przystąpieniem do przejścia przez wystawę. Epigramatyczność i esencjalizująca siła słów Tadeusza Kantora były eksploatowane w całym tekście przewodnika. Założyłam bowiem, że funkcją tekstu przewodniego stanie się przekonanie odbiorcy, iż symbolicznie „po wystawie” oprowadza go obecny w słowach Tadeusz Kantor. Dlatego wewnętrznie zdialogizowałam także sam tekst mojego komentarza, bardzo mocno inkrustowany autokomentarzami Kantora. W pierwszej części tekstu przewodniego – pod tytułem *Kantor?* – zawarłam odpowiedź na pytanie, dlaczego dorobek Kantora stał się dla mnie gotową metodologią tworzenia współczesnej wystawy etnograficznej. Odpowiedź owa brzmiała tak, jak w przytoczonym fragmencie poniżej, będąc prostą egzegezą idei Kantora:

Dlaczego Kantor? Bo jego zachęta do oglądania umowności codziennych schematów jest zaproszeniem do budowania własnej unikalności, do podjęcia własnych wyborów, do życia życiem w życiu. Do zgody na własne emocje. Te, które są nasze i dla nas. Takiej uczciwości tworzenia siebie w lekcji twórczości można zaufać, odpowiada nam Kantor.

„Nareszcie mam to,/ czego mi trzeba było:/ ŻYCIE INDYWIDUALNE,/ MOJE!!/
A przez to stokroć indywidualne!/ Zdolne teraz odnieść zwycięstwo nad tą/ „masówką”// Mogę wyprowadzić je już/ na scenę./ Na widok publiczny.// Za cenę/ bólu,/ cierpienia,/ rozpaczny,/ a potem/ wstydu/ poniżenia,/ szyderstwa.// (...) A to wszystko,/ aby zwyciężyć.”^{28 29}

²⁷ Tadeusz Kantor, *Nigdy tu już nie powrócę. Ocalić przed zapomnieniem* (Kraków, marzec 1988), [w:] Tegoż, *Pisma. Dalej już nic ...*, s. 130.

²⁸ Tadeusz Kantor, *Nigdy tu już nie powrócę. Ocalić przed zapomnieniem*, op. cit., s. 129-130.

²⁹ Anna Kapusta, *Kantor?* [w:] tejsze, *Kantor? Muzeum? Metoda?*, op. cit., s. 3. [przewodnik oryginalnie nie zawiera numeracji stron, co było zamierzeniem interpretacyjnym zatrzymywania się na słowach Kantora w lekturze odbiorcy].

Część druga tekstu przewodniego – *Muzeum?* – była, w moim zamierzeniu, parafrazą poglądów Tadeusza Kantora na muzeum-archiwum jako instytucję wspierającą samoświadomość:

Dlaczego muzeum? Bo instytucja muzeum może nadać bezpieczną ramę indywidualnemu przyglądaniu się sobie przez nas samych. *Do muzeum możemy dziś przyjść, żeby zwiedzić siebie w muzealnej opowieści*, sugeruje nam Kantor, pisząc o własnym „zbiorze IDEI, które rozdziły się w opozycji do wszystkiego”. Możemy dziś przyjść i świadomie wybrać własną opowieść. I poczuć się z tym własnym wyborem lepiej. Po swojemu wynaleźć prywatny dobrotan sprzeciwu lub akceptacji dla filtrów muzealnych opowieści.³⁰

Część trzecia – *Metoda?* – kumulowała holistycznie sens pracy ze słowami Kantora:

Kantor praktykował świadome tworzenie, czyli doceniał wartość samego procesu twórczego, którego niejako produktem ubocznym stawała się dopiero sztuka. Tworzenie to proces, ruch myśli, wędrówka od metafory doświadczenia do dzieła sztuki transformującego kolejne doświadczenia. A zatem – poprzez metafory – dotykamy świata. Doświadczenie zamknięte już w dziele to „strzęp życia” i „biedny”, „gotowy przedmiot”. Najlepszym zaś dziełem jest samo życie i towarzyszące mu „biedne przedmioty”. W ten sposób materializuje, ucieleśnia Kantor metafory, ucząc odbiorcę tej taktyki metaforyzacji własnej codzienności.

„Przedmiot” to gotowa metafora do prywatnej obróbki i trzeba z nią wejść w kontakt, żeby stać się sobą. Trzeba się w tej metaforze indywidualnie ucieleśnić, dotknąć nią siebie, wzruszyć.

Kantor daje nam tę domyslną instrukcję. Uczy nas paradoksu tworzenia osobistego, niekanonicznego doświadczenia, w którym wszystko, co istotne, jest godnym i ważnym „przedmiotem gotowym”, „obiektem” z porządków życia realnego i biografii metaforycznej.

„Wyznanie osobiste.../ Efektowne kiedy indziej/ podejrzenie o narcyzm/ staje się w tym momencie dziecinnie/ dziecinnie naiwne./ Toczy się gra grubo poważniejsza./ Groźna i niebezpieczna./ Niemal walka na śmierć i życie./ A oto mapa tej batalii:/ U początku stoi/ pogarda (moja)/ dla Historii „powszechnej” / i oficjalnej,/ historii zajmującej się masowymi Ruchami,/ masowymi ideologiami,/ przemijającymi kadencjami Rządów,/ terrorem władzy,/ masowymi wojnami,/ masowymi zbrodniami.../ Naprzeciw/ tych „potęg”/ stoi/ Mała/ Biedna/ Bezbronna,/ ale wspaniała/ Historia/ indywidualnego/ ludzkiego/ życia./”³¹

Nośnikiem tej „wspaniałej Historii indywidualnego ludzkiego życia” są „przedmioty”. „Przedmiot” to metafora konkretnego życia. „Przedmiot” spaja nasze „strzępy życia” w indywidualną tkaninę. Ten proceder „uprzedmiotowienia” obiecuje nam świadome życie. „Trzeba użyć nieba, by pokazać ziemię”. Trzeba użyć „przedmiotu”, żeby uobecnić podmiot. W „przedmiocie” mieszka człowiek.³²

Po tych trzech krokach, metodycznych znakach zapytania o „Kantora”, „Muzeum” i „Metodę”, czyli po tekście przewodnim z owego przewodnika do wystawy, umieszczony został w publikacji zestaw cytatów z pisma Tadeusza Kantora wykorzystanych w aranżacji wystawy. To te cytaty właśnie, zestawione surowo jako swoisty ciąg słów Kantora, stworzyły osobny, awangardowy w swym neologicznym wydźwięku tekst – intrygujący poemat z cytatów, który

³⁰ Anna Kapusta, *Muzeum?* [w:] tejsze, *Kantor? Muzeum? Metoda?*, op. cit., s. 5-6.

³¹ Tadeusz Kantor, *Ocalić przed zapomnieniem*, op. cit., s. 126.

³² Anna Kapusta, *Metoda?* [w:] tejsze, *Kantor? Muzeum? Metoda?*, op. cit., s. 9-10.

jeden z uczestników wystawy nazwał w prywatnej rozmowie ze mną „modlitewnikiem Kantora”³³. I wprawdzie nie był to efekt przeze mnie zamierzony, ale (zapewne wzmacniana modernistycznymi czynnikami w twórczości Tadeusza Kantora³⁴) intuicja literacka, tego obdarzonego poetycką wrażliwością odbiorcy, zwróciła moją uwagę na wyciszającą i uspokajającą stylistykę litanijności, obecną w wystawowej pracy tekstu Kantora. Efekt litanijności, czyli dyskretny rytm rytualnych powtórzeń, obecny jest zresztą w całej twórczości Tadeusza Kantora, a jego ludowa geneza (Kantor mocno eksplorował paralelizmy w ludowych pieśniach) zasługuje na inną i osobną analizę etnograficzną. A zatem omówiona tu konstrukcja tekstu przewodnika po wystawie była również zamierzonym procesem pracy z werbalnym obiektem wystawienniczym. W tym procesie podmiotem był odbiorca wystawy odkrywający słowa Kantora jako zapis swej własnej wrażliwości.

Drugim narzędziem pracy z werbalnym tekstem kultury, zaprojektowanym jako działanie słowem w przestrzeni wystawy, stała się „instrukcja” dla odbiorcy, którą przygotowałam wraz z Katarzyną Piszczkiewicz pod tytułem *Partytura albo pytania o/ do rzeczy*. Wizualnie była to płachta papieru rozkładana na wzór muzycznej „partytury”³⁵ z nadrukowanymi cieniami-obrazami wszystkich obiektów z wystawy oraz tekstem „instrukcji” i kluczowymi „pytaniami do rzeczy”. Tekst „instrukcji” nawiązywał do przewodnika po wystawie i wraz z nim stanowił dyptyk do pracy z obiektem, dedykowany zaangażowaniu odbiorcy w aktywne uczestnictwo w przestrzeni wystawy:

Patrzysz na przedmiot – rzecz, która wypadła z obiegu życia. Ktoś ją stworzył i używał, a potem przestał to robić. Wtedy przedmiot trafił do muzeum i stał się częścią archiwum życia. Teraz jest metaforą do odgadnięcia. Do odgadnięcia przez Ciebie.

Kantor ofiarowuje Ci pomysł na „Pokoik Wyobraźni” – archiwum ucieleśnionych w „przedmiotach” metafor. Proponuje, żeby na „przedmioty” spoglądać tak, jakbyśmy je widzieli po raz pierwszy w życiu, jak na zagadki do rozwiązania. W ten sposób stajemy się artystami życia. Tworzymy metafory, w codzienności szukamy dla siebie czegoś, co jest dla nas ważne. Proces spotkania z „przedmiotem” to – w języku Kantora – „seans”, sztuka improwizacji.

Muzeum jest właśnie miejscem „seansu” dla „przedmiotu”, spotkania go przez Ciebie. To żywe archiwum „wzruszeń”. „Przedmiotom” – metaforom życia stawiamy tu pytania. Ktoś przygotował trzy pytania do każdego z „przedmiotów”. I spisał je jako swą „partyturę”. „Partytura” to – według Kantora – tekst doświadczenia objaśniający „seans”. Każda „rzecz” muzealna, „przedmiot”, ma tu swoją „partyturę”, czyli postzapis „seansu”.

³³ Metaforę twórczości Tadeusza Kantora jako modlitwy (w tym autorskim wydaniu żydowskiej modlitwy za zmarłych – *kadysz*) sformułował po raz pierwszy w kantorologicznej literaturze przedmiotu Jan Kott – zob., tegoż, *Kadysz. Strony o Tadeuszu Kantorze*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005. Praca ta nie była znana wspomnianemu rozmówcy.

³⁴ O modernizmie jako kluczowym rysie późnej twórczości Tadeusza Kantora – zob. Marek Piątek, *Akt twórczy jako mimesis. „Dziś są moje urodziny” – ostatni spektakl Tadeusza Kantora*, UNIVERSITAS, Kraków 2005.

³⁵ O Kantorowskim rozumieniu „seansu” i „partytury” jako awersie i rewersie znaku teatralnego – zob. Anna Kapusta, *Dwoistość znaku – seans i partytura*, [w:] tejże, *Od rytuału do mitu?...*, op. cit., s. 32-33. W największym uproszczeniu „seans” utożsamiać można z działaniem teatralnym przed jego skrypturalizacją w postaci „partytury”, gdyż Tadeusz Kantor spisywał spektakle na długo po ich pierwotnym, publicznym odegraniu (na przykład: *Umarła klasa* – „seans” spisana została jedenaście lat po jej wystawieniu, a *Wielopole, Wielopole* zyskało „partyturę” w pięć lat po „seansie”).

który odbyli Twórcy sytuacji spotkania z „przedmiotem”. Zadawali sobie takie pytania, jakby „przedmioty” te widzieli po raz pierwszy.

Pora na Twoje pytania do „przedmiotu”. Spójrz na każdy z uważnością wolnej wyobraźni. Ona podpowie Ci Twoją ścieżkę. Pytając o „przedmiot”, zapytaj o siebie. Pytaj z wyobraźni, doświadczaj tej chwili. W ten sposób stworzysz własną „partyturę”. „Przedmiot” stanie się Twoją metaforą, Twoim doświadczeniem. Teraz Ty odgadniesz coś swojego.³⁶

Powyższą, swoistą preambułę „instrukcji” dopełniały zestawy trzech pytań do każdego z obiektów, którymi zadrukowany był awers i rewers „partytury”. Każdy z zestawów trzech pytań do „rzeczy” miał za zadanie uruchamiać w odbiorcy zdolność osobistej integracji z metaforami:

Czy to ja patrzę na te okulary, czy one patrzą na mnie?

Jakiej wielkości była głowa patrząca przez te okulary i czy moja głowa by się w nich zmieściła?

Czy była druga para takich okularów, czy ich wykonawca zrobił sobie tylko jedną na całe życie?³⁷

Serie takich pytań prowadziły odbiorcę od obiektu z wystawy do doświadczania siebie. Tak „przedmiot”, czyli „rzecz biedną” traktował Tadeusz Kantor. Była ona żywym lustrem człowieka, który za każdym razem, dzięki „rzeczom”, zderza się z własnym doświadczeniem życia.

Muzeoterapia? Strategia tekstoterapii kulturowej³⁸

³⁶ Anna Kapusta, Katarzyna Piszczkiewicz, *Partytura albo pytania o/do rzeczy. Materiał towarzyszący wystawie „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora zrealizowanej przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie*, op. cit., awers.

³⁷ Anna Kapusta, Katarzyna Piszczkiewicz, *Ibidem*, op. cit.

³⁸ Pojęcie tekstoterapii kulturowej, którego używam w odniesieniu do terapeutycznie i rozwojowo zorientowanych praktyk oddziaływania różnorodnymi tekstami kultury, w indywidualnym lub grupowym procesie wspierania zdrowia społecznego, ukonkretnię w oddzielnej rozprawie metodologicznej, odnosząc je do historii, metodologii i praktyk arteterapii (w tym biblioterapii) w Polsce. W tym miejscu zaznaczę jedynie, że pojęcie to w wielu punktach bliskie jest idei i koncepcji „kulturoterapii” sformułowanej przez Witę Szulc, z tą jednakże fundamentalną różnicą, iż w moim (formułowanym obecnie) projekcie **proces terapeutyczny lub rozwojowy bezwzględnie musi być prowadzony przez wykwalifikowanego terapeutę** (z wielu względów, które uzasadnię metodologicznie w przyszłości, postuluję różnopłciową dwójkę prowadzących warsztat, w tym co najmniej jedną osobę po pełnej certyfikacji terapeutycznej, najlepiej w modalności *Gestalt*). Wita Szulc, polska prekursorka i kodyfikatorka pojęcia „kulturoterapii” definiuje je następująco: „Kulturoterapia jest jednym z wielu działań ukierunkowanych na człowieka i jego środowisko, podejmowanych w celu przywrócenia lub potęgowania zdrowia i zmierzających do poprawy jakości życia, a jej swoistość polega na tym, że do osiągnięcia tego celu wykorzystuje się określone wytwory kultury, przede wszystkim sztukę.”; Cytuję [za:] Wita Szulc, *Kulturoterapia – wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w lecznictwie*, Wydawnictwa Uczelniane Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 1994, s. 8. Przeglądu historycznego i metodologicznego siatek pojęciowych „arteterapii” i „kulturoterapii” dokonała Wita Szulc w pracy *Arteterapia. Narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki* – zob. też: *Arteterapia czy Kulturoterapia. Obszar semantyczny obu terminów*, [w:] *Arteterapia. Narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Difin, Warszawa 2011, s. 19-20. Niestety autorski termin Wity Szulc – „kulturoterapia” – nie przyjął się w Polsce, wyparty przez nieprecyzyjne i często nadużywane w branży rozwoju osobistego pojęcie „arteterapii”. Sytuacja ta wymaga więc uwagi.

Pojęcie tekstoterapii kulturowej stworzone zostało przeze mnie, aby zaakcentować kluczowy fakt społeczny, iż tekst kultury (wyrażony w dowolnym kodzie: werbalnym, wizualnym czy audialnym) stać się może kulturową ramą, czyli podstawą procesu wspierającego współczesnego człowieka: jego leczenie (terapię) lub rozwój ogólny (rozwój osobisty). W pierwszym przypadku jest to klasyczny proces terapeutyczny, w drugim proces rozwojowy, ale cel obu stanowi zawsze centrum – dobrostan człowieka zapośredniczony o tekst kultury. Tekst kultury konceptualizuję tu zatem szeroko-semiologicznie³⁹, jako dynamiczny system znaków. W tej optyce instytucja nowoczesnego muzeum zyskuje ważne pole ekspansji społecznej, sięgające terapii i rozwoju, co wymaga odpowiedzialnego wprowadzenia do jej strukturalnych ram działań profesjonalnych terapeutów oraz trenerów rozwoju osobistego. Centralnym elementem tego otwierającego pola jest terapeutyczna i rozwojowa praca z emocjami w muzeum zyskująca wsparcie w postaci obiektów-tekstów kultury. W pracy z obiektem muzealnym, w jego zaangażowanym⁴⁰ odbiorze (indywidualnym lub grupowym), emocje pojawiają się zawsze i od tego momentu rozpoczyna się ów proces tekstoterapeutyczny. Emocje w muzeum można zatem zagospodarować rozwojowo, to znaczy stworzyć dla tych emocji bezpieczną przestrzeń kulturowego przepracowania. Terapia skoncentrowana na emocjach jako nurt działań psychoterapeutycznych święci obecnie wielkie tryumfy⁴¹, gdyż problem niezintegrowanych emocji, wraz z jego konsekwencjami w zakresie zdrowia społecznego, jest kluczowym zagadnieniem w dyskusjach o dobrostanie indywidualnym i społecznym współczesnego człowieka. Eva Illouz stawia wręcz mocną hipotezę, że we współczesnych społeczeństwach obywatelskich (przede wszystkich depresjogenne) cierpienie, niezintegrowanej z kulturowymi ramami swej własnej tradycji, jednostki jest największym wyzwaniem dla polityk społecznych dedykowanych budowaniu adaptacyjnego „pola emocjonalnego” i kreatywnego „emocjonalnego kapitału”⁴². W takim, pozytywnym i performatywnym, ujęciu zdrowia społecznego człowieka, poszerzonym o jego zasoby odnajdywania się w tradycji (afirmatywne, kontestujące lub krytyczne), zaangażowany kontakt z obiektem muzealnym zyskuje niezbywalną jakość. A zatem: skoro muzeum jest otwartym systemem znaków oraz dynamicznym zasobem różnorodnych tekstów kultury, to może być ono także skuteczną instytucją tekstoterapii kulturowej, czyli wspierania zdrowia społecznego człowieka. Sam Tadeusz Kantor podobne rozumowanie przedstawił w swej koncepcji wyobraźni⁴³:

„Jestem pewien, że WZMOŻONE PROCESY PSYCHICZNE,/ INTENSYWNOŚĆ
ROZMYŚLANIA, WYTWARZAJĄ WOLNOŚĆ/ WYOBRAŻEŃ/ SKOJARZEŃ,/

³⁹ Przeglądu semiologicznych definicji pojęcia „tekstu kultury” w kontekście kulturowego potencjału muzeum jako instytucji przejrzyście dokonała Maria Pilek – zob. teźże, *Muzea jako pozaliterackie teksty kultury w pracy nauczyciela polonisty*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Literaria Polonica”, R: 2005., Nr 7., s. 181-195.

⁴⁰ Arnold Berleant twierdzi, że nie ma indywidualnego zaangażowania bez celowej intensyfikacji wrażeń zmysłowych, co jest ważną wskazówką w projektowaniu działań tekstoterapeutycznych. O koncepcji „wrażliwości” Arnolda Berleanta – zob. tegoż, *Wrażliwość i zmysły. Estetyczna przemiana świata człowieka*, przeł. Sebastian Stankiewicz, red. nauk. Krystyna Wilkoszewska, UNIVERSITAS, Kraków 2011.

⁴¹ Zob. Leslie Greenberg, *Terapia skoncentrowana na emocjach*, przeł. Anna Sawicka-Chrapkiewicz, Harmonia Universalis, Gdańsk 2013.

⁴² Zob. Eva Illouz, *Cierpienie, pola emocjonalne i emocjonalny kapitał*, [w:] teźże, *Uczucia w dobie kapitalizmu*, przeł. Zygmunt Simbierowicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2010.

⁴³ O fundamentalnym znaczeniu pracy z wyobraźnią na gruntach różnych modalności psychoterapeutycznych – zob. Arnold Lazarus, *Wyobraźnia w psychoterapii*, przeł. Mirosław Przylipiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011.

SPRAWIAJĄ, ŻE ODRYWAMY SIĘ OD/ RACJONALNYCH POWIĄZAŃ I ASOCJACJI,/ OD ŻYCIOWO UTYLITARNEGO/ ŁĄCZENIA REALNYCH ELEMENTÓW;/ Maszyna do szycia, parasol i stół operacyjny nie połączyły się/ We śnie pana de Lautrémont – / jestem tego pewien. To sprawka wykształcającej się/ wolności myślenia./ Surrealiści twierdzili, że PSYCHIKA JEST STANEM,/ KTÓRY NALEŻY BADAĆ, A REZULTATY BADAŃ ODDAWAĆ/ NA USŁUGI ROZWOJU ŚWIADOMOŚCI./ Jestem w tym miejscu pełen niepewności./ Ale niepewność sprawia, że wyraźniej słyszymy tak ważny „głos wewnętrzny”. SZTUKA NIE JEST PSYCHOLOGIĄ. PROCES TWÓRCZY JEST/ DALEKI OD NAUKOWEGO BADANIA./ W SZTUCE NALEŻY PSYCHIKĘ PRZYJĄĆ, A NIE BADAĆ!/ PRZYJĄĆ JAKO POJĘCIE POZAZMYSŁOWE./ PSYCHIKA – TEN NIEMATERIALNY „ORGAN”,/ „WSZCZEPIONY” W FIZYCZNY ORGANIZM,/ DAR NATURY CZY BOGA – / TO ONA WYKAZUJE WŁAŚCIWE JEJ DĄŻENIE NIE DO/ „WYJŚCIA POZA MATERIALNĄ RZECZYWISTOŚĆ”,/ ALE DO/ ODDZIELENIA SIĘ OD NIEJ,/ PSYCHIKA JEST SPRZECZNA Z MATERIALNĄ REALNOŚCIĄ,/ ONA SIĘ JEDYNIEM O NIĄ OCIERA./ TWORZY SWÓJ ZAMKNIĘTY ŚWIAT, KTÓRY JEST JAKBY/ PRZECZUCIEM INNEGO,/ TO ONA WYDZIELA Z SIEBIE SIŁĘ NAZWANĄ/ WYOBRAŻNIĄ,/ TO ONA STWARZA BOGÓW,/ ANIOŁY/ NIEBO I PIEKŁO,/ STRACHY.../ A teraz wchodzę do Małego Pokoiku/ mej Wyobraźni i mówię:/ TO ONA JEST ZDOLNA STWARZAĆ I POKAZYWAĆ/ REALNOŚĆ,/ TAKĄ, JAKBYŚMY JĄ ZOBACZYLI PO RAZ PIERWSZY.// I to byłoby wszystko./ Moja ostatnia rada: „o wszystkim pamiętać/ i wszystko zapamiętać...”⁴⁴

Tadeusz Kantor uchwycił w powyższej deklaracji siłę indywidualnej wyobraźni, która jest początkiem kreatywnego bycia w świecie. Żywe muzeum-archiwum w jego koncepcji potęguje twórcze dyspozycje człowieka-odbiorcy, ucząc go przekraczania schematów codzienności. Strategia tekstoterapii kulturowej, którą zastosowałam w wystawie *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* zakorzeniona była źródłowo w Kantorowskim stylu myślenia o obiekcie. Kantorowska metoda pracy z „przedmiotem” bliska jest także – kongenialnie- psychoterapeutycznej modalności *Gestalt*⁴⁵, akcentującej rangę żywej wyobraźni symbolicznej i funkcjonalnej orientacji na ciało w projektowanej (w procesie terapeutycznym) zmianie terapeutycznej. W moich – dedykowanych Kantorowskiej metodzie pracy z tekstem kultury – dwukrotnych praktykach warsztatowych⁴⁶ zwróciłam uwagę, że zastą-

⁴⁴ Tadeusz Kantor, *Lekcje mediolańskie*, op. cit., s. 94-95.

⁴⁵ Zwięzłej i rzeczowej syntezy bogatego dorobku psychoterapeutycznej modalności *Gestalt* dokonała w języku polskim Mariola Paruzel-Czachura – zob. tejsze, *Między psychologią, psychoterapią i filozofią praktyczną. Poszukiwanie autentycznego życia w nurcie Gestalt*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.

⁴⁶ Pierwszy kantorologiczny warsztat tekstoterapeutyczny przeprowadzony został w przestrzeni wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* (por. przypis nr 22. niniejszej pracy). Drugi warsztat, zatytułowany *Partytura Siebie. Muzeoterapia według Tadeusza Kantora*, miał miejsce w dniu 26. kwietnia 2016 roku w Cricotece, w przestrzeni wystawy *Tadeusz Kantor. Cholernie Spadam!* [Wystawa w ramach obchodów Roku Kantora w Krakowie w Cricotece (23 października 2015 – 15 maja 2016), nagrodzona Supermarką Radia Kraków za rok 2015, kuratorka wystawy i wydarzeń towarzyszących: Małgorzata Paluch-Cybulska, współpraca kuratorska: Bogdan Renczyński, koordynatorka wystawy: Magdalena Strzelczak, identyfikacja wizualna i projekt aranżacji wystawy: Krzysztof Kućma, Zbigniew Prokop – Creator s.c. Strona internetowa wystawy: <http://www.news.cricoteka.pl/tadeusz-kantor-cholernie-spadam/> (odczyt: 3.05.2016., godz. 20.15.). Wystawa sfinansowana ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.] Pierwszy warsztat przeprowadzony był metodą pracy z obiektem według Tadeusza Kantora, ale na obiektach etnograficznych niebędących dziełami samego Tadeusza Kantora. Drugie wydarzenie warsztatowe testowało tę samą metodę, zastosowaną do autentycznych dzieł Tadeusza Kantora. Ku mojemu zaskoczeniu obie grupy obiektów –

pienie wyświechtanych już niekiedy formuł komunikacji terapeutycznej oryginalnymi tekstami kultury, w szczególności zaś właśnie tekstami werbalnymi i obiektami Tadeusza Kantora, otwiera nowe perspektywy rozwojowe dla odbiorców tego typu działań. Przy czym nie mam tu na myśli, niezwykle cennej społecznie perspektywy psychobiograficznej⁴⁷, zmierzającej do swoistej diagnozy psychologicznej artysty⁴⁸ za pośrednictwem jego dzieł, lecz konkretną pracę nad nazwanymi problemami terapeutycznymi i rozwojowymi współczesnych odbiorców, opartą o teksty kultury, którymi są także przedmioty muzealne. Moja strategia tekstoterapii kulturowej wywodzi się bowiem z silnego założenia, że każda, nawet najbardziej opresywna i anachroniczna, tradycja zawiera wspierający potencjał zdrowia społecznego, co oznacza tu, że praca z tradycją to metaforyczne *Re_KOLEKCJE z kolekcji*. W tej perspektywie kolekcje muzealne czekają na swoistą relekturę zasobów i na swe nowe życie.

Exempla. Cytaty jako obiekty wizualne⁴⁹

Obecność cytatów z pism Tadeusza Kantora w przestrzeni wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* zaprojektowana została jako równoległa (realnie i symbolicznie) względem obiektów pochodzących z kolekcji Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Cytaty te stały się równoprawnymi (wobec obiektów etnograficznych) – obiektami wizualnymi i wraz z nimi stanowiły tekstoterapeutyczną dwójjednię znaczącą. Olaf Cirut, autor aranżacji wystawy, zaprojektował i wykonał cztery podstawowe formy wizualizacji przestrzennej cytatów⁵⁰: 1. animacje cyfrowe – dynamiczne wyświetlanie cytatów na pod-

etnograficzna i autentyczne dzieła Tadeusza Kantora dawały podobne efekty wysokiego natężenia emocjonalnego wśród uczestników warsztatów, co z jednej strony potwierdza skuteczność i uniwersalność opracowanej przeze mnie metody warsztatowej pracy tekstoterapeutycznej, jednak pozostawia w zawieszeniu pytanie antropologiczne o wrażliwość współczesnej publiczności muzealnej na bezpośredni kontakt z oryginałem dzieła.

Sprawozdanie z warsztatu w Cricotece ukazało się w „Przeglądzie Biblioterapeutycznym” – zob. Mariusz Jazowski, Anna Kapusta, *Partytura Siebie. Muzeoterapia według Tadeusza Kantora*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 231-234.; http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78272/Przeglad_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 20.01.2017., godz. 17.09.)

⁴⁷ W polskojęzycznej literaturze naukowej nurt badań „psychobiograficznych” zapoczątkował Roman Zawadzki – zob. tegoż, *Psychobiografie literackie – u źródeł twórczości*, „von boroviecky”, Warszawa 2000.

Niezwykle dojrzałym metodologicznie przykładem badań psychobiograficznych jest monografia autorstwa Jarosława Fazana poświęcona Tadeuszowi Peiperowi – zob. Jarosław Fazan, *Od metafory do urojenia. Próba patografii Tadeusza Peipera*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.

⁴⁸ W przypadku całościowego dorobku Tadeusza Kantora ukazała się dotychczas jedna (*Sic!*) publikacja inicjująca, otwierająca się dopiero, perspektywę analiz psychologicznych dzieł tego artysty. Pracę taką napisali (zachęcenie przez Małgorzatę Paluch-Cybulską) Lucjan Wojcieszak i Katarzyna Motyka – zob. tychże, *Tadeusz Kantor – badania, który cholernie spada! Analiza fenomenologiczna i psychologiczna wybranych autoportretów z lat 1987-1990*, [w:] *Tadeusz Kantor. „Cholernie spadam!”*, pod red. nauk. Małgorzaty Paluch Cybulskiej, Cricoteka, Kraków 2015.

⁴⁹ Dziękuję Panu dr. Wiktorowi Czernianinowi za zwrócenie mi uwagi na potencjał badawczy i terapeutyczny eksplorowania powiązań pomiędzy „przeżyciem estetycznym” i „psychoterapią”. Na gruncie polskiej klasyki teorii literatury i estetyki opisowej istotną rolę w tym obszarze odgrywa dorobek Romana Ingardena. Wiktor Czernianin – za Romanem Ingardenem – zakłada, że „przeżycie estetyczne” jest „kluczowym pojęciem biblioterapii” – zob. tegoż, *Przeżycie estetyczne jako kluczowe pojęcie biblioterapii na przykładzie poglądów Romana Ingardena*, [w:] *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2008, s. 61-71.

⁵⁰ Dokumentacja fotograficzna wystawy autorstwa Marcina Wąsika opublikowana jest na stronie internetowej Muzeum Etnograficznego w Krakowie – zob. http://etnomuzeum.eu/viewItem,izba_przyjec_rzeczy_biednych_re_kolekcje_z_kantora.html. (Odczyt: 20.01.2017., godz. 23.22.)

łodze, kotarze, ścianach i drzwiach w pomieszczeniu ekspozycji, 2. cytaty namalowane na ścianie jako iluzjonistyczna imitacja fresku, 3. cytaty statycznie wyświetlane na ścianie i 4. (najliczniejsze) cytaty naklejone na witrynach z obiektami, zwizualizowane w technice wycinanki z folii półprzezroczystej, w której niejako wyhaftowane były słowa, dając estetyczny efekt zaglądnia „przez słowa” do gablot z eksponatami. W zamierzeniu tym, rozpiętym na wymienione powyżej techniki wizualizacji, cytaty były istotnymi w doświadczaniu wystawy formami wizualnymi, ewokującymi prywatne narracje odbiorców. Słowa Tadeusza Kantora, zintegrowane z obiektami etnograficznymi, prowokowały do prywatnej i indywidualnej pracy z tekstem, umacniając założony cel tekstoterapeutyczny. Odbiorca spoglądając na obiekt etnograficzny niemalże potykał się o obiekt werbalno-wizualny, zahaczał wzrokiem o słowa Kantora, zwizualizowane jako specyficzny przedmiot słowny. W ten oto sposób witryna wystawowa wciągała odbiorcę w ważną grę spojrzeń i myśli, dyrektywnie porządkowanych słowami Kantora. Następowala praca wyobraźni, którą sam Kantor nazywał materializacją metafor.

Ilustracja 1.

Witryna wystawowa zawierająca obiekty etnograficzne i cytaty w funkcji obiektów wizualnych⁵¹

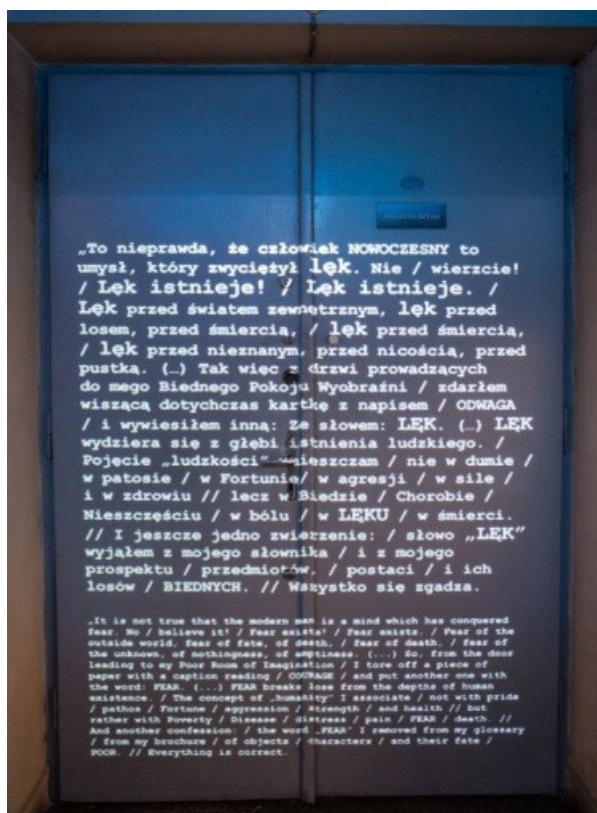

⁵¹ Fotografia: Piotr Kapusta.

Powyzsza fotografia przedstawia aranżację należącą do najchętniej komentowanych mikroprzestrzeni wystawy. Odbiorcy zaglądali przez przezroczyste fragmenty szyby do wnętrza gabloty (powtarzając tym Kantorowski topos zaglądania przez okno) i zatrzymywali wzrok na słowie „wyobraźni” – fragmencie cytatu z pisma Kantora widocznym także na reprodukowanym tu zdjęciu. Kolejnym fragmentem wystawy prowokującym podobne miejsce zatrzymania była animacja komputerowa – wyświetlający się na drzwiach długi cytat o Kantorowskim rozumieniu emocji lęku. Byłam świadkiem nawet kilkunastominutowych, swoistych kontemplacji tego obiektu.

Ilustracja 2.

Cytat wyświetlający się na drzwiach⁵²

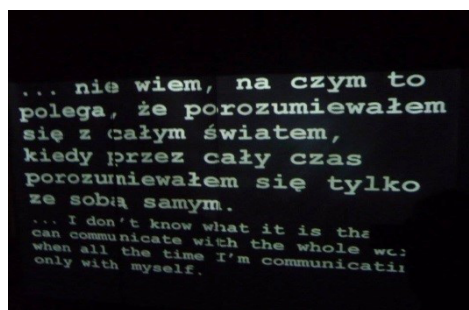

Cytaty jako obiekty komentowane były przez odbiorców chętnie i bardzo żywo. Wiele osób wręcz wyrażało głośno zdziwienie, że „Kantor miał takie ciekawe przemyślenia” oraz że „to jest takie bliskie każdemu człowiekowi”. W głosach tych identyfikowałam pokutującą wciąż, negatywne skutki teatrolologicznej manieri mówienia i pisania o „hermetycznym Kantorze”, których zresztą osobiście doświadczałam jako uczennica i studentka, niejednokrotnie słuchając uniwersyteckich konstatacji o „niezrozumiałości” Kantora. Jak się *de facto* okazało, Kantor obecny w jego własnych słowach – dla odbiorców wystawy był nie tylko

⁵² Fotografia: Piotr Kapusta.

„zrozumiały”, ale i otwierający ich własne refleksje o codziennych sprawach. Podczas oprowadzań kuratorskich, które prowadziłam, ich uczestnicy pytali mnie nawet o dostępność wydanych tekstów Tadeusza Kantora, deklarując chęć poczytania ich dla własnej przyjemności i rozwoju. Praca z cytatami ośmielała odbiorców wystawy do dalszych, samodzielnych poszukiwań interpretacyjnych. W trakcie warsztatu rozwoju osobistego zrealizowanego w przestrzeni wystawy jedno z zadań polegało na wybraniu przez grupę tylko jednego cytatu, ważnego dla każdego z uczestników wydarzenia. Jednogłośnie wytypowano wtedy cytat wyświetlany na kotarze (zob. Ilustracja 3.): „... nie wiem, na czym to polega, że porozumiewałem się z całym światem, kiedy przez cały czas porozumiewałem się tylko ze sobą samym.” Odbieram tę symboliczną deklarację grupy jako znak potencjału tekstoterapii kulturowej.

Ilustracja 3.

Cytat wyświetlający się na ciemnej kotarze⁵³

Partycypacje. Rekomendacja z pracy tekstem wystawy

Cytaty z pism Tadeusza Kantora pracowały w przestrzeni wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE* z Kantora jako obiekty równoprawne i równoważne wobec obiektów z kolekcji Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Teksty kultury, którymi były obie grupy eksponatów, zapraszały do pracy nad (własnym) rozumieniem siebie w świecie każdą z osób uczestniczących w wystawie. Ten rodzaj partycypacji stawia odbiorcy szczególne wymagania, obligując go do pracy (z własnymi) emocjami, katalizowanymi kontaktem z obiektem spotkanym na wystawie. W strategii tekstoterapii kulturowej każda z reakcji emocjonalnych zyskuje równowartościową rangę i służy samorefleksji podmiotu uczestniczącego w takim wydarzeniu. Ilu odbiorców, tyle ważnych partycypacji – taka jest tu zasada angażowania w obiekt wystawy. Muzeum tak konstruowane, poprzez dowartościowanie praktyk indywidualnego przeżywania siebie w przestrzeni wystawy, zyskuje rangę instytucji tekstoterapii kulturowej, to znaczy staje się ono bezpieczną ramą dla poszukiwań pojedynczych ścieżek rozwoju. Muzeum jako instytucja uczącą się deponuje wówczas nowe teksty kultury – autonarracje odbiorców pracy muzealnej. To najważniejsza wystawa – ujawnienie (wystawienie) aktualnej wrażliwości odbiorcy na dowolnym poziomie jej werbalizacji. Tego rodzaju

⁵³ Fotografia: Piotr Kapusta.

aktywne i samoświadome partycypacje⁵⁴ (zawsze w liczbie mnogiej) są przyszłością muzeów. Na podstawie wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* Marta Deskur przygotowała jedenastominutowy film pod tytułem *Związek*⁵⁵ tworząc swój cytat cytatu, czyli cytując słowa Tadeusza Kantora jako obiekty narracji filmowej cytującej obiekty etnograficzne z wystawy. W tej małej formie filmowej istotny jest dla mnie autorski gest otwarcia gablot i zaglądnienia do nich okiem kamery. A wszystko to odbywa się poprzez słowa zmaterializowane jako obiekty wizualne. Artystka tropi tu „związki” i „relacje” pomiędzy obiektami. W ten sposób powstała terapeutyczna opowieść o sile więzi. Podstawową rekomendacją z pracy wystawy jako tekstu kultury jest potrzeba *ugłosowienia* każdej z możliwych partycypacji muzealnych. Czyje jest bowiem muzeum? Każdego, kto snuje w nim opowieść. Marta Deskur opowiada swój film wyświeclając słowa Tadeusza Kantora. Słowa te od czasu do czasu przesłaniają ekran. Nie opisuje ich ona jako cytaty. Taka praca (kryptocytatu) przekonuje mnie, że identyfikacja z tekstem kultury może budować potrzebę twórczości. Tej codziennej, którą jest każda z naszych decyzji i tej konwencjonalnie artystycznej. Wystawa *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* zaistniała w opowieściach o tym, że „Kantor jest zrozumiały”. Słyszałam te opowieści także w przypadkowych relacjach. Rekomendacja? Przeżyć, aby zrozumieć:

„Gdy już jesteśmy na swoim terenie,/ warto, a nawet trzeba zapisać – / dla historycznej pamięci – / ważne środki wyrazu,/ niemal „przykazania”/ towarzyszące temu „ODKRYCIU”./ A więc: pamięć, wspomnienie/ operuje KLISZAMI,/ Które są nieruchome,/ niemal metaforyczne,/ a nie narracyjne,/ które pulsują,/ zjawiają się, znikają,/ zjawiają się i znowu znikają-/ aż do zużycia/ i do lez.”⁵⁶

⁵⁴ Partycypacje (w liczbie mnogiej) rozumiem jako każdorazową instytucjonalizację różnorodnych wrażliwości zróżnicowanych odbiorców pracy muzealnej (w szczególności wystawienniczej). Istotą partycypacji jest przechwylenie przez instytucję muzeum perspektywy pojedynczego odbiorcy i – następnie – włączanie jej w dorobek oraz praktyki muzeum. Przykładem wdrożenia tak rozumianych partycypacji jest wypowiedź Agnieszki Morawińskiej, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, dotycząca wystawy pod tytułem *W muzeum wszystko wolno* (Muzeum Narodowe w Warszawie, 28 lutego – 8 maja 2016, wystawa czasowa przygotowana przez dzieci, pomysłodawczyni projektu: Agnieszka Morawińska, koordynacja projektu: Bożena Pysiewicz i Anna Knap). Morawińska tak pisze o partycypacji: „Czego nauczyły nas dzieci? Przede wszystkim szczerości i bezpośredniości w stosunku do przedmiotów sztuki. Informacje rzeczowe podążają jedną ścieżką, ale dzieci stworzyły drugą, niezależną ścieżkę opowieści o dziełach sztuki. To jest ścieżka ich fantazji, wysnutych baśni o tym, jak te przedmioty powstały i jak trafiły do Muzeum. To jest wielka lekcja innego patrzenia na sztukę, pełnego emocji, czułości, czasami lęku, fascynacji brzydotą i poszukiwania tajemnicy. Nieważne, kiedy i gdzie powstało dzieło i jakie miejsce zajmuje w hierarchii historii sztuki, liczy się to, czy zaprasza do kontaktu, czy budzi uczucia i czy pozwala fantazjować. Bo to jest wystawa o wyobraźni małych ludzi pierwszej ćwierci XXI wieku, wychowanych w świecie elektroniki, ruchomych obrazów i gier komputerowych, które znalazły się w dżungli sztuki.” Cytuję [za:] Agnieszka Morawińska, *Wstęp*, [w:] *W Muzeum Wszystko Wolno*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2016, s. 11.

Partycypacja zawsze uczy instytucję muzeum o potrzebach muzealnych jej współczesnych odbiorców.

⁵⁵ Marta Deskur, *Związek. 2016*, [Na podstawie wystawy „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora” – Muzeum Etnograficzne w Krakowie, 2015.], MEK, Kraków 2016., <https://www.youtube.com/watch?v=2A8Hb-016qA>. (Odczyt: 21.01.2017., godz. 15.31.)

⁵⁶ Tadeusz Kantor, *Powrót. Pamięć. La Mémoire*, op. cit., s. 146.

Bibliografia

- Bartosz, Antoni, *O co nam chodzi?*, <http://etnomuzeum.eu/>. (Odczyt: 18.01.2017.; godz. 01.36.)
- Berleant, Arnold, *Wrażliwość i zmysły. Estetyczna przemiana świata człowieka*, przeł. Sebastian Stankiewicz, red. nauk. Krystyna Wilkoszewska, UNIVERSITAS, Kraków 2011.
- Berndt, Christina, *Tajemnica odporności psychicznej: jak uodpornić się na stres, depresję i wypalenie zawodowe*, przeł. Ewa Kowynia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Biblioteka Narodowa w Warszawie, <http://alpha.bn.org.pl/>. (Odczyt: 17.01.2017., godz. 19.50.)
- Czachowski, Hubert, Kwiatkowska, Olga, *Antropolog w pracy muzealnej – ratownik, animator, czy badacz? „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, Nr 2 (2015), s. 79-81.*, <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2015/03/07-Czachowski-Kwiatkowska.pdf>. (Odczyt: 04.01.2017., godz. 21.20.)
- CRICOTEKA – Ośrodek Dokumentacji Sztuki Tadeusza Kantora, <http://www.news.cricoteka.pl/tadeusz-kantor-cholernie-spadam/>. (odczyt: 3.05.2016., godz. 20.15.)
- Czernianin, Wiktor, *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2008, s. 61-71.
- Deskur, Marta, *Związek. 2016, [Na podstawie wystawy „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora” – Muzeum Etnograficzne w Krakowie, 2015.]*, MEK, Kraków 2016., <https://www.youtube.com/watch?v=2A8Hb-016qA>. (Odczyt: 21.01.2017., godz. 15.31.)
- Fazan, Jarosław, *Od metafory do urojenia. Próba patografii Tadeusza Peipera*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Flader-Rzeszowska, Katarzyna, *Teatr przeciwko śmierci. Kryptoteologia Tadeusza Kantora*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2015.
- Freud, Zygmunt, *Kultura jako źródło cierpień*, przeł. Jerzy Prokopiuk, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2013.
- Greenberg, Leslie, *Terapia skoncentrowana na emocjach*, przeł. Anna Sawicka-Chrapkowicz, Harmonia Universalis, Gdańsk 2013.
- Hastrup, Kirsten, *Droga do antropologii. Między doświadczeniem a teorią*, przeł. Ewa Klekot, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- , *Poza antropologią. Antropolog jako przedmiot przedstawienia dramatycznego*, przeł. Grzegorz Godlewski, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa”, R: 1998, Nr 2, s. 20-28.
- Illouz, Eva, *Cierpienie, pola emocjonalne i emocjonalny kapitał*, [w:] tejsze, *Uczucia w dobie kapitalizmu*, przeł. Zygmunt Simbierowicz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2010, s. 61-107.
- Jazowski, Mariusz, Kapusta, Anna, *Partytura Siebie. Muzeoterapia według Tadeusza Kantora*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 231-234.; http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78272/Przegląd_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 20.01.2017., godz. 17.09.)
- , —, *Przedmiot wzruszenia. (Anty)Coaching według Tadeusza Kantora*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 235-240.; <http://www.biblio>

- tekacyfrowa.pl/Content/78272/Przegląd_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 21.27.)
- Kantor, Tadeusz, *Pisma. Dalej już nic ... Teksty z lat 1985-1990*, T. 3., Ossolineum-Cricoteka, wybrał i opracował Krzysztof Pleśniarowicz, Wrocław-Kraków 2005.
- , *Nigdy tu już nie powrócę. Ocalić przed zapomnieniem*, [w:] tegoż, *Pisma. Dalej już nic ... Teksty z lat 1985-1990*, T. 3., Ossolineum-Cricoteka, wybrał i opracował Krzysztof Pleśniarowicz, Wrocław-Kraków 2005., s. 129-130., s. 454.
- , *Lekcje mediolańskie*, [w:] tegoż, *Pisma. Dalej już nic... Teksty z lat 1985-1990*, T. 3., Ossolineum-Cricoteka, wybrał i opracował Krzysztof Pleśniarowicz, Wrocław-Kraków 2005., s. 94-95.
- Kapusta, Anna, „1981. Rok Niepełnosprawnych”. *O inkluzji według Jana Kotei*, „Biuletyn Biura ds. Osób Niepełnosprawnych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Zeszyt: 3., s. 20-31.
- , *Cytat w działaniu. Studium przypadku tekstoterapii kulturowej na podstawie wystawy Izba przyjęć rzeczy biednych*. Re_KOLEKCJE z Kantora, Program Międzynarodowej Konferencji Naukowej *Tekst w muzeum* (Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 26-27 października 2016 roku), <http://mnk.pl/aktualnosci/tekst-w-muzeum-program-konferencji>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 17.04.)
- , *Gest archiwizacji: gest pamięci. Cricoteka Tadeusza Kantora*, [w:] tejże, *Kieszenie i podszewki. Podteksty kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 95-99.
- , *Inna „Inność”. Doświadczenie niepełnosprawności jako kapitał kulturowy*, „Niepełnosprawność i Rehabilitacja. Kwartalnik Instytutu Rozwoju Służb Społecznych”, R: 11, Nr 3 (2011), s. 87-101.
- , *Kantor. Muzeum. Metoda*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2015, s. 3, s. 5-6, s. 9-10., http://etnomuzeum.eu/upload/img/A.%20Kapusta_Przewodnik%20po%20wystawie_PL.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.55.)
- , *Ludzkie drogi „furoru”: „Wielopole, Wielopole” Tadeusza Kantora jako tekst wykroczenia*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza”, R: 42 (2007), s. 255-265.
- , *Nauka jest jedna. Dziesięć twierdzeń o inkluzji humanistycznej* (26 kwietnia 2014 roku, Ośrodek Brama Grodzka – Teatr NN, Lublin). Zob. <http://teatrnn.pl/nowa-humanistyka/program/>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 15.03.)
- , *Od rytuału do mitu? Teatr Śmierci Tadeusza Kantora jako fakt antropologiczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- , *Poezja i rytuał. Projekt (nie)dokończony Tadeusza Kantora*, [w:] *Poezja. Spojrzenie interdyscyplinarne*, pod red. Anny Kościuszko, Śródmiejski Ośrodek Kultury, Kraków 2008, s. 11-18.
- , *Tadeusz Kantor. Projekt tekstoterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, Tom VI., Nr 1., Wrocław 2016, s. 217-229. http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/78272/Przegląd_biblioterapeutyczny_2016_VI_1.pdf. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 14.55.)
- Kapusta, Anna, Piszczkiewicz, Katarzyna, *Partytura albo pytania o/do rzeczy. Materiał towarzyszący wystawie „Izba przyjęć rzeczy biednych*. Re_KOLEKCJE z Kantora zrealizowanej przez Muzeum Etnograficzne w Krakowie, redakcja i korekta: Ewa Ślusarczyk, Muzeum

- Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2015.; http://etnomuzeum.eu/upload/img/A.%20Kapusta,%20K.%20Piszczkiewicz_Partytura_PL.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.57.)
- Kott, Jan, *Kadysz. Strony o Tadeuszu Kantorze*, Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2005.
- Lazarus, Arnold, *Wyobrażenia w psychoterapii*, przeł. Mirosław Przyłipiak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2011.
- Makrabarty, Dipesh, *Muzeum w społeczeństwach późnodemokratycznych. Dwa modele demokracji*, przeł. Ewa Klekot, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Muzealnej”, s. 211., <http://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2014/08/Chakrabarty.pdf>. (Odczyt: 04.01.2017., godz. 21.26.)
- Morawińska, Agnieszka, *Wstęp*, [w:] *W Muzeum Wszystko Wolno*, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 2016, s. 11.
- Muzea i uczenie się przez całe życie – podręcznik europejski*, pod redakcją naukową dr. hab. Piotra Majewskiego, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2013.; <http://nimosz.pl/pl/wydawnictwa/wydawnictwa-nimosz/muzea-i-uczenie-sie-przez-cale-zycie-podrecznik-europejski>. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.11.)
- Muzeum Etnograficzne w Krakowie, http://etnomuzeum.eu/viewItem,izba_przyjec_rzeczy_biednych_Re_KOLEKCJE_z_kantora.html. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 13.04.)
- Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, *Sybilla 2015. Wystawy etnograficzne. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJEzKantora*, <http://konkurssybilla.nimosz.pl/IZBA>. Odczyt: 18.01.2017., godz. 12.55.)
- Nowicka, Justyna, *Wręczyliśmy Supermarkę Radia Kraków za 2015 rok*, <http://www.radio-krakow.pl/nasze-akcje/przyznajemy-supermarke-radia-krakow-za-2015-rok>. (Odczyt: 18.01.2017., godz. 12.41.)
- Łuczyńska-Gawron, Olga, Dokumentacja filmowa wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora* dla archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie; https://www.youtube.com/watch?v=Pvll5A_jp-Y. (Odczyt: 26.10.2016., godz. 23.45.)
- „Odnaleźć się w rzeczy” – *Otwarte spotkanie wokół wystawy „Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora”*, http://etnomuzeum.eu/Aktualnosci,919_odnalezc_sie_w_rzeczy%E2%80%93otwarte_spotkanie_wokol_wystawy_izba_przyjec_rzeczy_biedny.html. (Odczyt: 18.01.2017.; godz. 01.07.)
- Paruzel-Czachura, Mariola, *Między psychologią, psychoterapią i filozofią praktyczną. Poszukiwanie autentycznego życia w nurcie Gestalt*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.
- Pieniążek, Marek, *Akt twórczy jako mimesis. „Dziś są moje urodziny” – ostatni spektakl Tadeusza Kantora*, UNIVERSITAS, Kraków 2005.
- Pilek, Maria, *Muzea jako pozaliterackie teksty kultury w pracy nauczyciela polonisty*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Literaria Polonica”, R: 2005., Nr 7., s. 181-195.

- Radecki, Gerard, *Obszar wydzielony czy nowe otwarcie. Edukacja muzealna jako muzeologia*, [w:] *ABC edukacji w muzeum. Muzea sztuki współczesnej, rezydencjonalne, wieloodziałowe i interdyscyplinarne*, Szkolenia Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Nr 8, Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Warszawa 2015, s. 6-23., http://nimosz.pl/upload/wydawnictwa/ABC_Edukacji_w_muzeum.pdf. (Odczyt: 19.01.2017., godz. 12.27.)
- Szulc, Wita, *Kulturoterapia – wykorzystanie sztuki i działalności kulturalno-oświatowej w leczeniu*, Wydawnictwa Uczelniane Akademii Medycznej im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 1994, s. 8.
- , *Arteterapia. Narodziny idei, ewolucja teorii, rozwój praktyki*, Difin, Warszawa 2011, s. 19-20.
- Wąsik, Marcin, Dokumentacja fotograficzna wystawy *Izba przyjęć rzeczy biednych. Re_KOLEKCJE z Kantora dla Muzeum Etnograficznego w Krakowie*, http://etnomuzeum.eu/view/Item,izba_przyjec_rzeczy_biednych_re_kolekcje_z_kantora.html. (Odczyt: 20.01.2017., godz. 23.22.)
- Wojcieszak, Lucjan, Motyka, Katarzyna, *Tadeusz Kantor – badany, który cholernie spada! Analiza fenomenologiczna i psychologiczna wybranych autoportretów z lat 1987-1990*, [w:] *Tadeusz Kantor. „Cholernie spadam!”*, pod red. nauk. Małgorzaty Paluch Cybulskiej, Critocoteka, Kraków 2015., s. 133-140.
- Zawadzki, Roman, *Psychobiografie literackie – u źródeł twórczości „von borowiecky”*, Warszawa 2000.

Michał Kott

Państwowe Pomaturalne Studium
Kształcenia Animatorów Kultury
i Bibliotekarzy we Wrocławiu

Ruch i choreoterapia jako konieczny element funkcjonowania w okresie późnej dorosłości

The motion and choreotherapy as a necessary element of functioning in late adulthood

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia ruchu oraz aktywności fizycznej w utrzymaniu kondycji człowieka, który przekroczył 60-ty rok życia. Tekst przedstawia w zarysie stan badań nad aktywnością fizyczną osób w okresie późnej dorosłości, koncentrując się na dobroczynnej roli tańca, który poza podtrzymywaniem sprawności fizycznej pozwala utrzymywać kontrolę nad ciałem i zapewnia panowanie nad emocjami. Niezależnie od tego taniec przyczynia się do poprawy zdolności intelektualnych i społecznych.

Słowa kluczowe

seniorzy, aktywność fizyczna, taniec, ruch, kontakty społeczne, choreoterapia

Abstract

The purpose of the article is to show the importance of motion and physical activity in maintaining the condition of a person over 60 years old. The text outlines the state of research into the physical activity of late adulthood, focusing on the beneficial role of dance, which, besides sustaining physical fitness, allows the body to maintain control over the body and control emotion. Regardless of that, dance helps to improve intellectual and social abilities.

Keywords

seniors, physical activity, dance, motion, social contacts, choreotherapy

Starzenie się ludności na naszym globie stało się faktem. Problem ten w poważnym stopniu dotyczy krajów Unii Europejskiej, w tym także Polski i niesie ze sobą szereg konsekwencji gospodarczych, społecznych oraz edukacyjnych. W świadomości naszego społeczeństwa bowiem istnieje wciąż przekonanie, że seniorami powinna opiekować się rodzina. Problem w tym, że przemiany jakie zaczęły się już w latach 70-tych XX wieku, a uległy nasileniu w wyniku transformacji ustrojowej 1989 roku spowodowały, iż większość rodzin wielopokoleniowych uległa rozpadowi. Ich miejsce sukcesywnie zaczęły przejmować nowe jej modele: rodzina atomowa, patchworkowa i kohabitacyjna, w których pozycja seniorów zostaje zachwiana (P. Szukalski 2004, s. 49-74), co podkreślają w swoich wypowiedziach tacy badacze jak Zofia Szarota (zob. Z. Szarota 2016), Barbara Szatur-Jaworska (zob. B. Szatur-Jaworska 2016) oraz Piotr Szukalski (zob. P. Szukalski 2016).

Ranga miejsca seniora w rodzinie, jego relacji i kontaktów z bliskimi stanowi obszar zainteresowań wielu autorów. Jeden z nich twierdzi, że dla dobrego funkcjonowania senio-

rów niezbędne są poprawne relacje w rodzinie (J. Semków 2012). Zaznacza także, iż nie mniej ważne jest istnienie grona rówieśników, kontakty z nimi i wspólne spędzanie czasu. Wskazuje, że podejmowane działania na rzecz społeczeństwa czy samorozwoju powodują, że seniorzy nie czują się marginalizowani, a to przekłada się również na ich dobre samopoczucie nadając życiu sens. Jak zauważa autor: *różnorodna aktywność człowieka w zaawansowanym wieku poszerza jego przestrzeń życiową tylko wtedy, gdy jego działalność przyczynia się do realizacji potrzeby sensu życia* (J. Semków 2000, s. 28)

Problem samotności jako jeden z elementów prowadzących do marginalizacji seniorów był przedmiotem badań Haliny Hrapkiewicz. Według autorki brak więzi, jak również przynależności do grupy społecznej, wzmacnia poczucie bezcelowości życia (H. Hrapkiewicz 2002, s. 83). Żeby zatem zapobiec takiej sytuacji, wszelkie zachowania destrukcyjne powinny być neutralizowane poprzez rozpowszechnianie działań aktywizujących. Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku osób starszych istotną rolę odgrywa ich stan zdrowia, ponieważ to właśnie zdrowie jest gwarantem dobrego samopoczucia, zadowolenia i dobrej jakości życia seniorów (B. Szatur-Jaworska 2000, s. 158).

Do znacznego obniżenia śmiertelności i ograniczenia zachorowań, nie tylko wśród osób starszych, przyczynił się rozwój technologiczny, jaki poczyniony został w medycynie. Rozwój technologii oraz postęp badań i odkryć niemal z miesiąca na miesiąc przynosi nowe rozwiązania zwiększające długość a także komfort ludzkiego życia. Na tego typu zależności zwraca uwagę w swojej pracy Aleksander Kobylarek (zob. A. Kobylarek 2012, s. 77-78). Jakość życia ściśle powiązana jest z aktywnością ruchową jednostki i choć w naszym społeczeństwie zaczyna rozwijać się świadomość znaczenia ruchu i jego zbawiennego oddziaływania na funkcjonowanie człowieka, to jednak z badań przedstawionych przez Elżbietę Kozak-Szkopek i Krzysztofa Gulusa wnioskować można, iż na całkowitą zmianę mentalności i myślenia o aktywności przyjdzie nam jeszcze poczekać. Okazało się bowiem, iż wśród form aktywności, które zostały wymienione w przeprowadzonym przez nich badaniu seniorzy wskazali w większości te, które nie były związane z ruchem. I tak: 30,2% badanych przyznało, że czas wolny spędza na oglądaniu telewizji oraz słuchaniu radia, czytanie wymieniło 15,5%, wypoczynek bierny wskazało 13,1%, praktykom religijnym poświęcało się 11,9% badanych, natomiast seniorów którzy wskazali pracę na działce było 8,7% (E. Kozak-Szkopek, K. Gulas 2009, s. 79-83). Mimo, iż praktyki religijne a szczególnie praca na działce związane są z ruchem to jednak wyraźnie należy zaznaczyć, że tak niska aktywność ruchowa ma niekorzystny wpływ na funkcjonowanie organizmu osób w późnej dorosłości, gdyż doprowadza do powstawania wielu chorób układu krążenia, układu ruchu oraz występowania nadciśnienia tętniczego. Jest to powód dla którego tak ważne jest, by aktywność ruchową zaszczepiać jak najwcześniej. Według I. Stuarta-Hamiltona osoby, które przed trzydziestym-piętym rokiem życia wykazywały dużą aktywność ruchową, będą również taką aktywność kontynuować w późniejszym wieku (I. Stuart-Hamilton 2000, s. 190-196). Ponoszony w młodości wysiłek będzie procentował i w wieku senioralnym przełoży się na zachowanie dobrej sprawności fizycznej oraz przyczyni się do lepszego samopoczucia; uchroni przed depresją, a w rezultacie pozwoli na dłużej zachować dobrą kondycję psychiczną i fizyczną. Na ten fakt zwraca również uwagę Deppak Chopra przytaczając przykład badań przeprowadzonych przez Stevena Blaira z Instytutu Badań nad Areobikiem. Eksperymentator Steven Blair pracował z kohortą, która liczyła trzynaście tysięcy osób, z czego dziesięć tysięcy stanowili mężczyźni,

a trzy tysiące kobiety. Badanym zostały zaproponowane zestawy ćwiczeń fizycznych, które miały na celu poprawę ich kondycji. Efekty owych ćwiczeń sprawdzano następnie na mechanicznej bieżni notując osiągnięte rezultaty. Losy badanych obserwowane były przez kolejnych osiem lat. Wyniki badań były dość symptomatyczne gdyż, pierwszy wniosek ujawnił, że największą śmiertelność odnotowano w grupie osób najmniej aktywnych. W gronie mężczyzn o niskiej aktywności fizycznej wskaźnik umieralności był trzykrotnie wyższy, a wśród kobiet aż pięciokrotnie wyższy w porównaniu z osobami aktywnymi. Drugi wniosek, według autora badania, był dość zaskakujący, ponieważ wyniki wskazały, iż największe szanse na długie życie mają osoby, których aktywność fizyczna jest umiarkowana. Można zatem przyjąć, iż najlepszy dla naszego organizmu jest niewielki lecz systematyczny wysiłek (D. Chopra 1995, s. 178-180). Oznacza to, że niewielkie wzbudzenie aktywności poprzez spacer, nordic walking, taniec, pływanie lub uprawianie działki pomoże jednostce utrzymać organizm w dobrej kondycji fizycznej przez długie lata oraz w znacznym stopniu przyczyni się do podniesienia jakości jej życia. Potwierdzenie tej tezy znajduje odzwierciedlenie w badaniach przeprowadzonych przez Annę Marchewkę oraz Magdalenę Jungiewicz, które na podstawie analogicznych badań wysnuły podobne wnioski (por. A. Marchewka, M. Jungiewicz 2008, s. 127-130). O ile badaczki zgodziły się z twierdzeniem, iż aktywność w młodym wieku, procentuje w wieku senioralnym, a osoby aktywne fizycznie przed 35 rokiem życia utrzymują lepszy stan zdrowia w okresie późnej dorosłości przy zachowaniu minimalnego wysiłku, to jednak wykazały, iż przynależność do organizacji propagujących aktywność ruchową nie miała wpływu na ich aktywność fizyczną w wieku senioralnym. Nie stwierdziły także zależności między poziomem wykształcenia, płcią i miejscem zamieszkania przed 35 rokiem życia, a aktywnością fizyczną w trzecim wieku (por. A. Marchewka, M. Jungiewicz 2008, s. 127-130).

Według autorek istotnego znaczenia nabiera promowanie wysiłku fizycznego przez rodziców oraz wychowawców młodego pokolenia ponieważ, jak zauważają, choć młodzież obecnie jest bardzo rozwinięta intelektualnie, to jej sprawność i wydolność fizyczna jest na niewielkim poziomie, co nie rokuje dobrze na najbliższą przyszłość, a już szczególnie na czas gdy pokolenie to osiągnie wiek późnej dorosłości (por. A. Marchewka, M. Jungiewicz 2008, s. 127-130).

O ile aktywność ruchowa pomaga w osiągnięciu lepszej jakości życia, to jej brak negatywnie wpływa na zdrowie osób starszych, przyspiesza procesy starzenia, a w niektórych przypadkach prowadzi nawet do „inwalidztwa fizycznego” (A. Grzanka-Tykwińska, K. Kędziora-Kondratowska 2010, s. 29-32). Wypada również zaznaczyć, iż ćwiczenia fizyczne pozytywnie oddziałują na sprawność umysłową oraz poprawiają samopoczucie psychiczne seniorów. Jak wykazały badania osoby aktywne ruchowo, w wieku powyżej 65 lat odznaczały się lepszą kondycją fizyczną oraz psychiczną, były mniej obciążone chorobami układu krążenia i mniej korzystały z opieki medycznej niż ich rówieśnicy unikający tej aktywności. (A. Gębska-Kuczerowska 2002, s. 471-477). Wpływ ruchu na poprawę sfery psychicznej seniorów potwierdzają badania przeprowadzone przez Monikę Guszowską oraz Annę Kozdroń. Badaczki wykazały, iż aktywność ruchowa poprawia nastrój i samoocenę osób starszych, zwiększa wigor oraz witalność, obniża poziom lęku i zmniejsza występowanie depresji (M. Gruszkowska, A. Kozdroń 2009, s. 71-78).

Ponieważ na organizm człowieka dobroczynny wpływ wywiera aktywność umiarkowana przeto warto przyjrzeć się specyficznemu rodzajowi ruchu jakim jest taniec. Ta forma ruchu, z uwagi na różnorodność kroków, figur i tempa poruszania się, może zostać dopa-

sowana do każdej grupy wiekowej biorąc pod uwagę możliwości jej uczestników. Taniec, jako forma aktywności ruchowej towarzyszy ludzkości od osiemdziesięciu tysięcy lat przed naszą erą. Od początku też taniec wspierał poczynania człowieka na wszystkich etapach rozwoju życia społecznego (M. Zadłużny 2012 s. 251). Warto dodać, że już wtedy poza wartościami czysto fizycznymi, przypisywano ruchowi tanecznemu także wartości lecznicze mające za zadanie chronić człowieka przez chorobami oraz śmiercią.

Uznanie tańca za sztukę przypisuje się Sokratesowi i Platonowi, którzy pierwsi zauważyli piękno duchowe ruchów, pojawiających się w tańcu i przypisali im znaczenie edukacyjne, wychowawcze oraz podtrzymujące sprawność fizyczną (I. Turska 1983, s. 31). Fakt ten został również odnotowany przez Platona w VII księdze praw (Platon 2003, s. 223). Znaczeniem ruchu inspirowanego nową techniką wprowadzoną przez Isadorę Duncan, która na początku XX wieku zaczęła odrzucać utarte zasady tańca klasycznego, zainteresował się Émile Jaques-Dalcroze, pedagog oraz twórca rytmiki. Według jego poglądów ruch i taniec dyscyplinuje ciało, pomaga nabrać świadomości przejmowania nad nim kontroli, oraz staje się narzędziem do przekazywania uczuć, sprawiając, że ciało i muzyka stają się nierozzerwalnym elementem dynamiki ruchowej (M. Kott 2014, s. 136).

W myśleniu o ruchu nie można pominąć postulatów Paula Brinsona analizującego ruch taneczny w trzech perspektywach: 1) jako specyficzny rodzaj ruchu ludzkiego, 2) jako formę sztuki, 3) jako środek komunikacji interpersonalnej. Tak postrzegane zjawisko ruchu jest ważnym elementem życia człowieka, elementem, który rozbudza myślenie abstrakcyjne, pobudza wyobraźnię i emocje, wzmacnia interakcje jak również poprawia stan fizyczny jednostki kształtując świadomość sensoryczną i wpływając kompleksowo na jej funkcjonowanie (D. Kubinowski 1997, s.14-16).

Omawiane wyżej badania oraz wspomniane publikacje wskazują na wagę podtrzymywania i utrzymywania sprawności fizycznej. *Jest ona zbytkiem u młodych ale koniecznością u starych! Im bardziej jesteśmy sprawni, tym mniejsze jest ryzyko zachorowania. Zainwestuj swój czas i wysiłek, aby mimo upływu lat pozostać sprawnym. Zwracaj uwagę nie tylko na sprawność fizyczną ale także umysłową* (N. Coni 1994, s. 28).

Nie da się zaprzeczyć, iż wśród seniorów taniec jest jedną z bardziej pożądanym aktywności ruchowych. Taniec z całą jego gamą rodzajów i stylów oraz różnorodnością tempa staje się jedną z najbardziej przyjemnych form pobudzania pracy organizmu człowieka: *taniec w grupie przynosi satysfakcję, gdy uda się opanować nowe układy. Wymaga to zwiększonej koncentracji i ćwiczenia pamięci. Tańczyć je można w każdej grupie bez względu na liczbę panów, którzy w tańcach tradycyjnych są niezbędnymi. Często wykorzystuje się w nich tradycyjne melodie ludowe oraz formy tańca grupowego, który do niedawna był jeszcze popularny w środowiskach wiejskich* (Z. Zaorska 1997, s. 20-23). Zajęcia taneczne dla osób w okresie późnej dorosłości cieszą się dużym powodzeniem w wielu krajach Europy Zachodniej. Wychodząc naprzeciw temu zapotrzebowaniu w Niemczech i Austrii, powołano stowarzyszenia wydające opracowania muzyczne oraz czasopisma specjalnie przygotowane do prowadzenia zajęć tanecznych z seniorami, a jednocześnie zadbano również o kształcenie specjalistycznej kadry instruktorskiej (Z. Zaorska 1997, s. 20-23). Efektem dużego zainteresowania tańcem w naszym kraju są dynamicznie rozwijające się w ostatnim czasie kluby taneczne oraz koła zainteresowań przy Uniwersytetach Trzeciego Wieku czy Klubach seniora wychodzące z ofertą zajęć ruchowo - tanecznych. Taniec jest doskonałą propozycją zabawy, daje rozrywkę, pozwala uciec od problemów dnia codziennego, znakomicie po-

prawia nastrój oraz odpręża psychicznie. Na Uniwersytetach Trzeciego Wieku prowadzone są zajęcia taneczne, które wykorzystują wiedzę terapeutyczną opierającą się na zasadach kinezyterapii, muzykoterapii i choreoterapii. Tego rodzaju zajęcia usprawniają i wzmacniają ich uczestników dzięki zastosowaniu technik tańca towarzyskiego, ludowego, elementów jogi oraz aerobiku i choreoterapii (J. Śliwińska 2014, s. 125-130).

Nie ulega zatem wątpliwości, iż taniec wywiera pozytywny wpływ na człowieka w okresie późnej dorosłości pomagając mu zachować równowagę psychiczną i fizyczną.

Wśród odpowiedzi na pytanie: „Jak osoby w późnej dorosłości organizują sobie czas wolny?” znajdują się, nieliczne jak zaznaczono wcześniej, wskazania na aktywność fizyczną oraz aktywność ruchową. Koncentrując swoją uwagę na tym zagadnieniu, próbowałem dowiedzieć się jak ruch i aktywność fizyczna wpływa na życie seniorów. Tu odwołam się do badań własnych, które przeprowadzone zostały na przełomie maja i czerwca 2014, a dotyczyły aktywności osób w późnej dorosłości aranżowanej w różnych instytucjach. Uczestnikami badania byli wytypowani przez sędziów kompetentnych członkowie Uniwersytetów III Wieku, Bibliotek oraz Klubów Seniora. Badania przeprowadzone zostały w trzech województwach, (dolnośląskim, opolskim oraz łódzkim) za pomocą otwartego wywiadu pogłębionego. Z analizy wypowiedzi 15 respondentów, wynika, iż narratorzy choć nie we wszystkich przypadkach zwracają uwagę na znaczenie aktywności fizycznej i nie wszyscy biorą aktywny udział w działaniach rekreacyjnych i sportowych proponowanych przez instytucje, to jednak zdają sobie sprawę z wagi uczestniczenia w tych zajęciach, co otwarcie artykułują. Osoby, które biorą udział w wybranych przez siebie aktywnościach ruchowych akcentują swoje zadowolenie, podkreślają, że ruch ma ogromne znaczenie dla ich samopoczucia i funkcjonowania. Oto fragmenty wypowiedzi badanych potwierdzające powyższą opinię.

Respondentka Krystyna (wiek 81 lat) uczestniczka klubu seniora we Wrocławiu twierdzi, że swój wolny czas przeznacza na spacery półtorej do dwóch godzin dziennie, dodatkowo uprawia gimnastykę, oraz uwielbia organizować wieczorki taneczne, podczas których pełni rolę DJ-ki. Zauważa, że jako osoba aktywna wzbudza zdziwienie znajomych: *...kiwają głową... słyszę, – a tobie się chce?, – a deszcz pada, a... tobie się tak chce, zamiast posiedzieć w domu., – nie no ja, po prostu nigdy nie byłam domatorką taką, żeby tam ze ściereczką latała i sprzątała, raczej aktywnie, później ja tylko z mężem a jak zostałam sama, to tak trochę się pogubiłam. No, ale szybko się jakoś podniosłam, dzięki właśnie temu klubowi.* Pani Helena (wiek 66 lat) uczestniczka zajęć na Uniwersytecie Trzeciego Wieku w Opolu, swoją aktywność ruchową, realizuje poprzez uprawianie działki, na której jest dzień w dzień bez względu na pogodę; jazdę na rowerze oraz chodzenie z kijami. Podkreśla, że nie chce jak inni, oglądać telewizji ponieważ ma świadomość znaczenia aktywności fizycznej dla własnego zdrowia. Krystyna (wiek 86 lat) klub seniora w Opolu zaznacza, że stara się być aktywna i dlatego lubi brać udział w zajęciach tanecznych, które odbywają się w na terenie instytucji. Narratorka Jadwiga (wiek 71 lat) Uniwersytet Trzeciego Wieku w Tomaszowie Mazowieckim podkreśla, że lubi oglądać telewizję, jednak stara się aktywnie spędzać czas na spacerach. Opowiadająca zaznacza, iż choć jest słabego zdrowia, to najwięcej frajdy i zadowolenia dostarczają jej zajęcia i wieczorki taneczne. Nie ukrywa także, iż taniec daje jej satysfakcję i chciałaby, aby tych zajęć było więcej, ponieważ uważa ruch za bardzo ważny element życia seniora.

Na podstawie przytoczonych wypowiedzi można wysunąć wniosek, iż część seniorów ma jednak świadomość znaczenia ruchu w ich życiu.

Analiza odpowiedzi narratorów pokazuje, iż czas wolny wykorzystywany jest przez seniorów na wiele sposobów. Wśród aktywności, które pojawiały się najliczniej a dotyczyły jedynie aktywności ruchowej, na pierwszym miejscu znalazł się czas przeznaczony na spacer, połowa badanych wskazała pracę w ogródku a jedna trzecia badanych opowiedziała się za tańcem jako łagodną, miłą i atrakcyjną formą ruchu. Uczestnicy zajęć ruchowych wskazywali, co pokrywa się z opiniami badaczy, iż ruch pełni w ich życiu znaczącą rolę, pomagając zapomnieć o problemach, wyrazić emocje a także utrzymać lepszą kondycję fizyczną. Zaznaczyć należy, iż wśród badanych najmniej zainteresowania aktywnością ruchową, a tym samym i zajęciami ruchowymi, wykazywali uczestnicy kursów proponowanych przez Biblioteki. Osoby uczestniczące w spotkaniach Uniwersytetów Trzeciego Wieku oraz Klubu Seniora w większym stopniu przywiązywały wagę do znaczenia ruchu w ich życiu. Wśród wybieranych przez nich form ruchu znajdowały się aktywności typu: spacer, nordic-walking i jazda na rowerze oraz wskazywane, jako najbardziej lubiane i satysfakcjonujące: praca na działce i różne formy zajęć tanecznych. Pocięające jest, to że większość wypowiedzi wskazuje na fakt, iż osoby badane dostrzegają zależność między poziomem aktywności a zdrowiem oraz rozumieją związek między aktywnością fizyczną a kondycją psychospołeczną oraz intelektualną.

Podsumowanie

Starzenie się społeczeństwa i niewystarczająca pomoc ze strony państwa dla osób w późnej dorosłości (niedostateczna ilość miejsc w Domach Pomocy Społecznej, hospicjach i na oddziałach geriatrycznych), jak również problemy rodzinne często są przyczyną pozostawiania seniorów samym sobie. Należy zatem stwierdzić, iż w interesie seniorów leży zachowanie jak najdłużej dobrej kondycji zdrowotnej, która jest gwarancją niezależności. Uświadomienie znaczenia aktywności fizycznej dla zdrowia człowieka powinno mieć miejsce od najwcześniejszych lat jego życia w celu zaszczepienia nawyku systematycznego stosowania ruchu; leży to w gestii zarówno rodziców jak i wychowawców (por. A. Marchewka, M. Jungiewicz 2008, s. 127-130). Równie ważne zadanie spoczywa na osobach prowadzących zajęcia z seniorami. Powinny one podkreślać wagę zajęć ruchowych w kontekście utrzymywania sprawności fizycznej sprzyjającej zdrowiu. Ponadto zapewniają one poczucie samodzielności, a tym samym podwyższają komfort życia; co potwierdzają wyniki badań przedstawionych przez badaczy I. Stuarta-Hamiltona, czy D. Chopry.

Nie ulega wątpliwości, że aktywność ruchowa jest jednym z ważniejszych elementów wpływających na funkcjonowanie seniorów. Analizowany w artykule taniec ze swym szerokim spektrum możliwości rytmicznych oraz technicznych odznacza się ogromną ilością zastosowań choreograficznych, które pozwalają na pracę z osobami o różnych możliwościach fizycznych. Nie da się również pominąć faktu, że taniec, jako jeden z elementów funkcjonowania człowieka, oddziałuje na jego sferę fizyczną, społeczną oraz psychiczną. Opierając się na badaniach Marianny Jasionowskiej można stwierdzić, iż taniec przyczynia się do lepszego panowania nad ciałem i emocjami w interakcji z otoczeniem oraz wpływa na lepsze samopoczucie (Marianna Jasionowska 2014, s. 99-105).

Bibliografia

- Chopra D. (1995), *Życie bez starości. Młode ciało. Ponadczasowy umysł*. Warszawa, wyd. I, s. 178-180.
- Coni Nicholas, Davison William, Webster Stephen. (1994), *Starzenie się*. Warszawa, s. 28.
- Gębska-Kuczerowska A. (2002), *Ocena zależności między aktywnością a stanem zdrowia ludzi w podeszłym wieku*. „Przegląd Epidemiologiczny”, nr 56, s. 471-477.
- Gruszkowska M., Kozdroń A. (2009), *Wpływ ćwiczeń fizycznych na stany emocjonalne kobiet w starszym wieku*. „Gerontologia Polska”, tom 17, nr 2, s. 71-78.
- Grzanka-Tykwińska A., Kędziora-Kornatowska K. (2010), *Znaczenie wybranych form aktywności w życiu osób w podeszłym wieku*. „Gerontologia Polska”, t. 18, nr 1, s. 29-32.
- Hrapkiewicz H. (2002), *Sytuacje trudne osób w starszym wieku i próba ich rozwiązania*. „Psychologia ludzi dorosłych”. Warszawa, s. 83.
- Jasionowska M. (2014) *Rola Tańca w samorozwoju osób dorosłych*. [w:] Zapisać taneczność. K. Hrycyk (red.), Wrocław, s. 99-105.
- Kobylarek A. (2012), *Media jako przestrzeń uczenia się – wyzwania edukacji dorosłych w świecie czarnej fali*. [w:] W. Jakubowski. (red.), *Kultura jako przestrzeń edukacyjna*. Kraków, s. 77-78.
- Kott M. (2014), *Taniec w przestrzeni historycznej jako element pełniący funkcje edukacyjne, społeczne oraz wychowawcze*. [w:] K. Hrycyk (red.), *Zapisać taneczność*. Wrocław, s. 136.
- Kozak-Szkopek E., Gulas K., (2009), *Wpływ rehabilitacji ruchowej na sprawność psychofizyczną osób w podeszłym wieku*. „Gerontologia Polska”, nr 2, s. 79-83.
- Marchewka A., Jungiewicz M. (2008), *Aktywność fizyczna w młodości a jakość życia w starszym wieku*. „Gerontologia Polska” t. 16, nr 2, s. 127-130.
- Platon. (2003), *Państwo. Księga VII*. Kęty, s. 229.
- Semków J. (2000), *Wielość wymiarów przestrzeni życiowej ludzi w III wieku*. „Przestrzeń życiowa i społeczna ludzi starszych”. Dziegielewska M., (red.), Łódź, s. 28.
- Semków J. (2012), *Społeczno-kulturowe uwarunkowania egzystencji człowieka w okresie późnej dorosłości*. „Aktywny Senior”. Word Wide Web. Online. www.sa.sektor3.wroclaw.pl/page/aktualnosci/j.semkow.pdf, (2012-06-07).
- Stuart-Hamilton I. (2000), *Psychologia starzenia się*. Poznań, s. 190-196.
- Szarota Z. (2016), *Polityka senioralna w Polsce – kompetencja potrzeb i aktywne starzenie się*. Ogólnopolskie Seminarium Naukowe Instytucjonalne i pozainstytucjonalne wsparcie osób starszych wymagających opieki. Uniwersytet Łódzki (z dnia 2016-01-27).
- Szatur-Jaworska B. (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*. Warszawa, s. 158.
- Szatur-Jaworska B. (2016), *Analiza polityki społecznej wobec starzenia się ludności – przykład Polski*. Ogólnopolskie Seminarium Naukowe Instytucjonalne i pozainstytucjonalne wsparcie osób starszych wymagających opieki. Uniwersytet Łódzki (z dnia 2016-01-27).
- Szukalski P. (2004), *Kohabitacja w Polsce*. [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski. (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*. Wydawnictwo Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 49-74.

- Szukalski P. (2016), *Demograficzne przemiany rodziny a zapotrzebowanie seniorów na pozarodzinną opiekę*. Ogólnopolskie Seminarium Naukowe Instytucjonalne i pozainstytucjonalne wsparcie osób starszych wymagających opieki. Uniwersytet Łódzki (z dnia 2016-01-27).
- Śliwińska J. (2014) *Przetańczyć jesień życia*. [w:] K. Hrycyk (red.), *Zapisać taneczność*. Wrocław, s. 125-130.
- Turska I. (1983), *Krótki zarys historii tańca i baletu*. Kraków, s. 31.
- Zadłużny M. (2013), *Animatorzy kultury tanecznej. Zarys obszarów i problematyki pozaformalnej edukacji tanecznej w Polsce*. [w:], D. Kubinowicz, U. Lewartowicz (red.), *Animacja kultury. Współczesne dyskursy teorii i praktyki*. Lublin, s. 251.
- Zaorska Z. (1997), *Dodać życia do lat*. Lublin, s. 20-23.

Biblioterapia w edukacji inkluzyjnej

Bibliotherapy in inclusive education

Abstrakt

Wstęp

W niniejszej pracy zostały przedstawione i opisane możliwe zastosowania terapii czytelniczey – biblioterapii w obszarze edukacji inkluzyjnej. Autor przedstawia definicje biblioterapii, jej zalety i funkcje, opisuje strukturę sesji biblioterapeutycznej z uczniami klasy inkluzyjnej, podaje kryteria doboru inkluzyjnej literatury biblioterapeutycznej, a następnie omawia rolę biblioterapii w rozwoju zawodowym nauczycieli.

Metoda

Autor w prezentowanej pracy dokonuje przeglądu badań opublikowanych w zagranicznych czasopismach naukowych dotyczących zastosowania biblioterapii w dziedzinie pedagogiki inkluzyjnej.

Wyniki

Biblioterapia umożliwia kształtowanie empatii, zrozumienia i akceptacji, uczy pozytywnych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych, zacieśnia współpracę między dziećmi. Ponadto daje okazję do zrównoważonego rozwoju zawodowego nauczycieli.

Wnioski

W podsumowaniu Autor wskazuje na duży potencjał biblioterapii w ruchu na rzecz edukacji włączającej.

Słowa kluczowe

biblioterapia – terapia czytelnicza – pedagogika inkluzyjna – edukacja włączająca – rozwój zawodowy nauczycieli

Abstract

Introduction

Given work presents and describes possible uses of reading therapy – bibliotherapy in the field of inclusive education. The author outlines the definitions of bibliotherapy, its advantages and functions, describes the structure of the bibliotherapeutic session within the inclusive class, gives criteria for the selection of inclusion bibliotherapy literature, and then discusses the role of bibliotherapy in the professional development of teachers.

Method

In given work author has reviewed the articles published in foreign scientific journals exploring use of bibliotherapy in the field of inclusion pedagogy.

Results

Bibliotherapy enables empathy, understanding and acceptance, teaches positive coping strategies in difficult life situations, and strengthens co-operation between children. In addition, it provides an opportunity for the professional development of teachers.

Conclusions

In conclusion, the author points out the great potential of bibliotherapy in the movement for inclusive education.

Keywords

bibliotherapy – reading therapy – inclusive pedagogy – inclusive education – professional development of teachers

Celem pedagogiki inkluzyjnej jest „bezw warunkowe zaakceptowanie specjalnych potrzeb wszystkich dzieci” (Lechta, 2010, s. 325). W inkluzyjnej klasie szkolnej nie ma podziału na dwie grupy uczniów tj. grupę ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi i grupę bez takich potrzeb. W edukacji włączającej klasa składa się z „jednej grupy uczniów, którzy mają zróżnicowane potrzeby indywidualne” (Lechta, 2010, s. 326). Tak konstruowany model edukacji staje przed wyzwaniem przekształcenia systemu oświaty i środowiska uczenia się tak, by był w stanie odpowiedzieć na zróżnicowanie uczniów (Firkowska-Mankiewicz, 2012, s. 10). Postulaty dotyczące szans powodzenia edukacji inkluzyjnej koncentrują się głównie na uelastycznieniu programów i indywidualizacji nauczania oraz zapewnieniu systemu wspomaganie nauczycieli szkół ogólnodostępnych (Firkowska-Mankiewicz, 2012, s. 33). Niniejsza praca ma za zadanie zbadać możliwości działań biblioterapii – terapii czytelniczej na rzecz edukacji inkluzyjnej.

Akceptacja uczniów z niepełnosprawnością przez środowisko klasy szkolnej to jedna z najważniejszych zmiennych dla sukcesu edukacji inkluzyjnej (Kramer, 1999, s. 34). Promocji wzajemnego szacunku (Kramer, 1999, s. 34) i postaw akceptujących różnice indywidualne wśród uczniów w klasach inkluzyjnych może służyć literatura opisująca różne postaci niepełnosprawności (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 209). Odpowiedni dobór i użycie materiałów piśmienniczych w celach wychowawczych jest zaś przedmiotem biblioterapii.

Definicje biblioterapii

Pochodzenie wyrazu „biblioterapia” (greckie *biblion* = książka, a *therapeuo* = leczę) „wskazuje na jego funkcję i treść, tj. oznaczanie zastosowań lektury książek jako środka leczniczego chorych” (Czernianin, 2008, s. 9). Pedagogiczną „terapeutyczność” biblioterapii należy rozumieć jako wsparcie dzieci w sytuacjach trudnych, pomoc w przejściu przez kryzys (Kramer, 1999, s. 34). Terapia nie jest traktowana jako sposób leczenia, ale czynność która ma być głównie drogą do samorealizacji, jej celem zaś jest uzyskanie wglądu w siebie, czyli samopoznania (zrozumienia siebie i innych) (Czernianin, 2008, s. 13). Wgląd w siebie może być traktowany jako nabycie zdolności odniesienia własnego doświadczenia do doświadczenia bohatera literackiego znajdującego się w podobnej sytuacji trudnej a następnie aplikacja wyuczonych pozytywnych rozwiązań w codziennym życiu (Haeseler, 2009, s. 114). W dziedzinie pedagogiki na szczególną uwagę zasługuje biblioterapia rozwojowa (wychowawcza) – szczególny typ terapii czytelniczej włączanej w działalność pedagogiczną nauczycieli, realizujący cele wychowawcze poprzez psychiczne wsparcie osób z zaburzonym zachowaniem, z niewłaściwymi postawami wobec siebie i własnej choroby (Czernianin, 2008, s. 13). W oparciu o powyższe definicje można przyjąć, że biblioterapia w obszarze edukacji inkluzyjnej to przede wszystkim forma wsparcia uczniów poprzez ukierunkowane czytanie materiałów piśmienniczych w celu promocji postaw zrozumienia i akceptacji oraz nabycia umiejętności rozwiązywania sytuacji trudnych.

Struktura sesji biblioterapeutycznej

Biblioterapia może być przeprowadzana indywidualnie, w małych grupach, bądź przy całej klasie, okresowo lub systematycznie, jako reakcja na problemy w klasie, oraz profilaktycznie np. podczas wizyt w bibliotece szkolnej (Maich, Kean, 2004, s. 5). Biblioterapeuta,

czyli osoba prowadząca biblioterapię powinien zapewnić atmosferę pełną szacunku, zaufania i zrozumienia oraz cechować się doświadczeniem pedagogicznym, wiedzą na temat literatury dziecięcej, funkcji języka i procesu czytania (Maich, Kean, 2004, s. 2; Szczupał, 2009a, s. 85). Zajęcia biblioterapeutyczne powinny składać się z następujących elementów: dyskusji przed czytaniem tekstu; ukierunkowanego czytania; dyskusji po przeczytaniu tekstu; warsztatów z rozwiązywania problemów (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Podczas dyskusji na temat przeczytanej książki należy zaangażować uczniów w odgrywanie ról (Iaquinta, Hipsky 2006, s. 210) i zapewnić im możliwość opowiedzenia poznanej historii na swój własny sposób tzn. ustnie, albo poprzez środki artystyczne (Kramer, 1999, s. 35). W zależności od poziomu rozwoju i zainteresowań uczniowie mogą wyrażać się poprzez różne formy plastyczne i teatralne. Taka autoekspresja może przyjąć kształt prac plastycznych, dramy, sztuki teatralnej, odgrywania ról bohaterów książki (również za pomocą pacynki) (Kramer, 1999, s. 35). W ten sposób, za pomocą medium arteterapeutycznego, uczniowie mogą przedyskutować historie bohaterów literackich na głębszym poziomie (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210), odgrywać je zgodnie z fabułą bądź szukać nowych rozwiązań (Kramer, 1999, s. 35). Dzieciom jest łatwiej wyrażać się nie bezpośrednio a za pośrednictwem medium kulturowego w postaci przenośni bądź opowieści. Jest to podejście właściwe dla terapii przez sztukę, której częścią jest biblioterapia (Maich, Kean, 2004, s. 2). Nauczyciel powinien pomóc dziecku wskazać zmiany w uczuciach, zachowaniu bohatera literackiego i unocznnić dynamikę jego relacji z innymi. Uczniowie muszą zidentyfikować podobne doświadczenia z książki i swojego życia, aby je porównać; następnie zbadać konsekwencje zachowania i uczuć targających bohaterem oraz wyciągnąć z nich wnioski. Ważne by uczniowie przedyskutowali alternatywne rozwiązania problemów postaci literackich (Kramer, 1999, s. 35) i przenieśli je na grunt szkolny dzięki osiągniętemu wglądowi (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Uczniowie podczas, np. „burzy mózgów” mogą wspólnie zastanawiać się jak nawiązać pozytywne kontakty z rówieśnikami, np. z ADHD (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Biblioterapia zachęca dzieci pełnosprawne i te z niepełnosprawnością do zaangażowania się w otwartą dyskusję o uczuciach, a tym samym umożliwia ujawnianie emocji (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Poprzez ukierunkowaną dyskusję w klasie dotyczącą sytuacji bohatera literackiego i wyzwań, którym stawia czoła uczniowie mogą zrozumieć, że inni ludzie doświadczają tych samych problemów. Rozmowa biblioterapeutyczna daje dzieciom wgląd w sytuację bohatera, a tym samym umożliwia dyskusję na temat decyzji bohatera w sytuacjach trudnych, ich wad i zalet (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210)

Zastosowanie biblioterapii w edukacji inkluzyjnej

Zadania i zastosowania biblioterapii są różnorodne, mieszczą się jednakże w funkcjach, jakie może spełniać książka. „Biblioterapia:

- pokazuje, że czytelnik nie jest pierwszym ani jedynym człowiekiem, który ma problem;
- pozwala czytelnikowi dostrzec, że istnieje więcej niż jedno rozwiązanie jego problemu,
- pomaga zrozumieć motywy postępowania ludzi, nie wykluczając siebie samego, uwikłanych w szczególne sytuacje,
- pomaga dostrzec wartość ludzkiego doświadczenia,
- pokazuje czytelnikowi, co jest niezbędne dla rozwiązania jego problemu,
- zachęca czytelnika do realistycznego spojrzenia na swoją sytuację” (Czernianin, 2008, s. 13).

Biblioterapia w środowisku inkluzyjnym modeluje efektywne strategie i pozytywne sposoby radzenia sobie z sytuacjami trudnymi i problemami uczniów (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210; Kramer, 1999, s. 34; Haeseler, 2009, s. 113). Nauczyciele dzięki literaturze dla dzieci mogą zaopatrzyć wychowanków w strategie rozwiązywania problemów stosowane przez bohatera lektury. Uczniowie z niepełnosprawnością mogą nauczyć się jak stać się bardziej niezależnym, a tym samym samodzielnie i skutecznie rozwiązywać problemy bez cedowania odpowiedzialności na nauczyciela (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Poprzez biblioterapię dzieci mają okazję nauczyć się odpowiednich sposobów radzenia sobie z potencjalnie stresującymi codziennymi sytuacjami oraz uświadomić sobie, że nie są same w swoich zmaganiach (Haeseler, 2009, s. 113). Poprzez literaturę uczniowie odkrywają to co wspólne dla nich i *innych* (Haeseler, 2009, s. 114). Czytelnicy uczą się, że udziałem bohaterów książek są *doświadczenia uniwersalne* (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Empatia i zrozumienie rozwinięte w toku biblioterapii jednoczą klasę i wzmacniają inteligencję emocjonalną uczniów (Haeseler, 2009, s. 114; Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 209-210).

W następstwie biblioterapii może nastąpić również wzrost motywacji i samooceny (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210; Morawski, Gilbert, 2000, s. 50). Dzięki biblioterapii uczniowie nabywają wiedzę na temat różnych rodzajów niepełnosprawności, tych z którymi mają bądź mogą mieć styczność. Biblioterapię można stosować także z uczniami z problemami w nauce i zachowaniu. Biblioterapia ułatwia czytanie ze zrozumieniem oraz zachęca do czytania w ogóle (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 210). Terapię czytelniczną można uznać za efektywną, alternatywną formę interwencji w klasie szkolnej (Haeseler, 2009, s. 114). Biblioterapia wykazuje cechy cenne dla profilaktyki i promocji zdrowia (Kramer, 1999, s. 34), może odgrywać ważną rolę w poradnictwie rodzinnym, rozwoju umiejętności społecznych, wspiera rozwój kognitywny i afektywny (Morawski, Gilbert, 2000, s. 48).

Wymogi stawiane inkluzyjnej literaturze biblioterapeutycznej

Książki biblioterapeutyczne charakteryzują się różnorodną tematyką adresowaną do szerokiego grona odbiorców (Haeseler, 2009, s. 113). Inkluzyjna literatura biblioterapeutyczna to książki (również obrazkowe) i inne materiały drukowane, które w odpowiedni sposób przedstawiają bohaterów z niepełnosprawnościami tzn. dzielą oni te same doświadczenia życiowe, marzenia, sukcesy i porażki co osoby pełnosprawne. Odpowiednio dobrana lektura biblioterapeutyczna sprzyja kształtowaniu postaw zrozumienia i akceptacji bez utrwalania negatywnych stereotypów (Bland, Gann, 2013, s. 255). Przy wyborze pozycji, które mogą posłużyć za materiał biblioterapeutyczny nauczyciel/pedagog musi wykazać daleko posuniętą ostrożność. Należy zwrócić szczególną uwagę na odpowiedni sposób prezentacji bohaterów z niepełnosprawnością (Bland, Gann, 2013, s. 255). W dostępnej literaturze można znaleźć przestarzały język i terminologię odnoszącą się do niepełnosprawności, litość wobec bohaterów z niepełnosprawnością, magiczne lekarstwo na niepełnosprawność, traktowanie bohatera z niepełnosprawnością jako osobliwość, sugerowanie że niepełnosprawność jest karą, konsekwencją złej oceny sytuacji, charakteru, zachowania (Bland, Gann, 2013, s. 255). Nie należy również wybierać książek biblioterapeutycznych, które cechują się znikomą wartością literacką (Bland, Gann, 2013, s. 255)

Przy wyborze dziecięcej literatury biblioterapeutycznej należy pamiętać o szczególnych cechach jakimi się ona charakteryzuje. Fabuła książki przeznaczonej do użytku w klasie

inkluzyjnej powinna być prosta, klarowna, krótka, pozbawiona powtórzeń, wiarygodna oraz dostosowana do stopnia rozwoju i umiejętności czytelniczych uczniów. Opisywana historia powinna wpisywać się w cele pedagogiczne i potrzeby uczniów. Należy zwrócić uwagę czy bohaterowie pokazują pozytywne sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych (Iaquinta, Hipsky, 2006, s. 211). Książkowe przedstawienie osoby z niepełnosprawnością i sytuacji życiowych w jakich się znajduje musi być realistyczne. Większe wyekspozowanie podobieństw niż różnic pomiędzy bohaterami z niepełnosprawnością i bez niej, pozostającymi w zdrowej relacji, przeciwdziała negatywnym stereotypom. Opowiadana historia powinna podkreślać godność osoby z niepełnosprawnością w różnych sytuacjach i otoczeniu, a przez to uświadamiać jakie wyzwania niesie ze sobą niepełnosprawność (Szczupał, 2009b, s. 35). Ważne są wybory jakich dokonują bohaterowie książek. Promocja akceptacji powinna odbywać się poprzez przedstawianie osób z niepełnosprawnością zarówno z szacunkiem jak i ze zrozumieniem (Kramer, 1999, s. 34; Bland, Gann, 2013, s. 256; Haeseler, 2009, s. 114). Bohaterowie z niepełnosprawnością powinni być pełnymi, wielowymiarowymi, wiarygodnymi postaciami ważnymi dla toku fabuły. Bohaterowie z niepełnosprawnością powinni uczestniczyć w wielu aktywnościach typowych dla ich rówieśników (Bland, Gann, 2013, s. 256). Przy wyborze gatunku literackiego, szczególnie dla dzieci starszych, należy pamiętać by była to realistyczna fikcja albo literatura faktu. Bohaterowie muszą być wiarygodni, dlatego też powinni być ludźmi, a nie zwierzętami. Antropomorfizm zwierząt czy przedmiotów umniejsza autentyczność bohaterów z niepełnosprawnością (Bland, Gann, 2013, s. 256).

W przypadku książek obrazkowych należy zwrócić uwagę na odpowiednie i wyważone przedstawienie niepełnosprawności w tekście, choć niekoniecznie w ilustracjach. Niepełnosprawność nie musi być również nazwana słowami gdy to obrazki właśnie sygnalizują daną formę niepełnosprawności (Bland, Gann, 2013, s. 256), np. w niektórych książkach obrazkowych dopiero na samym końcu historii okazuje się, że bohater ma jakąś niepełnosprawność np. wzrokową (Bland, Gann, 2013, s. 258). Obrazy i tekst korespondują ze sobą, aby opowiedzieć historię. Książki obrazkowe powinny być czytane głośno w klasie (Bland, Gann, 2013, s. 256). Powszechna praktyka wspólnego, głośnego czytania sprawia że nauczyciele powinni włączyć wysokiej jakości inkluzyjne książki obrazkowe do bibliotek szkolnych i klasowych w celu budowania wspólnoty w klasie inkluzyjnej (Bland, Gann, 2013, s. 255).

Inkluzyjna literatura opisuje sytuacje które wspierają zrozumienie i akceptację bez utrwalania negatywnych stereotypów. Niepełnosprawność nie powinna być jednak centralnym punktem historii. W inkluzyjnej książce niepełnosprawność bohatera nie jest osią całej fabuły, jest po prostu jednym z aspektów ludzkiej kondycji (Bland, Gann, 2013, s. 258).

Wysokiej jakości inkluzyjne książki biblioterapeutyczne powinna cechować wysoka wartość literacka czyli dopracowane: wątki, tło, bohater, temat, ton (Bland, Gann, 2013, s. 256). Ponadto książki powinny być interesujące i podobać się odbiorcom (Kramer, 1999, s. 34).

Biblioterapia w rozwoju zawodowym nauczyciela

Biblioterapia może odgrywać ważną rolę w inkluzyjnym środowisku nie tylko dla uczniów, ale i dla nauczycieli w ramach wspierania rozwoju zawodowego i osobowego (Morawski, Gilbert, 2000, s. 47). Biblioterapia postrzegana jako pomoc w przygotowaniu nauczycieli i pedagogów do zadań i obowiązków pełnionych w inkluzyjnym środowisku

(Morawski, Gilbert, 2000, s. 48) może stanowić odpowiedź na potrzebę innowacji w szkoleniach pracowniczych nauczycieli. Nie wszyscy nauczyciele są zaznajomieni z biblioterapią i mogą nie czuć się komfortowo, gdy stosują ją po raz pierwszy w klasie. Dlatego powinni oni korzystać z pomocy pedagogów szkolnych, bibliotekarzy (Kramer, 1999, s. 35) jak i przede wszystkim certyfikowanych biblioterapeutów. Znalezienie wartościowych pozycji z zakresu biblioterapii jak i odpowiedniej literatury biblioterapeutycznej w bogatej ofercie wydawniczej jest dużym wyzwaniem, dlatego warto korzystać z bibliografii adnotowanych i przewodników bibliograficznych (Maich, Kean, 2004, s. 3; Kramer, 1999, s. 36; Chatzipentidis, 2016a, s. 91-101; Chatzipentidis, 2016b, s. 67-80).

Nauczyciele powinni być nie tylko kształceni w kierunku poznania warsztatu biblioterapeuty, ale i sami być poddawani terapii czytelniczej w ramach edukacyjnych programów szkoleniowych. Wartość narracji dla osobistego i zawodowego rozwoju zbadali i opisali Morawski i Gilbert w pracy *Interactive Bibliotherapy as an Innovative Inservice Practice: A Focus on the Inclusive Setting* [Interaktywna biblioterapia jako innowacyjna praktyka szkoleniowa w inkluzyjnym środowisku] (2000, s. 49). Badanie skupiło się na edukacyjnych przekonaniach i zachowaniu uczestników w obszarze środowiska inkluzyjnego (Morawski, Gilbert, 2000, s. 52). Każdy z nauczycieli uczestniczących w badaniu miał za zadanie przeczytać książkę „Somebody Else’s Kids: The True Story of Four Problem Children and One Extraordinary Teacher” [Cudze dzieci : Prawdziwa historia czwórki dzieci z problemami i jednego niezwykłego nauczyciela] autorstwa Torey L. Hayden (1981) opowiadającą prawdziwą historię pedagoga specjalnego i opisującą sytuacje z jakimi mierzył się podczas swojej pracy (Morawski, Gilbert, 2000, s. 50). Badanie wykazało, że biblioterapia i prowadzone w jej ramach dyskusje uczestników, poza walorem edukacyjnym i wzrostem wiedzy na temat edukacji inkluzyjnej, prowokują przede wszystkim krytyczną refleksję na temat doświadczeń własnych nauczyciela (przeгляд własnych poglądów i zachowań oraz ich uzasadnienie w środowisku klasy inkluzyjnej), dają pozytywne wzmocnienie i zachętę do ewentualnych zmian, wzbudzają pragnienie zaimplementowania nowych strategii szkoleniowych w dotychczasowym warsztacie nauczyciela (Morawski, Gilbert, 2000, s. 52-57). Refleksja nad doświadczeniem innych pedagogów – uczestników biblioterapii jak i bohatera literackiego okazała się niezwykle ważną platformą wymiany doświadczeń edukacyjnych (Morawski, Gilbert, 2000, s. 49). W ramach biblioterapii nauczycieli zaleca się by pedagodzy zapoznawali się również z młodzieżową literaturą i biografiami osób znaczących dla uczniów. Ma to na celu pomoc nauczycielom w doświadczeniu wglądu, rozwoju czytelniczego, uczenia się i poznawania problemów z perspektywy wiarygodnych bohaterów znaczących (Morawski, Gilbert, 2000, s. 48).

Skoncentrowana na edukacji inkluzyjnej biblioterapia w przemyślany sposób włączana do szkoleń, kursów i programów przeznaczonych dla nauczycieli może wymiennie wzbogacić warsztat pedagogiczny (Morawski, Gilbert, 2000, s. 57). Tak prowadzona biblioterapia zapewnia inspirację, potwierdzenie zawodowych umiejętności przez innych profesjonalistów (Morawski, Gilbert, 2000, s. 58) jak i przeciwdziała wypaleniu zawodowemu.

Implementowanie biblioterapii niespotykane wzbogaca warsztat nauczycieli (Haeseler, 2009, s. 114). Biblioterapia może być włączona w istniejący plan nauczania, wpasować się w dotychczasowe preferencje edukacyjne nauczyciela i wzbogacić jego warsztat (Maich, Kean, 2004, s. 2). Biblioterapia powinna być oczywistym i koniecznym dodatkiem do głów-

nego programu edukacyjnego jak i programów z zakresu profilaktyki i promocji zdrowia (Maich, Kean, 2004, s. 4).

Podsumowanie

Rozwiązywanie problemów poprzez literaturę jest uważane za podejście nieinwazyjne, a przez to przyjazne dla dzieci (Maich, Kean, 2004, s. 2). Co więcej literatura specjalnie zaprojektowana, aby pomóc uczniom w pozytywnym radzeniu sobie z niepełnosprawnością i sytuacjami trudnymi może być bardzo pomocna w promocji akceptacji i zrozumienia. Umiejętne prowadzenie procesu biblioterapeutycznego zapewnia wgląd w siebie i pomaga dzieciom doświadczać problemów podobnych do zmagañ bohatera literackiego. Biblioterapia umożliwia kształtowanie pożądaných postaw i umiejętności. Terapia czytelnicza wzmacnia postawy empatyczne, zapewnia dzieciom repertuar pozytywnych strategii radzenia sobie, zacieśnia współpracę między dziećmi, pozwala stawiać czoła wyzwaniom związanym ze środowiskiem klasy inkluzyjnej. Ponadto daje okazję do zrównoważonego rozwoju zawodowego nauczycieli. Biblioterapia, terapia praktyczna bezkosztowa, prowadzona przez kadra pedagogiczną we współpracy ze specjalistami z zakresu teorii i praktyki terapii czytelniczej ma bez wątpienia potencjał, by wesprzeć ruch na rzecz edukacji inkluzyjnej.

Bibliografia

- Bland, C. M., Gann, L. A. (2013). From Standing Out to Being Just One of the Gang. Guidelines for Selecting Inclusive Picture Books. *Childhood Education*, Vol. 89, No. 4, s. 254-259.
- Chatzipentidis, K. (2016a). Analiza bazy Elsevier – Science Direct pod kątem materiałów wyszukiwanych poprzez słowo kluczowe „bibliotherapy”. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, T. 6, nr 2, s. 91-101.
- Chatzipentidis, K. (2016b). Analiza bazy ProQuest Dissertations and Theses pod kątem rozpraw doktorskich i prac naukowych przypisanych do słowa kluczowego „bibliotherapy”. *Przegląd Biblioterapeutyczny*, T. 6, nr 2, s. 67-80.
- Czernianin, W. (2008). *Teoretyczne podstawy biblioterapii*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Firkowska-Mankiewicz, A. (2012). *Edukacja włączająca zadaniem na dziś polskiej szkoły*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa. [Online]. Protokół dostępu: <https://www.ore.edu.pl/uczen-ze-specjalnymi-potrzebami-edukacyjnymi/4353-edukacja-wlaczajaca> [1.05.2017].
- Haeseler, L. A. (2009). Biblio-Therapeutic Book Creations by Pre-Service Student Teachers: Helping Elementary School Children Cope. *Journal of Instructional Psychology*, Vol. 36, No. 2, s. 113-118.
- Hayden, T. L. (1981). *Somebody Else's Kids: The True Story of Four Problem Children and One Extraordinary Teacher*. New York: Harper Collins Publishers.

- Iaquinta, A., Hipsky, S. (2006). Practical Bibliotherapy Strategies for the Inclusive Elementary Classroom. *Early Childhood Education Journal*, Vol. 34, No. 3, s. 209-213.
- Kramer, P. A., (1999). Using Literature to Enhance Inclusion. *Contemporary Education*, Vol. 70, No. 2, s. 34-37.
- Lechta, V. (2010). *Pedagogika inkluzyjna*. W: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika T. 4. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Maich, K., Kean, S. (2004). Read Two Books and Write Me in the Morning! Bibliotherapy for social emotional intervention in the inclusive classroom. *TEACHING Exceptional Children Plus*, Vol. 1, Issue 2, s. 1-13.
- Morawski, C. M., Gilbert, J. N. (2000). Interactive Bibliotherapy as an Innovative Inservice Practice: A Focus on the Inclusive Setting. *Reading Horizons*, Vol. 41, No. 1, s. 47-64.
- Szczupał, B. (2009b). *Godność osoby z niepełnosprawnością. Studium teoretyczno-empiryczne poczucia godności młodzieży z dysfunkcją narządu ruchu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akapit.
- Szczupał, B. (2009a). *O literaturze dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością: recepcja-edukacja-terapia-wsparcie-twórczość*. Warszawa: Elipsa.

Biblioterapia rodzeństwa dzieci z autyzmem

Bibliotherapy for siblings of children with autism

Streszczenie

Artykuł opisuje potrzeby terapeutyczne rodzeństwa dzieci z autyzmem, a następnie skupia się na przeglądzie badań dotyczących biblioterapii rodzeństwa dzieci z autyzmem. Tekst kończy konstatacją, że terapia czytelnicza jest niezwykle efektywna w osiąganiu celów edukacyjnych, pomaga dzieciom zrozumieć swoje rodzeństwo i nabyć wiedzę o ich niepełnosprawności.

Słowa kluczowe

Biblioterapia – rodzeństwo dzieci z autyzmem – rodzeństwo dzieci niepełnosprawnych – terapia – terapia czytelnicza

Abstract

The article describes the therapeutic needs of siblings of children with autism, and then focuses on a review of research on bibliotherapy for siblings of children with autism. The article concludes with the observation that reading therapy is extremely effective in achieving educational goals, helps children to understand their siblings and acquire knowledge about their disability.

Keywords

Bibliotherapy – siblings of children with autism – siblings of children with disabilities – therapy – reading therapy

Sytuacja rodzeństwa dzieci z niepełnosprawnością dopiero od niedawna znajduje się w centrum zainteresowań pedagogiki specjalnej i psychologii. Prowadzone badania dotyczą najczęściej funkcjonowania rodzin dzieci z niepełnosprawnością oraz wybranych form wsparcia. Należy pamiętać, że pełnosprawne dzieci, które na co dzień stykają się z trudnymi i stresującymi sytuacjami również wymagają pomocy. Na zarysowanym tle szczególna wy-daje się sytuacja rodzeństwa dzieci z autyzmem. Przyjmuje się, z zaznaczeniem, że nie jest to w pełni potwierdzona hipoteza, że *ryzyko niedostosowania psychicznego jest u nich znacznie większe niż u rodzeństwa dzieci z innymi zaburzeniami*². Wpływ narodzin dziecka z autyzmem na jego rodziców stanowił przedmiot badań już od lat siedemdziesiątych XX wieku. W więk-szości nacisk kładziono na, powiązane z *syndromem wypalania się sił*, zmiany zachodzące we wzajemnych relacjach ojca i matki³. Traktowanie rodziny jako systemu, wymusiło jednak zwrócenie uwagi na sytuację pełnosprawnego rodzeństwa dzieci z autyzmem⁴. Analiza badań

¹ kiriakos.chatzipentidis@uwr.edu.pl

² P. Randall, J. Parker, *Autyzm: jak pomóc rodzinie*, GWP, Gdańsk 2001, s. 173.

³ J. Bleszyński, *Rodzina jako środowisko osób z autyzmem. Aspekt wychowawczo-terapeutyczny*, Wyd. UMK, Toruń 2005.

⁴ M. Pągowska, *Psychospołeczna sytuacja rodziny dziecka z autyzmem – etapy adaptacji do niepełnosprawności dziecka*, „Szkoła Specjalna” 2010, T. 71, nr 4, s. 260; J. Bleszyński, 2005, s. 131.

wykazała, że obecność dziecka z autyzmem w rodzinie, wiąże się zarówno z negatywnym jak i pozytywnym wpływem na jego pełnosprawne rodzeństwo⁵ (w obrazowy sposób ukazuje to oscarowy film *Rain Man* w reżyserii Barry'ego Levinsona⁶). Wysoki poziom odpowiedzialności, dojrzałości, empatii, altruizmu, tolerancji wobec osób z niepełnosprawnością to cechy dobrze przystosowanego rodzeństwa do obecności w rodzinie dziecka z autyzmem⁷. Z kolei źle przystosowane rodzeństwo może wykazywać następujące zaburzenia w rozwoju społecznym i emocjonalnym:

Zaburzenia w rozwoju społecznym:

izolacja, wstyd, zakłopotanie i obawa przed reakcją rówieśników i innych ludzi na zachowanie niepełnosprawnego dziecka, trudności z ułożeniem sobie relacji z rówieśnikami⁸.

Zaburzenia w rozwoju emocjonalnym:

podwyższony poziom lęku (w tym lęk o przyszłość), wyższy poziom niepokoju poczucie zagrożenia, strach, obawa, że rodzeństwo nie sprostą, często wygórowanym wymaganiom i oczekiwaniom rodziców co do udziału w opiece nad bratem lub siostrą z niepełnosprawnością, represja emocji, nadmierne hamowanie ekspresji, przygnębienie, zachowania introwertyczne, negatywizm, depresja, poczucie osamotnienia, poczucie winy, poczucie niespełnienia, wysoki poziom poczucia nieprzystosowania i niedowartościowania, poczucie bycia zaniechawanym przez rodziców, którzy więcej uwagi i energii poświęcają dziecku z autyzmem⁹.

Rodzeństwo dzieci z autyzmem uczestniczy w sytuacjach, na które nie może mieć wpływu i wobec których czuje się bezradne¹⁰. Jeśli dziecko przyjmie postawę nieakceptującą, nie chce uczestniczyć ani w opiece nad chorym rodzeństwem ani w życiu rodziny¹¹. Dlatego tak ważne wydaje się zapewnienie mu wsparcia i opieki¹². Odpowiednio dobrana terapia, może prowadzić do lepszego przystosowania rodzeństwa do sytuacji trudnej i poprawy relacji z dzieckiem z autyzmem. Jest to istotne, ponieważ relacje pomiędzy rodzeństwem to najdłuższe relacje, jakie może nawiązać człowiek w ciągu całego życia. Dobrze przystosowane rodzeństwo może w pozytywny sposób oddziaływać na dziecko z zaburzeniami ze spektrum, autyzmu. Pełnosprawne rodzeństwo, mimowolny przewodnik i wzór dla dziecka z autyzmem, nieświadomie pełni funkcję terapeutyczną, socjalizacyjną oraz wychowawczą w procesie wsparcia społecznego i emocjonalnego¹³. Bierze również udział w podejmowanych oddziaływaniach rozwojowych¹⁴, nabywaniu umiejętności poznawczych,

⁵ E. Pisula, *Autyzm. Fakty, wątpliwości, opinie*, WSPS, Warszawa 1993, s. 158.

⁶ W. Czernianin, *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Wrocław 2008, s. 58.

⁷ E. Pisula, 1993; P. Randall, J. Parker, 2001.

⁸ E. Pisula, 1993, s. 158; M. Pągowska, 2010, s. 260; K. Tsigotis, E. Lewik-Tsigotis, K. Dydyna, *Autyzm w rodzinie – problemy i próby pomocy*, „Pedagogika Rodziny” 2012/2(1), s. 82.

⁹ Ibidem.

¹⁰ S. Błaszczak, *Funkcjonowanie psychospołeczne rodziców i rodzeństwa dziecka autystycznego*, „Problemy Opiekunów i Wychowawców” 2008/3, s. 43-44.

¹¹ M. Pągowska, 2010, s. 260.

¹² J. Bleszyński, 2005, s. 132.

¹³ P. Randall, J. Parker, 2001.

¹⁴ J. Bleszyński, 2005, s. 131-132

afektywnych i kształtowaniu poczucia własnej wartości przez brata lub siostrę z autyzmem¹⁵. Wspieranie rodzeństwa dzieci z autyzmem, może być realizowane poprzez programy terapeutyczne, szczególnie te, które dotyczą pracy nad poziomem własnej skuteczności, treningu umiejętności społecznych¹⁶, kształtowania mechanizmów autorealizacji¹⁷, poczucia sprawstwa i kontroli nad wydarzeniami oraz zdolności do radzenia sobie w sytuacjach trudnych¹⁸. J. Bleszyński postuluje, by w terapii rodzeństwa dzieci z autyzmem uwzględnić takie zmienne jak: wiek, płeć, środowisko, poziom rozwoju, kolejność urodzenia oraz dokonać analizy *wypalania się sił*¹⁹. W działaniach terapeutycznych należy także wziąć pod uwagę takie potrzeby rodzeństwa dzieci z autyzmem jak zwiększenie wiedzy na temat autyzmu i ujawnianie emocji²⁰.

Założenia biblioterapii

Naprzeciw powyższym potrzebom terapeutycznym może wychodzić biblioterapia zwana inaczej terapią czytelniczą. Takie zamierzone działanie korzystania z książki lub materiałów niedrukowanych (obrazów, filmów, itp.) prowadzi do realizacji celów rewalidacyjnych, resocjalizacyjnych, profilaktycznych i ogólnorozwojowych. Koniecznym elementem biblioterapii jest międzyosobowy kontakt indywidualny (biblioterapeuty z uczestnikiem terapii) bądź grupowy²¹. Mechanizm działania biblioterapii jako pierwsza opisała Caroline Shrodes. W 1949 r. zidentyfikowała trzy wzajemnie zależne fazy, których doświadczali uczestnicy sesji biblioterapeutycznych: identyfikacja, katharsis i wgląd w siebie²². Identyfikacja jest w pełni doświadczana, gdy czytelnik sympatyzuje z bohaterem książki i odnosi swoje własne doświadczenie do doświadczenia bohatera książki. Uświadomienie sobie podobieństwa sytuacji prowokuje powstanie emocji, które są początkiem drugiej fazy – katharsis. Podczas katharsis, czytelnik wyraża świadomie i podświadomie uczucia tożsame z emocjami bohatera fabuły. Uzyskana w ten sposób nowa perspektywa umożliwia doświadczenie uczestnikowi biblioterapii ostatniej fazy: wglądu w siebie. Wgląd jest osiągnięty, gdy czytelnik zidentyfikuje rozwiązanie dla bohatera książki i odniesie je do swojego problemu²³.

Pomimo uznania terapeutycznego potencjału książki, badania nad efektywnością biblioterapii przynoszą niejednoznaczne rezultaty. Jest to związane z przyjętą perspektywą badawczą, metodologiczną jak i zastosowanymi narzędziami pomiaru. Skuteczność biblioterapii w dużym stopniu opiera się na umiejętnym doborze literatury (w zależności np. od wieku uczestników biblioterapii, dostępności książek o pożądanej tematyce). Powodzenie programu biblioterapeutycznego zależy jednak przede wszystkim od kompetencji osoby prowadzącej biblioterapię. Biblioterapeuta powinien umiejętnie prowadzić relację terapeutyczną, przedstawiać materiał

¹⁵ P. Randall, J. Parker, 2001.

¹⁶ S. Błaszczki, *Funkcjonowanie psychospołeczne rodziców i rodzeństwa dziecka autystycznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2008/3, s. 43-44.

¹⁷ J. Bleszyński, 2005, s. 130.

¹⁸ E. Pisula, *Rodzice i rodzeństwo dzieci z zaburzeniami rozwoju*, Warszawa 2007.

¹⁹ J. Bleszyński, 2005, s. 133.

²⁰ D. Strobel, 2011, s. 61.

²¹ E. Tomasik, *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Warszawa 1994.

²² W. Czernianin, *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Wrocław 2008, s. 19.

²³ Ibidem.

biblioterapeutyczny, współtworzyć przestrzeń do rozmowy. Prawidłowe prowadzenie indywidualnej bądź grupowej terapii czytelnicy stymuluje umiejętności społeczne i interpersonalne, zapewnia możliwość wymiany myśli, emocji i doświadczeń poprzez kontakt z innymi uczestnikami, którzy dzielą podobne sytuacje życiowe²⁴. Pomimo ograniczeń biblioterapię należy traktować jako kompleksową formę wsparcia w rozwiązywaniu sytuacji trudnych, problemów emocjonalnych, rozwoju osobistym i samorealizacji.

Biblioterapia rodzeństwa dzieci z autyzmem – ogólne założenia

Książki, które poruszają temat autyzmu w kontekście relacji rodzeństwa służą zarówno jako materiał edukacyjny jak i narzędzie terapeutyczne/materiał biblioterapeutyczny²⁵. Biblioterapia zapewnia rodzeństwu dzieci z autyzmem wiele korzyści m.in. przeciwdziałania poczuciu izolacji, sprzyja wzrostowi poczucia przynależności i zainteresowania społecznego, umożliwia poprawną socjalizację, zachęca do zachowań prospołecznych. Fakty zawarte w książce zwiększają wiedzę dzieci o autyzmie. Nabycie wiedzy, a tym samym uświadomienie i zrozumienie, może prowadzić do skutecznego inicjowania i utrzymania pozytywnych relacji pomiędzy rodzeństwem. Dużą rolę odgrywa tu również modelowanie interakcji głównego bohatera, który posiada brata bądź siostrę z autyzmem²⁶.

Biblioterapia rodzeństwa dzieci z autyzmem w oparciu o badania D. Strobel

W 2011 r. Debra Strobel opublikowała monografię pt.: *Bibliotherapy: an intervention designed for siblings of children with autism* (Biblioterapia – interwencja zaprojektowana dla rodzeństwa dzieci z autyzmem). D. Strobel zaznaczyła, że gdy przeprowadzała interwencję biblioterapeutyczną w 2011 r., nie istniały żadne wcześniejsze (poza badaniami odnośnie wzrostu poziomu wiedzy o autyzmie), opublikowane badania dotyczące biblioterapii rodzeństwa dzieci z autyzmem, które można byłoby powtórzyć²⁷. Celem omawianego programu biblioterapeutycznego była zmiana zachowania rodzeństwa dzieci z autyzmem zgodnie z trzema fazami biblioterapii, zwiększenie wiedzy rodzeństwa na temat autyzmu, poprawa interakcji rodzeństwo-rodzice oraz interakcji rodzeństwo-brat z autyzmem. Środki pomiaru zawierały dane ankietowe sprzed i po interwencji, obserwacje audiowizualne, kodowanie komentarzy rodzeństwa, i kodowanie wpisów rodzeństwa w dziennikach. W badaniu wzięło udział sześćcioro dzieci w wieku 10-13 lat (5 chłopców, 1 dziewczynka), posiadających młodszego brata z autyzmem. Uczestnicy zostali zgłoszeni dobrowolnie za zgodą rodziców, którzy uznali, że taka interwencja może okazać się korzystna. Podstawowy materiał biblioterapeutyczny w interwencji stanowiła książka *Rules (Zasady)* autorstwa Cynthii Lord, którą mieli przeczytać rodzice i dzieci. Tytuł ten został nagrodzony Newbery Honor oraz Schneider

²⁴ B. Szczupał, O literaturze dla dzieci i młodzież z niepełnosprawnością: recepcja-edukacja-terapia-wsparcie-twórczość, 2009, s. 85.

²⁵ Carolyn Barndt, *Bibliotherapy: Developing Fiction for Siblings of Children with Autism*, St. Mary's College of Maryland, s. 2. [www.researchgate.net data dostępu: 10.012.2016]

²⁶ Ibidem, s. 38.

²⁷ D. Strobel, *Bibliotherapy: an intervention designed for siblings of children with autism*, 2011, s. 208.

Family Book Award²⁸. W *Zasadach* przedstawiono typowe zachowania przejawiane przez dziecko z autyzmem. Głównymi bohaterami są dwunastoletnia Catherine i David jej ośmioletni brat z autyzmem. Catherine w poradni terapii mowy zaprzyjaźnia się z Jasonem, młodym człowiekiem z porażeniem mózgowym, który porusza się na wózku inwalidzkim i nie potrafi mówić. Jason porozumiewa się jedynie za pomocą notatnika z obrazami słów, które chciałby wyrazić. Uzdolniona artystycznie Catherine tworzy dla niego dodatkowe ideogramy. Podczas spotkań Jason pomaga Catherine dostosować jej własne zasady tak, aby mogła zaakceptować różniących się od niej ludzi, takich jak jej brat. Opisaną historię kończy konkluzja, że *dzięki nowym zasadom Catherine w końcu była zdolna żyć lepiej i pełniej*²⁹. W ramach interwencji opracowano również specjalny dziennik dla każdego uczestnika biblioterapii. Rodzeństwo czytało fragmenty książki i dokonywało wpisów w dzienniku podczas sesji biblioterapeutycznych. Pytania w dzienniku odpowiadały pytaniom badawczym w rozdziale metodologicznym monografii. Uczestnicy badania mieli zapisywać w nim swoje myśli i uczucia dotyczące relacji z rodzicami i z rodzeństwem. Każdemu uczestnikowi sesji przekazano również Księgę Zasad – książkę podobną do Księgi Zasad Catherine, która stworzyła ją dla swojego brata z autyzmem. Obowiązywał w niej następujący podział: jedna zasada dla dziecka z autyzmem, jedna zasada dla rodziny. W trakcie zajęć biblioterapeuta zarządzał 5 minut ciszy i prosił uczestników o wpisywanie zasad do Księgi np. Zasada dla brata: „Nie bij mnie”. Tworzenie zasad miało zapewnić rodzeństwu szansę doświadczenia poczucia kontroli nad swoimi problemami, umożliwić ekspresję swoich pragnień i wgląd w uczucia. Biblioterapeuta rozdawał księgi zasad rodzeństwu podczas każdej sesji i zbierał je po ich zakończeniu. Do materiału biblioterapeutycznego zaliczono również T-Chart – tablicę, na której dzieci zapisywały charakterystyczne zachowania autystyczne przedstawione w książce. Następnie zastanawiały się jak postąpiłyby w danej sytuacji. Każdą sesję biblioterapeutyczną kończyły gry i zabawy. Miały one stanowić zachętę do aktywnego udziału w biblioterapii oraz ułatwiać zawieranie przyjaźni pomiędzy uczestnikami³⁰. W ramach biblioterapii w ciągu 4 tygodni przeprowadzono 6 sesji biblioterapeutycznych. Każda sesja składała się z następujących elementów:

- dyskusja na temat zadanej lektury,
- dyskusja na temat wpisów do dziennika (o ile uczestnicy badania wyrazili taką chęć),
- zapisywanie na tablicy, rozpoznanych jako autystyczne, rodzajów zachowania przejawianych przez bohatera lektury,
- dopisywanie dwóch zasad do Księgi Zasad każdego użytkownika,
- zaangażowanie w gry i zabawy kończące daną sesję.

Każda sesja trwała 60 minut. Wyjątek stanowiła pierwsza sesja, która trwała 90 minut. Podczas pierwszej sesji badacz i rodzeństwo malowali swoje podobizny na okładce Księgi Zasad, następnie zaprezentowali sobie nawzajem książki, aby dowiedzieć się czegoś więcej o sobie i poczuć się swobodnie w grupie. Następnie przeprowadzono dyskusję nad zasadami i zaleceniami poufności, aby przestrzegać ich później podczas interwencji. Ustalono, że sesje są prywatne i nie wolno mówić nikomu o uczuciach, jakie wyrażali uczestnicy podczas sesji. Biblioterapeuta przypomniał rodzeństwu, że należy słuchać, gdy inni mówią oraz odnosić

²⁸ Ibidem, s. 79.

²⁹ Ibidem, s. 80.

³⁰ Ibidem, s. 83.

się z szacunkiem do uczuć innych dzieci. Każdą sesję, z wyjątkiem pierwszej, otwierała dyskusja na temat zadanych fragmentów tekstu i uczuć jakie wzbudzały. Następnie biblioterapeuta pytał, czy dzieci chcą porozmawiać na temat wpisów w swoich dziennikach. Dyskusje te nie były obligatoryjne, aby chronić prywatność rodzeństwa i by zarazem zachęcać je do szczerych wpisów w dzienniku. Po dyskusji na temat fragmentów, dopisywano na tablicy uznane za charakterystyczne dla dzieci z autyzmem przykłady zachowań Davida. Dodatkowo dzieci dopisywały na tablicy rodzaje zachowania, które uznały za dokuczliwe w toku dyskusji. Następnie grupa zastanawiała się wspólnie nad stworzeniem najlepszych rozwiązań wobec wspomnianych rodzajów kłopotliwego zachowania. Każdy uczestnik musiał zastanowić się nad jedną zasadą dla swojego brata z autyzmem i jedną zasadą dla swojej rodziny po czym dopisywał je do swojej Księgi Zasad. Ostatnie 15 minut każdej sesji stanowiła zabawa, której zasady wyjaśniał biblioterapeuta³¹.

Analiza danych wykazała, że biblioterapia jest skuteczną metodą nabywania wiedzy nt. autyzmu. Równocześnie stwierdzono ograniczoną efektywność interwencji w odniesieniu do progresji rodzeństwa zgodnie z trzema fazami biblioterapii, interakcji rodzeństwo-rodzice, interakcji rodzeństwo-brat z autyzmem. Mimo to rodzice podczas wywiadów przyznali, że ich dzieci po przeprowadzonej interwencji biblioterapeutycznej zaczęły wykazywać więcej cierpliwości, zrozumienia i tolerancji dla swoich braci z autyzmem. Podczas biblioterapii rodzeństwo dzieci z autyzmem uzyskało możliwość rozmowy o swoich codziennych przeżyciach i problemach. W trakcie sesji uczestnicy doświadczali rozlicznych emocji tj. miłość, duma, pasja, poczucie odpowiedzialności za niepełnosprawne rodzeństwo, frustracja, złość, smutek i zawstydzenie. W badaniach zaznaczono, że ujawnianie emocji pomagało dzieciom w osiągnięciu wglądu w siebie. Interwencja zapewniła również jej uczestnikom możliwość wymiany doświadczeń z osobami, które znalazły się w podobnej sytuacji życiowej i emocjonalnej. Dzieci inaczej oceniały niektóre sytuacje trudne, dlatego też szukały różnych rozwiązań w toku dyskusji. Za czynniki ograniczające w badaniu uznano: niewielką liczbę uczestników, małe zróżnicowanie uczestników, dobrowolność zgłoszeń do badania, zróżnicowany status socjoekonomiczny rodziców, ograniczoną historię poprzednich badań³². Podsumowując badania D. Strobel należy przede wszystkim zwrócić uwagę na efektywność biblioterapii w osiąganiu celów edukacyjnych (nabycie wiedzy na temat autyzmu). Analiza struktury interwencji biblioterapeutycznej wskazuje również, że może ona wychodzić naprzeciw oczekiwaniom wobec programów terapeutycznych przeznaczonych dla rodzeństwa dzieci z autyzmem. W ramach biblioterapii możliwe jest zatem prowadzenie pracy nad poziomem własnej skuteczności, trening umiejętności społecznych, kształtowanie mechanizmów autorealizacji, poczucia sprawstwa i kontroli nad wydarzeniami oraz zdolności do radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

Opisana powyżej skuteczność terapii czytelnicy w nabywaniu wiedzy na temat autyzmu otwiera drogę różnorodnym działaniom edukacyjnym na rzecz rodzeństwa dzieci z autyzmem. Umiejętnie prowadzona biblioterapia może służyć *promocji zrozumienia* wśród rówieśników rodzeństwa dzieci z autyzmem³³ a tym samym przeciwdziałać izolacji, poczuciu wstydu, zakłopotania i obawy przed reakcją rówieśników na zachowanie brata lub siostry

³¹ D. Strobel, 2011, s. 74-77.

³² D. Strobel, 2011, s. 210.

³³ N. D. Turner, *Bibliotherapy and Autism Spectrum Disorder: Making Inclusion Work*, „Electronic Journal for Inclusive Education” 2013, Vol. 3, No. 1, s. 7.

z autyzmem. Kluczowe w takiej interwencji jest zapoznanie dzieci poprzez działania biblioterapeutyczne z odpowiednimi dla ich wieku informacjami dotyczącymi autyzmu. Podczas interwencji biblioterapeutycznej rówieśnicy nie tylko skutecznie nabywają wiedzę na temat autyzmu i wczuwają się w sytuację rodzeństwa dzieci z autyzmem, ale przede wszystkim uczą się jak reagować na sytuacje trudne przejawiane przez dzieci z autyzmem, jak skutecznie inicjować interakcje społeczne, jak wchodzić w rolę tutorów, kolegów albo partnerów w komunikowaniu się³⁴.

Pomocny w procesie doboru materiału biblioterapeutycznego dla rodzeństwa dzieci z autyzmem może być poradnikowy artykuł *Using Picture Books to Create Peer Awareness about Autism Spectrum Disorders in the Inclusive Classroom* opublikowany na łamach "Intervention in School and Clinic" (2012/4). Omawiana instrukcja wyboru książki składa się z dziesięciu punktów. W *Story Selection Tools* autorzy kładą nacisk na umiejętne korzystanie przez biblioterapeutę z katalogów wydawniczych, bibliografii adnotowanych, wyszukiwarek internetowych³⁵. W punktach *Direct Labelling/ Indirect Terminology* omówione są przykłady książek, które opisują zaburzenia ze spektrum autyzmu za pomocą terminów diagnostycznych³⁶ oraz takie, które przy przedstawianiu szczególnych zachowań bohatera z autyzmem (np. echolalia) unikają stosowania terminologii klinicznej. Wydaje się, że użycie danego rodzaju książki jest uzależnione przede wszystkim od decyzji rodziców i dziecka z autyzmem oraz wizji autyzmu (w tym terminologii) jaką chce przedstawić grupie biblioterapeuta. Materiał biblioterapeutyczny musi wpisywać się w szerszy kontekst pedagogiczny (*The Wider Context*). Tekst powinien edukować rodzeństwo o potrzebach brata lub siostry oraz udzielać odpowiedzi na pytania, które dzieci chciałyby, bądź boją się zadać. Przy wyborze książki należy zwrócić uwagę na obecność osób znaczących tj. rodziny, przyjaciół, rodzeństwa, pracowników socjalnych, pedagogów, psychologów. Równie ważne jest przedstawienie pozytywnych sytuacji związanych z dziećmi z autyzmem (*Finding Positive Perspective*) oraz wysoka wartość literacka i artystyczna (ilustracje) tekstu (*Pictorial & Literary Value*). W punkcie *Participation Possibilities* ewentualny udział w biblioterapii dziecka z autyzmem został uzależniony od decyzji rodziców. Autorzy przypominają, że program biblioterapeutyczny może być przeprowadzony we współpracy z nauczycielami, pedagogami, bibliotekarzami, rodzicami, uczniami, zewnętrznymi specjalistami i grupami wsparcia. W punktach 9. i 10. (*Instructional Approaches, Putting a Plan in Place*) zostały przedstawione fazy, z których powinien składać się każdy wdrażany w życie programy biblioterapeutyczny tj. planowanie i przygotowanie, czytanie książki, dyskusja, powiązane aktywności³⁷.

Zakończenie

W dzisiejszej dobie mamy do czynienia ze wzrostem narodzin dzieci ze zdiagnozowanym autyzmem³⁸. W sposób oczywisty przekłada się on na wzrost liczby rodzeństwa dzieci niepełnosprawnych, które również wymaga wsparcia. Umiejętnie przeprowadzona terapia

³⁴ Ibidem, s. 6.

³⁵ Kimberly Maich, E. Christina Belcher, *Using Picture Books to Create Peer Awareness about Autism Spectrum Disorders in the Inclusive Classroom*, *Intervention in School and Clinic* 2012, vol. 47 no. 4, s. 6.

³⁶ Tak prowadzona komunikacja z czytelnikiem służy poznaniu, zrozumieniu i *oswojeniu* autyzmu

³⁷ Ibidem, s. 7-15.

³⁸ Strobel, s. 61.

czytelnicza może stanowić odpowiedź na apel o pomoc dzieciom, które mimo wysiłków rodziców, często czują się zaniedbywane względem niepełnosprawnego brata lub siostry. W procesie biblioterapii niezwykle ważna jest książka. Na polskim rynku wydawniczym również dostępne są tytuły³⁹, którymi można posłużyć się w biblioterapii rodzeństwa dzieci z autyzmem np. *Mój Brat Ma Autyzm* Jeniffer Moore-Mallinos, *Krzyś jest wyjątkowy. Dla dzieci o autyzmie* Charles'a A. Amenta, *Kosmita*, Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel. Umiejętne stosowanie takiego materiału biblioterapeutycznego mogłoby stanowić ważne wsparcie zarówno dla rodzeństwa dzieci z autyzmem, jak i całej rodziny. Biblioterapia zapewnia czas i bezpieczną przystań dzielenia się ujawnionymi emocjami. Uczestnicy interwencji mogą odczuwać poczucie przynależności do grupy rówieśników, którzy dzielą podobne sytuacje życiowe. Do zmian, które mogą nastąpić w trakcie biblioterapii zalicza się m.in. wzrost poziomu empatii, tolerancji, szacunku dla innych, poprawiony obraz samego siebie, łagodzenie emocjonalnego stresu i rozwijanie pozytywnego nastawienia wobec istniejącego problemu⁴⁰. Biblioterapia inspiruje do imitowania pozytywnych rodzajów zachowania, które są przejawiane przez bohatera książki i odkrywania wartości moralnych. Terapia czytelnicza jest efektywna w osiąganiu celów edukacyjnych, pomaga dzieciom zrozumieć swoje rodzeństwo i nabyć wiedzę o ich niepełnosprawności.

Bibliografia

- Amenta C.A., *Krzyś jest wyjątkowy. Dla dzieci o autyzmie*, GWP, Gdańsk 2010.
- Barndt C., *Bibliotherapy: Developing Fiction for Siblings of Children with Autism*, [www.researchgate.net]
- Błaszczyk S., *Funkcjonowanie psychospołeczne rodziców i rodzeństwa dziecka autystycznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2008, R. 48, nr 3, s. 40-44.
- Błeszyński J., *Rodzina jako środowisko osób z autyzmem. Aspekt wychowawczo-terapeutyczny*, Wydawnictwa UMK, Toruń 2005.
- Czernianin W., *Teoretyczne podstawy biblioterapii*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2008.
- Jędrzejewska-Wróbel R., *Kosmita*, Fundacja ING Dzieciom, Bielsko-Biała 2009.
- Lord C. *Rules* New York : Scholastic Press, 2006.
- Maich K., Belcher E. C., *Using Picture Books to Create Peer Awareness about Autism Spectrum Disorders in the Inclusive Classroom*, „Intervention in School and Clinic” 2012, vol. 47, no. 4, s. 6.
- Moore-Mallinos J. *Mój Brat Ma Autyzm*, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2009.
- Pągowska M., *Psychospołeczna sytuacja rodziny dziecka z autyzmem – etapy adaptacji do niepełnosprawności dziecka*, „Szkoła Specjalna” 2010, T. 71, nr 4, s. 258-266.

³⁹ B. Szczupał, *Wykorzystanie biblioterapii w pracy z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz ich rodzinami*, [w]: H. Żuraw (red.) *Osoba niepełnosprawna w procesie rehabilitacji*, Wydawnictwo Pedagogium, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2014, s. 139–160.

⁴⁰ D. Strobel, 2011, s. 62.

- Pisula E., *Autyzm. Fakty, wątpliwości, opinie*, WSPS, Warszawa 1993.
- Pisula E., *Rodzice i rodzeństwo dzieci z zaburzeniami rozwoju*, WUW, Warszawa 2007.
- Randall P., Parker J., *Autyzm: jak pomóc rodzinie*, GWP, Gdańsk 2001.
- Strobel D., *Bibliotherapy: an intervention designed for siblings of children with autism*, Department of Teaching and Learning Northern Illinois University 2011.
- Szczupał B., *O literaturze dla dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością: recepcja-edukacja-terapia-wsparcie-twórczość*, Elipsa, Warszawa 2009.
- Szczupał B., *Wykorzystanie biblioterapii w pracy z dziećmi z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz ich rodzinami*, [w:] *Osoba niepełnosprawna w procesie rehabilitacji*, red. H. Żuraw, Wydawnictwo Pedagogium, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Warszawa 2014, s. 139–160.
- Tomasik E., *Czytelnictwo i biblioterapia w pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo WSPS, Warszawa 1994.
- Tomasik E., *Możliwości zastosowania biblioterapii względem osób starszych*, [w:] *Książka w działalności terapeutycznej*, red. E. Zybert, Wyd. SBP, Warszawa 1997, s. 44-55.
- Tsirigotis K., Lewik-Tsirigotis E., Dydyna K., *Autyzm w rodzinie – problemy i próby pomocy*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2(1), s. 78-100.
- Turner N. D., *Bibliotherapy and Autism Spectrum Disorder: Making Inclusion Work*, „Electronic Journal for Inclusive Education” 2013, Vol. 3, No. 1, s. 7.
- Wyczesany J., Uciniek A., *Wybrane aspekty funkcjonowania rodzeństwa dzieci autystycznych*, [w:] *Autyzm wyzwaniem naszych czasów*, red. T. Gałkowski, J. Kossewska. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2001.

Kiriakos Chatzipentidis¹

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Pedagogiki

Analiza bazy *SAGE Journals Online*: publikacje przypisane do słowa kluczowego *bibliotherapy* ***Analysis of the SAGE Journals Online database – titles assigned to the keyword bibliotherapy***

Abstrakt

Przedmiotem artykułu będzie analiza bazy *SAGE Journals Online* pod kątem tytułów przypisanych do słowa kluczowego „bibliotherapy”. Przedstawiona zostanie również bibliografia biblioterapeutyczna bazy *SAGE Journals Online*.

Słowa kluczowe

Biblioterapia – biblioterapia badania – biblioterapia literatura – *SAGE Journals Online*

Abstract

The article will examine *SAGE Journals Online* database titles assigned to the keyword „bibliotherapy”. There will be presented the bibliography of bibliotherapeutic literature available in *SAGE Journals Online* database.

Keywords

Bibliotherapy – bibliotherapy research – bibliotherapy literature – *SAGE Journals Online*

Niniejsza praca stawia sobie za cel przedstawienie liczby publikacji, ich rodzaju oraz reprezentowanego obszaru – wyszukiwanych za pomocą słowu kluczowego *bibliotherapy* w przedziale czasowym 1941-2017 w bazie *SAGE Journals Online*.

Pełnotekstowa wielodziedzinowa baza danych *SAGE Journals Online* gromadzi pełne teksty artykułów z czasopism naukowych z zakresu **nauk ekonomicznych, społecznych i humanistycznych**, wydawanych w głównej mierze przez wydawnictwo SAGE Publications. Zgodnie z Journal Citation Reports z 2016 r. koncern SAGE jest piątym największym wydawcą czasopism naukowych na świecie (ponad 1000 tytułów z zakresu humanistyki, nauk społecznych, przyrodniczych, technologii i medycyny)².

Do wartości logicznej/frazy BIBLIOTHERAPY w bazie *SAGE Journals Online* przypisano 626 wyników wyszukiwania w tym przede wszystkim publikacji z dostępem do pełnego tekstu w przedziale czasowym 1941-2017 r.³

¹ kiriakos.chatzipentidis@uwr.edu.pl

² <https://us.sagepub.com/en-us/nam/Journals>

³ <http://journals.sagepub.com/action/doSearch?AllField=bibliotherapy>

Podział publikacji ze względu na typ (ARTICLE TYPE) w latach 1941-2017 prezentuje się następująco:

Research Article – 414, Other – 83, Book Review – 52, Review Article – 48, Abstract – 10, Editorial – 6, Letter – 6, In Brief – 2, Addendum Chapter – 1, Brief Report – 1, Case Report – 1, Introduction – 1, Meeting Report – 1

Podział publikacji ze względu na temat (SUBJECT):

Social Sciences & Humanities – 479, Psychology & Counseling – 266, Health Sciences-180, Education – 148, Special Education-139, Psychiatry & Psychology – 107, Allied Health – 43, Life & Biomedical Sciences – 38, Nursing – 36, Public Health – 36, Theology & Biblical Studies – 31, Neuroscience – 30, Criminology & Criminal Justice – 25, Family Studies – 25, Social Work & Social Policy – 24, Anthropology & Archaeology – 22, Sociology – 18, Palliative Medicine & Chronic Care – 15, Information Science – 14, Neurology – 14, Orthopaedics & Sports Medicine, Pediatrics – 11, Research Methods & Evaluation – 9, Psychoanalysis – 8, Group Studies – 7, Pharmacology & Toxicology – 7, Communication & Media Studies – 6, Geriatrics – 5, Oncology – 5, Politics & International Relations – 3, Cultural Studies – 2, Infectious Diseases – 2, Language & Linguistics – 2, Emergency Medicine & Critical Care – 1, Endocrinology & Metabolism – 1, Gerontology & Aging – 1, Marketing & Hospitality – 1, Nutrition – 1, Surgery – 1.

Poniżej zostanie przedstawiona ilość, typ, oraz obszar tematyczny publikacji przypisanych do słowa kluczowego bibliotherapy na przestrzeni ostatnich dekad, począwszy od 1941 r.

PUBLICATION DATE: 1941 – 1949: 16 publikacji

ARTICLE TYPE: Research Article – 9, Other – 4, Book Review – 2, Editorial – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities-12, Education-10, Health Sciences-5, Allied Health-3, Orthopaedics & Sports Medicine-3, Palliative Medicine & Chronic Care-3, Psychology & Counseling-2, Research Methods & Evaluation-2, Research Methods & Evaluation-2, Theology & Biblical Studies-2

1950 – 1959: 10

ARTICLE TYPE: Research Article – 5, Book Review – 4, Other – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities-6, Health Sciences-4, Education-3, Psychology & Counseling-3, Research Methods & Evaluation-2, Allied Health-1, Criminology & Criminal Justice-1, Orthopaedics & Sports Medicine-1, Palliative Medicine & Chronic Care-1, PSYCHIATRY & PSYCHOLOGY – 1, PSYCHOANALYSIS – 1, SPECIAL EDUCATION – 1

1960 – 1969: 13

ARTICLE TYPE: Research Article – 8, Editorial – 2, Book Review – 1, Introduction – 1, Other – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 10, Education – 5, Health Sciences – 4, Psychiatry & Psychology – 3, Psychology & Counseling – 3, Special Education – 2, Allied Health – 1, Life & Biomedical Sciences – 1, Neuroscience – 1, Public Health – 1

1970 – 1979: 48

ARTICLE TYPE: Research Article – 27, Other – 8, Book Review – 6, Review Article – 4, In Brief – 2, Editorial – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 39, Psychology & Counseling – 19, Education – 11, Health Sciences – 11, Special Education – 10, Psychiatry & Psychology – 9, Information Science – 6, Theology & Biblical Studies – 5, Psychoanalysis – 3, Public Health – 3, Sociology – 3, Allied Health – 2, Criminology & Criminal Justice – 2, Group Studies – 2, Communication & Media Studies – 1, Life & Biomedical Sciences – 1, Management & Organization Studies – 1, Neuroscience – 1, Pediatrics – 1, Politics & International Relations – 1, Research Methods & Evaluation – 1, Social Work & Social Policy – 1

1980 – 1989: 79

ARTICLE TYPE: Research Article – 63, Other – 7, Book Review – 6, Review Article – 2, Brief Report – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 63, Special Education – 27, Psychology & Counseling – 26, Education – 19, Health Sciences – 18, Psychiatry & Psychology – 11, Allied Health – 6, Public Health – 6, Management & Organization Studies – 5, Theology & Biblical Studies – 4, Communication & Media Studies – 3, Criminology & Criminal Justice – 3, Life & Biomedical Sciences – 3, Nursing – 3, Sociology – 3, Geriatrics – 2, Group Studies – 2, Information Science – 2, Language & Linguistics – 2, Neurology – 2, Neurology – 2, Neuroscience – 2, Research Methods & Evaluation – 2, Social Work & Social Policy – 2, Interpersonal Violence – 1, Orthopaedics & Sports Medicine – 1, Palliative Medicine & Chronic Care – 1, Pharmacology & Toxicology – 1, Pharmacology & Toxicology – 1, Psychoanalysis – 1, Research Methods & Evaluation – 1,

1990 – 1999: 120

ARTICLE TYPE: Research Article – 75, Other – 18, Book Review – 15, Letter – 4, Review Article – 4, Abstract – 3, Addendum Chapter – 1,

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 100, Psychology & Counseling – 61, Health Sciences – 33, Special Education – 33, Education – 27, Psychiatry & Psychology – 21, Allied Health – 9, Anthropology & Archaeology – 8, Gender Studies – 7, Nursing – 6, Orthopaedics & Sports Medicine – 6, Palliative Medicine & Chronic Care – 6, Theol-

ogy & Biblical Studies – 6, Criminology & Criminal Justice – 5, Public Health – 5, Family Studies – 4, Social Work & Social Policy – 4, Sociology – 4, Interpersonal Violence – 3, Oncology – 3, Pediatrics – 3, Life & Biomedical Sciences – 2, Pharmacology & Toxicology – 2, Communication & Media Studies – 1, Information Science – 1, Management & Organization Studies – 1, Neurology – 1, Politics & International Relations – 1, Research Methods & Evaluation – 1

2000 – 2009: 202

ARTICLE TYPE: Research Article – 128, Other – 33, Review Article – 25, Book Review – 10, Abstract – 3, Letter – 2, Meeting Report – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 151, Psychology & Counseling – 97, Health Sciences – 57, Education – 49, Special Education – 49, Psychiatry & Psychology – 28, Nursing – 19, Life & Biomedical Sciences – 16, Family Studies – 15, Allied Health – 13, Neuroscience – 12, Public Health – 11, Social Work & Social Policy – 11, Anthropology & Archaeology – 10, Theology & Biblical Studies – 7, Neurology – 6, Pediatrics – 6, Criminology & Criminal Justice – 5, Pharmacology & Toxicology – 4, Pharmacology & Toxicology – 4, Sociology – 4, Gender Studies – 2, Infectious Diseases – 2, Interpersonal Violence – 2, Oncology – 2, Palliative Medicine & Chronic Care – 2, Cultural Studies – 1, Emergency Medicine & Critical Care – 1, Geriatrics – 1, Gerontology & Aging – 1, Management & Organization Studies – 1, Orthopaedics & Sports Medicine – 1, Politics & International Relations – 1, Psychoanalysis – 1, Research Methods & Evaluation – 1, Research Methods & Evaluation – 1, Surgery – 1

2010 – 2017: 138

ARTICLE TYPE: Research Article – 99, Review Article – 13, Other – 11, Book Review – 8, Abstract – 4, Editorial – 2, Case Report – 1

SUBJECT: Social Sciences & Humanities – 98, Psychology & Counseling – 55, Health Sciences – 48, Psychiatry & Psychology – 34, Education – 24, Special Education – 17, Life & Biomedical Sciences – 15, Neuroscience – 14, Public Health – 10, Criminology & Criminal Justice – 9, Allied Health – 8, Nursing – 8, Family Studies – 6, Social Work & Social Policy – 6, Theology & Biblical Studies – 6, Information Science – 5, Neurology – 5, Anthropology & Archaeology – 4, Interpersonal Violence – 4, Sociology – 4, Group Studies – 3, Research Methods & Evaluation – 3, Geriatrics – 2, Management & Organization Studies – 2, Palliative Medicine & Chronic Care – 2, Pharmacology & Toxicology – 2, Pharmacology & Toxicology – 2, Psychoanalysis – 2, Research Methods & Evaluation – 2, Communication & Media Studies – 1, Cultural Studies – 1, Endocrinology & Metabolism – 1, Marketing & Hospitality – 1, Nutrition – 1, Pediatrics – 1

W bazie SAGE Journals Online ilość publikacji przypisanych do słowa kluczowego „bibliotherapy” rośnie stopniowo z biegiem lat. Najwięcej publikacji to artykuły badawcze, następnie recenzje książek oraz artykuły przeglądowe. Publikacje oznaczone słowem kluczowym bibliotherapy ukazują się głównie w czasopiśmie z obszaru humanistyki i nauk społecznych, szczególnie psychologii i pedagogiki.

Bibliografia

<https://us.sagepub.com/en-us/nam/Journals>

Bibliografia biblioterapeutyczna

Research Article

- Sarah J. Jack, Kevin R. Ronan, *Bibliotherapy Practice and Research*, *School Psychology International*, vol. 29, 2: pp. 161-182., First Published May 1, 2008.
- Katherine E. Gregory, RN, MSN Judith A. Vessey, RN, MBA, PhD FAAN, *Bibliotherapy: A Strategy to Help Students With Bullying*, *The Journal of School Nursing*, vol. 20, 3: pp. 127-133., First Published Jun 1, 2004.
- Susan J Adams, BM, MRCPsych, FRCPC1, Nancy L Pitre, BA2, *Who Uses Bibliotherapy and Why? A Survey from an Underserved Area*, *The Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 45, 7: pp. 645-649., First Published Sep 1, 2000.
- Melissa Allen Heath Dawn Sheen Deon Leavy Ellie Young Kristy Money, *Bibliotherapy: A Resource to Facilitate Emotional Healing and Growth*, *School Psychology International*, vol. 26, 5: pp. 563-580., First Published Dec 1, 2005.
- Carolyn C. Hames, Debra Pedreira, *Children with Parents in Prison: Disenfranchised Grievors Who Benefit from Bibliotherapy*, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 11, 4: pp. 377-386., First Published Oct 1, 2003.
- Richard J. Riordan, *Bibliotherapy Revisited*, *Psychological Reports*, vol. 68, 1: pp. 306., First Published Feb 1, 1991.
- Kurt Hahlweg Nina Heinrichs Annett Kuschel Marit Feldmann, *Therapist-Assisted, Self-Administered Bibliotherapy to Enhance Parental Competence Short- and Long-Term Effects*, *Behavior Modification*, vol. 32, 5: pp. 659-681., First Published March 11, 2008.
- Carol F. Berns, Psy.D., CT, *Bibliotherapy: Using Books to Help Bereaved Children*, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 48, 4: pp. 321-336., First Published Jun 1, 2004.
- John T. Pardeck, *Using Bibliotherapy in Clinical Practice with Children*, *Psychological Reports*, vol. 67, 3: pp. 1043-1049., First Published Dec 1, 1990.
- Katherine E. Cook Theresa Earles-Vollrath Jennifer B. Ganz, *Bibliotherapy, Intervention in School and Clinic*, vol. 42, 2: pp. 91-100., First Published Nov 1, 2006.
- Ronald S. Lenkowsky, EdD, *Bibliotherapy: A Review and Analysis of the Literature*, *The Journal of Special Education*, vol. 21, 2: pp. 123-132., First Published May 1, 1987.
- James W. Forgan, *Using Bibliotherapy to Teach Problem Solving*, *Intervention in School and Clinic*, vol. 38, 2: pp. 75-82., First Published Nov 1, 2002.
- Thomas P. Hébert, Joseph M. Furner, *Helping High Ability Students Overcome Math Anxiety through Bibliotherapy*, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 8, 4: pp. 164-178., First Published May 1, 1997.
- Kyung-Won Jeon, *Bibliotherapy for Gifted Children*, *Gifted Child Today Magazine*, vol. 15, 6: pp. 16-19., First Published Nov 1, 1992.

- Heidi McCarty, Lynne Chalmers, *Bibliotherapy Intervention and Prevention*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 29, 6: pp. 12-17., First Published Jul 1, 1997.
- Barbara E Lenkowsky Ronald S. Lenkowsky, *Bibliotherapy for the LD Adolescent*, *Academic Therapy Quarterly*, vol. 14, 2: pp. 179-186., First Published Nov 1, 1978.
- Mary M. Frasier Carolyn McCannon, *Using Bibliotherapy with Gifted Children*, *Gifted Child Quarterly*, vol. 25, 2: pp. 81-85., First Published Apr 1, 1981.
- Mark Floyd Noelle Rohen Jodie A.M. Shackelford Karen L. Hubbard Marsha B. Parnell Forrest Scogin Adriana Coates, *Two-Year Follow-Up of Bibliotherapy and Individual Cognitive Therapy for Depressed Older Adults*, *Behavior Modification*, vol. 30, 3: pp. 281-294., First Published May 1, 2006.
- Alma E. Russell, William A. Russell, *Using Bibliotherapy with Emotionally Disturbed Children*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 11, 4: pp. 168-169., First Published Jul 1, 1979.
- Howard Kassinove, Norman Miller, Milton Kalin, *Effects of Pretreatment with Rational Emotive Bibliotherapy and Rational Emotive Audiotherapy on Clients Waiting at Community Mental Health Center*, *Psychological Reports*, vol. 46, 3: pp. 851-857., First Published Jun 1, 1980.
- Miriam Adderholdt-Elliott, Suzanne H. Eller, *Counseling Students Who are Gifted through Bibliotherapy*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 22, 1: pp. 26-31., First Published Sep 1, 1989.
- Paul Gendreau, Bob Ross, *Effective Correctional Treatment: Bibliotherapy for Cynics*, *NPPA Journal*, vol. 25, 4: pp. 463-489., First Published Oct 1, 1979.
- Barbara L. Seibel, M.Ed., *An Evaluation of a Therapist-Administered Bibliotherapy and Spouse Smoking Habits on Smoking Behavior*, *Journal of Drug Education*, vol. 9, 4: pp. 327-335., First Published Dec 1, 1979.
- James H. Bray, *Bibliotherapy for Divorced and Remarried Families*, *The Family Journal*, vol. 1, 2: pp. 170-172., First Published Apr 1, 1993.
- Ronald S. Lenkowsky, Mark Dayboch, Ellis I. Barowsky, Larry Puccio, Barbara E. Lenkowsky, *Effects of Bibliotherapy on the Self-Concept of Learning Disabled, Emotionally Handicapped Adolescents in a Classroom Setting*, *Psychological Reports*, vol. 61, 2: pp. 483-488., First Published Oct 1, 1987.
- Dheepa Sridhar, Sharon Vaughn, *Bibliotherapy for All Enhancing Reading Comprehension, Self-Concept, and Behavior*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 33, 2: pp. 74-82., First Published Nov 1, 2000.
- Rex L. Forehand, Mary Jane Merchant, Nicholas Long, Emily Garai, *An Examination of Parenting the Strong-Willed Child as Bibliotherapy for Parents*, *Behavior Modification*, vol. 34, 1: pp. 57-76., First Published January 5, 2010.
- Kelly S. Flanagan, Kristin K. Vanden Hoek, Andrew Shelton, Sarah L. Kelly, Chelsey M. Morrison, Amy M. Young, *Coping with bullying: What answers does children's literature provide?*, *School Psychology International*, vol. 34, 6: pp. 691-706., First Published November 19, 2013.

- Graeme Daniels, A question of pathology: Attachment patterns, object relations, and a disorder of the self within the rock opera TOMMY, *Culture & Psychology*, vol. 22, 1: pp. 94-109., First Published February 20, 2016.
- Luisa Abellán-Pagnani, MEd1, Thomas P. Hébert, PhD2, Using Picture Books to Guide and Inspire Young Gifted Hispanic Students, *Gifted Child Today*, vol. 36, 1: pp. 47-56., First Published December 13, 2012.
- Melissa Allen Heath, Beth Vaughan Cole, Strengthening classroom emotional support for children following a family member's death, *School Psychology International*, vol. 33, 3: pp. 243-262., First Published July 22, 2011.
- Scott McLean, With or without a therapist: Self-help reading for mental health, *Health Education Journal*, vol. 74, 4: pp. 442-457., First Published July 28, 2014.
- Steve Killick, Steve Bowkett, The language of feelings: A reading and storytelling group in an adolescent unit, *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 20, 4: pp. 585-590., First Published June 10, 2014.
- Galen M. Grant, Veronica Salcedo, Linda S. Hynan, Michael B. Frisch, Kristie Puster, Effectiveness of Quality of Life Therapy for Depression, *Psychological Reports*, vol. 76, 3_suppl: pp. 1203-1208., First Published Jun 1, 1995.
- Cathrine Mihalopoulos, Theo Vos, Jane Pirkis, Filip Smit, Rob Carter, Do Indicated Preventive Interventions for Depression Represent Good Value for Money?, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 45, 1: pp. 36-44., First Published January 1, 2011.
- Tricia L. Park, PhD, Michael G. Perri, PhD, James R. Rodrigue, PhD, Minimal Intervention Programs for Weight Loss in Heart Transplant Candidates: A Preliminary Examination, *Progress in Transplantation*, vol. 13, 4: pp. 284-288., First Published Dec 1, 2003.
- Arthur Mac Neill Horton, Carl H. Johnson, Rational-Emotive Therapy and Depression: A Clinical Case Study, *Perceptual and Motor Skills*, vol. 51, 3: pp. 853-854., First Published Oct 1, 1980.
- Florence Gelo, DMin, NCPsyA, Using Movies in Pastoral Counseling, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 65, 3: pp. 1-4., First Published September 1, 2011.
- Sharon Dole Joanna McMahan, Using Videotherapy to Help Adolescents Cope With Social and Emotional Problems, *Intervention in School and Clinic*, vol. 40, 3: pp. 151-155., First Published Jan 1, 2005.
- Eric B. Nesbitt, Use of Assertive Training in Teaching the Expression of Positively Assertive Behavior, *Psychological Reports*, vol. 49, 1: pp. 155-161., First Published Aug 1, 1981.
- Arnold A. Lazarus, Working Effectively and Efficiently with Couples, *The Family Journal*, vol. 8, 3: pp. 222-228., First Published Jul 1, 2000.
- Stephanie A. Nugent, Perfectionism: Its Manifestations and Classroom-Based Interventions, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 11, 4: pp. 215-221., First Published Feb 1, 2000.
- James R. Delisle, The Gifted Adolescent at Risk: Strategies and Resources for Suicide Prevention among Gifted Youth, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 13, 3: pp. 212-228., First Published Apr 1, 1990.

- Rev. Jimmy Rowe, EdM, Understanding the Context of Moral Dilemmas in Health Care Organizations Perspectives for Employee Training and Continuing Education, *Home Health Care Management & Practice*, vol. 25, 4: pp. 141-146., First Published January 28, 2013.
- Gregory E. Harrison¹, James P. Van Haneghan², The Gifted and the Shadow of the Night: Dabrowski's Overexcitabilities and Their Correlation to Insomnia, Death Anxiety, and Fear of the Unknown, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 34, 4: pp. 669-697., First Published October 1, 2011.
- Laura J. Cohen, The Experience of Therapeutic Reading, *Western Journal of Nursing Research*, vol. 16, 4: pp. 426-437., First Published Aug 1, 1994.
- Kimberly P Foley, Treah S Haggerty, Natasha Harrison, Curriculum development: Preparing trainees to care for children and adolescents with psychiatric disorders, *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, vol. 50, 1: pp. 50-59., First Published June 25, 2015.
- Theo Vos¹³, Justine Corry², Michelle M. Haby³, Rob Carter⁴, Gavin Andrews², Cost-Effectiveness of Cognitive-Behavioural Therapy and Drug Interventions for Major Depression, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 39, 8: pp. 683-692., First Published Aug 1, 2005.
- Juan Tubert-Oklender, Delving into the Social Unconscious. A Response to Ravit Raufman and Haim Weinberg's Article 'Two Forms of Blindness in the Social Unconscious as Expressed in Literary Texts', *Group Analysis*, vol. 47, 2: pp. 175-183., First Published April 22, 2014.
- Theo Vos¹²³, Michelle M. Haby³, Anne Magnus³, Cathrine Mihalopoulos⁴, Gavin Andrews⁵, Rob Carter⁴, Assessing Cost-Effectiveness in Mental Health: Helping Policy-Makers Prioritize and Plan Health Services, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 39, 8: pp. 701-712., First Published Aug 1, 2005.
- Huda Ayyash-Abdo, Childhood Bereavement: What School Psychologists Need to Know, *School Psychology International*, vol. 22, 4: pp. 417-433., First Published Nov 1, 2001.
- Melissa Allen Heath David R. Donald Linda C. Theron Rachel Crook Lyon, AIDS in South Africa: Therapeutic interventions to strengthen resilience among orphans and vulnerable children, *School Psychology International*, vol. 35, 3: pp. 309-337., First Published May 15, 2014.
- Adele Kenny, An Arts Activities Approach: Counseling the Gifted, Creative, and Talented, *Gifted Child Today Magazine*, vol. 9, 6: pp. 35-39., First Published Nov 1, 1986.
- James W. Forgan, Alyssa Gonzalez-DeHass, How to Infuse Social Skills Training into Literacy Instruction, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 36, 6: pp. 24-30., First Published Jul 1, 2004.
- Joan Wolf, Dan Penrod, Bibliotherapy: A Classroom Approach to Sensitive Problems, *G/C/T*, vol. 3, 6: pp. 52-54., First Published Nov 1, 1983.
- John T Pardeck, PhD, ACSW¹, Jean A Pardeck, MEd², Helping Children Adjust to Adoption through the Bibliotherapeutic Approach, *Adoption & Fostering*, vol. 12, 3: pp. 11-15., First Published Oct 1, 1988.

- Bertina L. Hildreth, PhD Ann Candler, EdD, Learning About Learning Disabilities Through General Public Literature: Offers practical teaching guidelines for the educational use of general public literature in LD, *Intervention in School and Clinic*, vol. 27, 5: pp. 293-297., First
- Carolyn Callahan, Media Themes and Threads, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 17, 3: pp. 323-328., First Published Jul 1, 1994.
- Shifra Baruchson-Arbib, Curriculum for „Social Information Science” — Evaluation and Application, *IFLA Journal*, vol. 27, 1: pp. 19-23., First Published Feb 1, 2001.
- Gloria Lodato Wilson, Using Videotherapy to Access Curriculum and Enhance Growth, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 36, 6: pp. 32-37., First Published Jul 1, 2004.
- Top 10 List for Children and Young Adults, Books Portraying Characters with Obsessive-Compulsive Disorder, Melissa Leininger, Tina Taylor Dyches, Mary Anne Prater, Melissa A. Heath, Sharon Bascom, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 42, 4: pp. 22-28., First Published March 1, 2010.
- Thomas P. Hébert, Linda A. Long, Kristie L. Speirs Neumeister, Using Biography to Counsel Gifted Young Women, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 12, 2: pp. 62-79., First Published Nov 1, 2000.
- Jane M. Vossler¹, If at First First You Don't Succeed Sxede Succeed..., *G/C/T*, vol. 4, 1: pp. 15-16., First Published Jan 1, 1981.
- Kimberly Maich¹, E. Christina Belcher², Using Picture Books to Create Peer Awareness About Autism Spectrum Disorders in the Inclusive Classroom, *Intervention in School and Clinic*, vol. 47, 4: pp. 206-213., First Published October 24, 2011.
- Jean M. Clarke, Section of Library Services to Hospital Patients and Handicapped Readers, *IFLA Journal*, vol. 4, 3: pp. 252-255., First Published Oct 1, 1978.
- David F. Scholz, James J. Forest, Effects of Fictional, Autobiographical and Self-Help Literature on Personality Measures, *Psychological Reports*, vol. 80, 1: pp. 91-96., First Published Feb 1, 1997.
- Ljiljana Sabljak, Bringing Libraries and Books Closer to Children during the War – UNICEF projects in Croatia, *IFLA Journal*, vol. 29, 4: pp. 313-316., First Published Dec 1, 2003.
- Andrew J. Frank¹, Matthew T. McBee¹, The Use of Harry Potter and the Sorcerer's Stone to Discuss Identity Development With Gifted Adolescents, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 15, 1: pp. 33-38., First Published Nov 1, 2003.
- Grace P. Slocum, Books for Probationers: A Court-Library Project, *NPPA Journal*, vol. 1, 1: pp. 20-24., First Published Jul 1, 1955.
- Mike Marlowe, George Maycock, Using Literary Texts in Teacher Education to Promote Positive Attitudes Toward Children with Disabilities, *Teacher Education and Special Education*, vol. 24, 2: pp. 75-83., First Published Apr 1, 2001.
- Adult Education Reports, *Adult Education*, vol. 24, 1: pp. 78-80., First Published Sep 1, 1973.
- Edna M. Menke, RN; PhD, Children's Experiences of Being Without a Place to Call Home: What the Research Tells Us, *Nursing Science Quarterly*, vol. 18, 1: pp. 59-65., First Published Jan 1, 2005.

- Kenneth J. Doka, The Therapeutic Bookshelf, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 21, 4: pp. 321-326., First Published Dec 1, 1990.
- Tracy Cross, Ph.D., Working on Behalf of Gifted Students, *Gifted Child Today*, vol. 21, 3: pp. 21-22., First Published May 1, 1998.
- Thomas P. Hébert, Kristie L. Speirs Neumeister, Guided Viewing of Film: A Strategy for Counseling Gifted Teenagers, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 12, 4: pp. 224-235., First Published Feb 1, 2001.
- Kenneth R. Mills, Readability of Alcoholics Anonymous: How Accessible is the “Big Book”?, *Perceptual and Motor Skills*, vol. 69, 1: pp. 258., First Published Aug 1, 1989.
- Lori L. Sanderson, MSW, MPH1, Lifestyle Change Interventions for Children and Adolescents With Diabetes or Kidney Disease, *Journal of Primary Care & Community Health*, vol. 1, 1: pp. 22-24., First Published April 1, 2010.
- Joseph M. Furner Mary Lou Duffy, Equity for All Students in the New Millennium: Disabling Math Anxiety, *Intervention in School and Clinic*, vol. 38, 2: pp. 67-74., First Published Nov 1, 2002.
- William J. Rothwell, The Business Writing Instructor as Counselor, *ABCA Bulletin*, vol. 47, 3: pp. 49-52., First Published Sep 1, 1984.
- William J. Rothwell, The Business Writing Instructor as Counselor, *ABCA Bulletin*, vol. 47, 3: pp. 49-52., First Published Sep 1, 1984.
- Martha S. Bauer, Fred A. Balius, Story Telling Therapy and Curriculum for Students with Serious Emotional Disturbances, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 27, 2: pp. 24-28., First Published Jan 1, 1995.
- Donalyn Miller, Effective Reading Instruction for Gifted Readers, *Gifted Education International*, vol. 25, 3: pp. 281-285., First Published September 1, 2009.
- Angela Spreacker, Educating for Moral Development, *Gifted Education International*, vol. 15, 2: pp. 188-193., First Published Jan 1, 2001.
- Valerie S. Smead, Personal Accounts of Exceptionality: An Untapped Resource for Child Services Professionals, *Intervention in School and Clinic*, vol. 35, 2: pp. 79-86., First Published Nov 1, 1999.
- Alice Glarden Brand, The Uses of Writing in Psychotherapy, *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 19, 4: pp. 53-72., First Published Oct 1, 1979.
- Joyce Hickson, A Framework for Guidance and Counselling of the Gifted in a School Setting, *Gifted Education International*, vol. 8, 2: pp. 93-103., First Published May 1, 1992.
- Joan Hagan Arnold, R.N., M.A.1, Stephanie Clatworthy2, Laurel Brodsley, Ph.D., R.N.3, Request for Assistance, *Western Journal of Nursing Research*, vol. 3, 2: pp. 237-240., First Published Apr 1, 1981.
- Emily Lynne Mofield1, Sumita Chakraborti-Ghosh2, Addressing Multidimensional Perfectionism in Gifted Adolescents with Affective Curriculum, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 33, 4: pp. 479-513., First Published October 1, 2010.

- Anvar Sadath¹, D. Muralidhar², Shivarama Varambally², Justin P. Jose³, B. N. Gangadhar², Family Intervention in First-Episode Psychosis: A Qualitative Systematic Review, *SAGE Open*, vol. 5, 4, First Published November 16, 2015.
- Ellen S. Zinner, Being a Man about it: The Marginalization of Men in Grief, Illness, Crisis & Loss, vol. 8, 2: pp. 181-188., First Published Apr 1, 2000.
- Dwight L. Burton, Chapter IV: Research in the Teaching of Literature, *Review of Educational Research*, vol. 19, 2: pp. 125-134., First Published Apr 1, 1949.
- Mary M. Frasier, Knowing Myself—The Gifted Student, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 14, 6: pp. 240-241., First Published May 1, 1982.
- Melissa Allen Heath Deon Leavy Kristina Hansen Katherine Ryan Lacey Lawrence Amy Geritsen Sonntag, Coping With Grief: Guidelines and Resources for Assisting Children, *Intervention in School and Clinic*, vol. 43, 5: pp. 259-269., First Published May 1, 2008.
- Zalman Safer, James Forest, Personality Variables and Interest in Self-Help Books, *Psychological Reports*, vol. 60, 2: pp. 563-566., First Published Apr 1, 1987.
- Joyce VanTassel-Baska, The Teacher as Counselor for the Gifted, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 15, 3: pp. 145-150., First Published Mar 1, 1983.
- Sidney Licht, M.D., The Objectives of Occupational Therapy, *Canadian Journal of Occupational Therapy*, vol. 13, 3: pp. 64-67., First Published Dec 1, 1946.
- Sarah Colvin, Why should criminology care about literary fiction? Literature, life narratives and telling untellable stories, *Punishment & Society*, vol. 17, 2: pp. 211-229., First Published April 16, 2015.
- Glenda Martin, 'Please Unlock My Cage' Say the Visually Handicapped!, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 14, 6: pp. 241-242., First Published May 1, 1982.
- Current Abstracts, *Information Development*, vol. 10, 4: pp. 298-302., First Published Dec 1, 1994.
- Jean M. Lepere, Chapter VII: Literature in the Elementary School, *Review of Educational Research*, vol. 31, 2: pp. 179-187., First Published Apr 1, 1961.
- Margaret E. King-Sears Kara A. Bonfils, Self-Management Instruction for Middle School Students with LD and ED, *Intervention in School and Clinic*, vol. 35, 2: pp. 96-107., First Published Nov 1, 1999.
- Odin L. Jurkowski, The Library as a Support System for Students, *Intervention in School and Clinic*, vol. 42, 2: pp. 78-83., First Published Nov 1, 2006.
- Brenda Smith Myles Christine K. Ormsbee Joyce Anderson Downing Brenda L. Walker Floyd G. Hudson, Selecting Children's Literature for and About Students with Learning Differences: Guidelines, *Intervention in School and Clinic*, vol. 27, 4: pp. 215-221., First Published Mar 1, 1992.
- Maxwell R. Frank, Elaine M. Heiby, Judy H. Lee, Assessment of Determinants of Compliance to Twelve Health Behaviors: Psychometric Evaluation of the Health Behavior Schedule II, *Psychological Reports*, vol. 100, 3_suppl: pp. 1281-1297., First Published Jun 1, 2007.

- Stanley Krippner, Relationship between Reading Improvement and Ten Selected Variables, Perceptual and Motor Skills, vol. 19, 1: pp. 15-20., First Published Aug 1, 1964.
- Eleanor G. Hall, Educating Preschool Gifted Children, Gifted Child Today Magazine, vol. 16, 3: pp. 24-27., First Published May 1, 1993.
- Deborah L. Finfgeld, Feminist Spirituality and Alcohol Treatment, Journal of Holistic Nursing, vol. 20, 2: pp. 113-127., First Published Jun 1, 2002.
- Christine M Jensen, Sheena E E Blair, Rhyme and Reason: The Relationship between Creative Writing and Mental Wellbeing, British Journal of Occupational Therapy, vol. 60, 12: pp. 525-530., First Published Dec 1, 1997.
- Brigid Philip, Analysing the politics of self-help books on depression, Journal of Sociology, vol. 45, 2: pp. 151-168., First Published May 20, 2009.
- Christine C. Sleight, Selecting literature for young language-disordered children, Child Language Teaching and Therapy, vol. 2, 1: pp. 31-42., First Published Feb 1, 1986.
- Tracy Cross, Ph.D. Editor, From the Editor's Desk, Journal of Secondary Gifted Education, vol. 8, 4: pp. 156., First Published May 1, 1997.
- Notice, Rehabilitation Counseling Bulletin, vol. 46, 1: pp. 55., First Published Oct 1, 2002.
- Sidney Licht, M.D., The Objectives of Occupational Therapy, Journal of the Association of Occupational Therapists, vol. 12, 38: pp. 5-11., First Published Oct 1, 1949.
- Bruce C. Rather, Jay D. Murphy, Alcoholics Anonymous and Rational Recovery: Readability of the "Big Book" Vs the Small Book, Perceptual and Motor Skills, vol. 81, 3_suppl: pp. 1313-1314., First Published Dec 1, 1995.
- Edwina K. Jordan, Managers Have It, Employees Have It, and What Can We Teach About It? Stress in the Workplace, The Bulletin of the Association for Business Communication, vol. 56, 2: pp. 33., First Published Jun 1, 1993.
- Chen-Gia Tsai, Rong-Shan Chen, Tzung-Shian Tsai, The arousing and cathartic effects of popular heartbreak songs as revealed in the physiological responses of listeners, Musicae Scientiae, vol. 18, 4: pp. 410-422., First Published July 15, 2014.
- Andrew Kingsnorth*, Adrian Vrancht†, Developments in Basic Surgical Training at a Distance, Journal of Telemedicine and Telecare, vol. 8, 2_suppl: pp. 118., First Published Jan 1, 2002.
- Stephen Herron, Sydney Salmon, A Review of Distance Cognitive—Behavioural Therapy, Journal of Telemedicine and Telecare, vol. 8, 2_suppl: pp. 118., First Published Jan 1, 2002.
- Barbara Irwin, David Marshall, Sydney Salmon, Use of Videoconferencing as an Educational Tool to Promote Best Practice in Continence Care, Journal of Telemedicine and Telecare, vol. 8, 2_suppl: pp. 118., First Published Jan 1, 2002.
- June Cox, Neil Daniel, Special Problems and Special Populations Identification, G/C/T, vol. 6, 6: pp. 54-61., First Published Nov 1, 1983.

- Sagar V. Parikh, MD, FRCPC12, Lena C. Quilty, PhD2, Paula Ravitz, MD2, Michael Rosenbluth, MD2, Barbara Pavlova, PhD3, Sophie Grigoriadis, MD, PhD2, Vytas Velyvis, PhD4, Sidney H. Kennedy, MD2, Raymond W. Lam, MD5, Glenda M. MacQueen, MD, PhD6, Roumen V. Milev, MD, PhD7, Arun V.
- Ravindran, MB, PhD2, Rudolf Uher, MD, PhD3, the CANMAT Depression Work Group8, Canadian Network for Mood and Anxiety Treatments (CANMAT) 2016 Clinical Guidelines for the Management of Adults with Major Depressive Disorder Section 2. Psychological Treatments, *The Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 61, 9: pp. 524-539., First Published August 2, 2016.
- Eric B. Nesbitt, Rathus Assertiveness Schedule and College Self-Expression Scale Scores as Predictors of Assertive Behavior, *Psychological Reports*, vol. 45, 3: pp. 855-861., First Published Dec 1, 1979.
- Mary Ann Clute, MSW, Ph.D., Bereavement Interventions for Adults with Intellectual Disabilities: What Works?, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 61, 2: pp. 163-177., First Published October 1, 2010.
- Peter P. Lamy, Ph.D., Gail Chermak, Martin Jinks, Counseling the Hearing-Impaired Older Adult, *Drug Intelligence & Clinical Pharmacy*, vol. 15, 5: pp. 377-382., First Published May 1, 1981.
- G Ted Brown, Karin Carmichael, Assertiveness Training for Clients with a Psychiatric Illness: A Pilot Study, *British Journal of Occupational Therapy*, vol. 55, 4: pp. 137-140., First Published Apr 1, 1992.
- Brian T. Yates, Delivery Systems Can Determine Therapy Cost, and Effectiveness, More Than Type of Therapy, *Perspectives on Psychological Science*, vol. 6, 5: pp. 498-502., First Published September 6, 2011.
- Introduction to Death-Related Literature for Children: A Special Issue for Omega, *Journal of Death and Dying OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 48, 4: pp. 291-292., First Published Jun 1, 2004.
- Robert G. Stevenson, Where have We Come from? Where do We Go from Here? Thirty Years of Death Education in Schools, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 12, 3: pp. 231-238., First Published Jul 1, 2004.
- Michael Petti, Helping Pupils Control Tempers, *Academic Therapy Quarterly*, vol. 21, 2: pp. 167-170., First Published Nov 1, 1985.
- Renee T. Lamont, MEd1, The Fears and Anxieties of Gifted Learners: Tips for Parents and Educators, *Gifted Child Today*, vol. 35, 4: pp. 271-276., First Published September 4, 2012.
- Audrey C. Rule, PhD1, Sarah E. Montgomery, PhD1, Using Cartoons to Teach About Perfectionism: Supporting Gifted Students' Social-Emotional Development, *Gifted Child Today*, vol. 36, 4: pp. 254-262., First Published September 6, 2013.
- John A. Hambridge, Alyna Turner, Amanda L. Baker, BraveHeart Begins: Pilot Results of Group Cognitive Behaviour Therapy for Depression and Anxiety in Cardiac Patients, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 43, 12: pp. 1171-1177., First Published December 1, 2009.

- Frederick D. Harper, Alcohol and Black Youth: An Overview, *Journal of Drug Issues*, vol. 18, 1: pp. 7-14., First Published Jan 1, 1988.
- Mary Anne Prater, Ph.D.1, Learning Disabilities in Children's and Adolescent Literature: How are Characters Portrayed?, *Learning Disability Quarterly*, vol. 26, 1: pp. 47-62., First Published Feb 1, 2003.
- Helen L. Johnson, Stressful Family Experiences and Young Children: How the Classroom Teacher Can Help, *Intervention in School and Clinic*, vol. 28, 3: pp. 165-171., First Published Jan 1, 1993.
- Kathleen Griffiths, Louise Farrer, Helen Christensen, Clickety-click: E-Mental Health Train on Track, *Australasian Psychiatry*, vol. 15, 2: pp. 100-108., First Published Apr 1, 2007.
- Alexinia Y. Baldwin, I'm Black But Look At Me, I Am Also Gifted, *Gifted Child Quarterly*, vol. 31, 4: pp. 180-185., First Published Oct 1, 1987.
- Annie Ruth Leslie, Using the Moral Vision of African American Stories to Empower Low-Income African American Women, *Affilia*, vol. 13, 3: pp. 326-351., First Published Oct 1, 1998.
- Dates To Remember, *Exceptional Children*, vol. 19, 3: pp. 128-130., First Published Dec 1, 1952.
- Trevor Turner, Anxiety is Anxiety, *InnovAiT*, vol. 2, 10: pp. 628-629., First Published September 22, 2009.
- Moira Konrad, Shawna Helf, Madoka Itoi, Using Children's Literature to Promote Self-Determination and Literacy Skills, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 40, 1: pp. 64-71., First Published Sep 1, 2007.
- Current Literature, *Exceptional Children*, vol. 31, 4: pp. 217-222., First Published Dec 1, 1964.
- S. Richard Sauber, PH.D., Prior Structure Versus Ambiguity as a Therapeutic Variable, *International Journal of Social Psychiatry*, vol. 19, 3-4: pp. 166-172., First Published Sep 1, 1973.
- Marsha Riely, RN, MSN, C, Facilitating Children's Grief, *The Journal of School Nursing*, vol. 19, 4: pp. 212-218., First Published Aug 1, 2003.
- Janice L. DeLucia-Waack, Deborah Gerrity, Effective Group Work for Elementary School-Age Children Whose Parents are Divorcing, *The Family Journal*, vol. 9, 3: pp. 273-284., First Published Jul 1, 2001.
- Nickolai Titov, Status of Computerized Cognitive Behavioural Therapy for Adults, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 41, 2: pp. 95-114., First Published Feb 1, 2007.
- Patricia A. Schuler, PhD1, Gifted Students and Lyme Disease: What Educators, Counselors, and Parents Need to Know, *Gifted Child Today*, vol. 36, 1: pp. 35-46., First Published December 13, 2012.
- Sarah Buckley Kate Reid Merrilyn Goos Ottmar V Lipp Sue Thomson, Understanding and addressing mathematics anxiety using perspectives from education, psychology and

- neuroscience, *Australian Journal of Education*, vol. 60, 2: pp. 157-170., First Published June 30, 2016.
- Elizabeth Wadlington¹, Karen Hicks, Using the Big Book Experience with Adult Literacy Students, *Adult Learning*, vol. 6, 5: pp. 14-16., First Published May 1, 1995.
- Julie Loebach Wetherell, Ph.D. Robert M. Kaplan, Ph.D., Gene Kallenberg, M.D. Timothy R. Dresselhaus, M.D., M.P.H., William J. Sieber, Ph.D., Ariel J. Lang, Ph.D., Mental Health Treatment Preferences of Older and Younger Primary Care Patients, *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, vol. 34, 3: pp. 219-233., First Published Sep 1, 2004.
- Michelle Marchant, Sue Womack, Book in a Bag: Blending Social Skills and Academics, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 42, 4: pp. 6-12., First Published March 1, 2010.
- James J. Forest, Kevin Del Ben, Stuart B. Toews, Agreement among Readers on What is Relevant in Self-Help Psychology Books, *Psychological Reports*, vol. 93, 3: pp. 929-939., First Published Dec 1, 2003.
- M Hamill, D Goldmeier, Management of recurrent genital herpes: a survey of UK genitourinary medicine clinics in 2003, *International Journal of STD & AIDS*, vol. 16, 11: pp. 760-762., First Published Nov 1, 2005.
- Melanie F. Sikorski, Richard P. Niemiec, Herbert J. Walberg, A Classroom Checkup: Best Teaching Practices in Special Education, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 29, 1: pp. 27-29., First Published Sep 1, 1996.
- Lynne Cook, Bruno D'Alonzo, Materials, Career Development for Exceptional Individuals, vol. 4, 2: pp. 116-119., First Published Oct 1, 1981.
- Arnold A. Lazarus, When is Couples Therapy Necessary and Sufficient?, *Psychological Reports*, vol. 70, 3: pp. 787-790., First Published Jun 1, 1992.
- David R. Black, Ph.D., John T. Hultsman, Re.D., The Purdue Stepped Approach Model: Sequencing Community and Clinical Interventions to Reduce Cardiovascular Risk Factors, *International Quarterly of Community Health Education*, vol. 10, 1: pp. 19-37., First Published Apr 1, 1989.
- Joyce VanTassel-Baska, EdD¹, Curriculum Issues: The Importance of Selecting Literature for Gifted Learners, *Gifted Child Today*, vol. 40, 3: pp. 183-184., First Published June 21, 2017.
- Tomer Einat¹, Amela Einat², Maya Gura¹, Adi Segev, The Impact of Bibliodidactics on Success in Learning to Read Among Nonnative Criminal Inmates, *The Prison Journal*, First Published 9 Jun 2017.
- Steven Starker, Ph.D., Promises and Prescriptions: Self-Help Books in Mental Health and Medicine, *American Journal of Health Promotion*, vol. 1, 2: pp. 19-68., First Published Sep 1, 1986.
- Frances A. Karnes, Judy J. Oehler-Stinnett, Gary E. Jones, Biofeedback and Gifted Children: An Initial Investigation, *Perceptual and Motor Skills*, vol. 61, 1: pp. 179-182., First Published Aug 1, 1985.
- Tony Gee, Losing a Child to Suicide: A Personal and Professional Reflection, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 22, 3: pp. 269-272., First Published August 23, 2014.

- Patricia King, Book Review: George D. Spache, *Good Reading for Poor Readers*. Champaign, IL: Garard Publishing Co., 1978. 284 + iv pp, *Educational Researcher*, vol. 7, 10: pp. 15-16., First Published Nov 1, 1978.
- Darryl T. Stevens David J. Lundberg, *The Emergence of the Internet: Enhancing Career Counseling Education and Services*, *Journal of Career Development*, vol. 24, 3: pp. 195-208., First Published Jan 1, 1998.
- James J. Forest, *Perspectives on Human Behavior in Self-Help Paperbacks and Introductory Psychology Textbooks*, *Psychological Reports*, vol. 67, 1: pp. 335-338., First Published Aug 1, 1990.
- Linda J. Bufkin, Suzanne M. Bryde, *Young Children at Their Best Linking Play to Assessment and Intervention*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 29, 2: pp. 50-53., First Published Nov 1, 1996.
- Scott S. Meit, Sunaina Khurana, *Panic and the Congenital Heart: A Case of Comorbid Anxiety and Tetralogy of Fallot*, *Clinical Case Studies*, vol. 4, 2: pp. 126-138., First Published Apr 1, 2005.
- Michael Anthony Ingram, *The Use of Sociocultural Poetry to Assist Gifted Students in Developing Empathy for the Lived Experiences of Others*, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 14, 2: pp. 83-90., First Published Nov 1, 2002.
- Dorothy Sisk, *Psychosocial Development of the Gifted: Implications for a Counseling Intervention for Gifted Students*, *Gifted Education International*, vol. 19, 3: pp. 213-225., First Published Apr 1, 2005.
- J. F. T. Bugental, *A Phenomenological Hypothesis of Neurotic Determinants and Their Therapy*, *Psychological Reports*, vol. 10, 2: pp. 527-530., First Published Apr 1, 1962.
- Felice N Jacka¹, Nicola J Reavley², Anthony F Jorm², John W Toumbourou³, Andrew J Lewis³, Michael Berk, *Prevention of common mental disorders: What can we learn from those who have gone before and where do we go next?*, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 47, 10: pp. 920-929., First Published June 24, 2013.
- Angela Robinson, *Harmful Drinking and Alcohol Dependence*, *InnovAiT*, vol. 4, 11: pp. 640-650., First Published October 10, 2011.
- André T. Möuller, Hein C. Botha, *Effects of a Group Rational-Emotive Behavior Therapy Program on the Type a Behavior Pattern*, *Psychological Reports*, vol. 78, 3: pp. 947-961., First Published Jun 1, 1996.
- Caroline J Bell, Helen C Colhoun, Frances A Carter, Christopher M Frampton, *Effectiveness of computerised cognitive behaviour therapy for anxiety disorders in secondary care*, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 46, 7: pp. 630-640., First Published February 10, 2012.
- Michelle M. Haby^{1†}, Marie Donnelly¹, Justine Corry², Theo Vos, *Cognitive Behavioural Therapy for Depression, Panic Disorder and Generalized Anxiety Disorder: A Meta-Regression of Factors that May Predict Outcome*, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 40, 1: pp. 9-19., First Published Jan 1, 2006.

- Suzanne M. Robinson, Meeting the Needs of Students Who Are Gifted and Have Learning Disabilities, *Intervention in School and Clinic*, vol. 34, 4: pp. 195-204., First Published Mar 1, 1999.
- C. Reedijk, The IFLA Medium-Term Programme. A Summary, *IFLA Journal*, vol. 2, 2: pp. 87-92., First Published Jun 1, 1976.
- Joy Johnson, Historical Perspectives and Comments on the Current Status of Death-Related Literature for Children, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 48, 4: pp. 293-305., First Published Jun 1, 2004.
- Karl F. Fickling, Ph.D., Helping the Hopeless: Resources for Pastoral Care of Suicidal Persons, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 49, 2: pp. 221-225., First Published Jun 1, 1995.
- Michael Berk¹, Jan Scott², Iain Macmillan³, Tom Callaly⁴, Helen M Christensen, The need for specialist services for serious and recurrent mood disorders, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 47, 9: pp. 815-818., First Published August 28, 2013.
- Eda Valero-Figueira, Hispanic Children, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 20, 4: pp. 47-49., First Published Jul 1, 1988.
- Ruth Evans Babcock, Anna Clark Kennedy, William E. Young, Chapter VI: Curriculum: Library Resources, *Review of Educational Research*, vol. 18, 3: pp. 282-289., First Published Jun 1, 1948.
- Helen Christensen¹, Kathleen Griffiths, The Internet and Mental Health Literacy, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 34, 6: pp. 975-979., First Published Dec 1, 2000.
- P.B. de Maré Franco Paparo Alfred D. Yassky Colin James Juan Campos Goran Ahlin A.C. Robin Skynner, *Correspondence, Group Analysis*, vol. 10, 3: pp. 181-193., First Published Dec 1, 1977.
- Kippy I. Abrams, Classroom Interactions of Gifted Preschoolers, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 14, 6: pp. 223-225., First Published May 1, 1982.
- Frances Oralind Triggs, The Psychologist in a Reading Clinic, *Educational and Psychological Measurement*, vol. 14, 1: pp. 215-231., First Published Mar 1, 1954.
- Howard Y. McClusky, Chapter V: Mental Health in Schools and Colleges, *Review of Educational Research*, vol. 19, 5: pp. 405-412., First Published Dec 1, 1949.
- Peter Felix Kellermann, Outcome Research In Classical Psychodrama, *Small Group Behavior*, vol. 18, 4: pp. 459-469., First Published Nov 1, 1987.
- David S. Baldwin Ian M. Anderson David J. Nutt Borwin Bandelow A. Bond Jonathan R. T. Davidson J. A. den Boer Naomi A. Fineberg Martin Knapp J. Scott H. -U. Wittchen, Evidence-based guidelines for the pharmacological treatment of anxiety disorders: recommendations from the British Association for Psychopharmacology, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 19, 6: pp. 567-596., First Published Nov 1, 2005.
- Dragana Milunovic, Centre for Blind and Visually Impaired People at the National Library of Serbia, *Alexandria*, vol. 24, 1: pp. 35-41., First Published April 1, 2013.
- Earl S. Hishinuma, Counseling Gifted/At Risk and Gifted/Dyslexic Youngsters, *Gifted Child Today Magazine*, vol. 16, 1: pp. 30-33., First Published Jan 1, 1993.

- Alan M. Hofmeister, Technological Tools for Rural Special Education, *Exceptional Children*, vol. 50, 4: pp. 344-349., First Published Jan 1, 1984.
- Thomas P. Hébert, Daniel Sergent, Using Movies to Guide: Teachers and Counselors Collaborating to Support Gifted Students, *Gifted Child Today*, vol. 28, 4: pp. 14-25., First Published Oct 1, 2005.
- Joyce Anderson Downing, Media Centers and Special Education: Introduction to the Special Issue, *Intervention in School and Clinic*, vol. 42, 2: pp. 67-77., First Published Nov 1, 2006.
- Melissa Leininger Tina Taylor Dyches Mary Anne Prater Melissa Allen Heath, Teaching Students With Obsessive-Compulsive Disorder, *Intervention in School and Clinic*, vol. 45, 4: pp. 221-231., First Published March 1, 2010.
- V. Robin Weersing Michelle Rozenman Araceli Gonzalez, Core Components of Therapy in Youth: Do We Know what to Disseminate?, *Behavior Modification*, vol. 33, 1: pp. 24-47., First Published August 12, 2008.
- George J. Wischner, Fred McKinney, Chapter V: Counseling, Review of Educational Research, vol. 18, 2: pp. 175-183., First Published Apr 1, 1948.
- Janet's Picks Social Skills: Part One... The Early Years through Elementary School, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 29, 3: pp. 78-81., First Published Jan 1, 1997.
- Nancy Panella, The Library Services to People with Special Needs Section of IFLA: an historical overview, *IFLA Journal*, vol. 35, 3: pp. 258-271., First Published October 28, 2009.
- Richard L. McDowell¹, Elisabeth Driscoll Murphy, Teaching Social Skills to the Behaviorally Disordered Adolescent, *Journal of Special Education Technology*, vol. 3, 1: pp. 50-55., First Published Sep 1, 1979.
- Alexis Quesada-Arencibia, Enrique Pérez-Brito, Carmelo R García-Rodríguez, Ana Pérez-Brito, An eHealth information technology platform to help the treatment of mental disorders, *Health Informatics Journal*, First Published 30 Sep 2016.
- Clifford R. Adams, Marriage Counseling of College Students, *Educational and Psychological Measurement*, vol. 9, 3: pp. 594-601., First Published Sep 1, 1949.
- Adele Kenny, An Arts Activities Approach: Counseling the Gifted, Creative, and Talented, *Gifted Child Today Magazine*, vol. 10, 2: pp. 33-37., First Published Mar 1, 1987.
- Sandra K. Boland, Career Education for Educable Mentally Handicapped, *Career Development for Exceptional Individuals*, vol. 1, 2: pp. 67-73., First Published Oct 1, 1978.
- Ruth Strang, Chapter III: Technics and Instruments For the Improvement of Mental Health, *Review of Educational Research*, vol. 19, 5: pp. 386-394., First Published Dec 1, 1949.
- I. M. Anderson D. J. Nutt J. F. W. Deakin, Evidence-based guidelines for treating depressive disorders with antidepressants: a revision of the 1993 British Association for Psychopharmacology guidelines, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 14, 1: pp. 3-20., First Published Jan 1, 2000.

- Eric F. Jones, M.S., Robert F. Stahmann, Ph.D., Clergy Beliefs, Preparation, and Practice in Premarital Counseling, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 48, 2: pp. 181-186., First Published Jun 1, 1994.
- James R. Delisle, *Counselling the Gifted: What we Know, and How it can Help*, *Gifted Education International*, vol. 2, 1: pp. 19-21., First Published Sep 1, 1983.
- Mary Anne Prater Tina Taylor Dyches Marissa Johnstun, *Teaching Students About Learning Disabilities Through Children's Literature*, *Intervention in School and Clinic*, vol. 42, 1: pp. 14-24., First Published Sep 1, 2006.
- David R. Black Daniel C. Coster, *Interest in a Stepped Approach Model (SAM): Identification of Recruitment Strategies for University Alcohol Programs*, *Health Education Quarterly*, vol. 23, 1: pp. 98-114., First Published Feb 1, 1996.
- H Seivewright, P Salkovskis, J Green, N Mullan, G Behr, E Carlin, S Young, D Goldmeier, P Tyrer, *Prevalence and service implications of health anxiety in genitourinary medicine clinics*, *International Journal of STD & AIDS*, vol. 15, 8: pp. 519-522., First Published Aug 1, 2004.
- S. Margretta Dwyer, B.R. Simon Rosser, *Treatment Outcome Research Cross-Referencing a Six-Month To Ten-Year Follow-Up Study On Sex Offenders*, *Annals of Sex Research*, vol. 5, 2: pp. 87-97., First Published Apr 1, 1992.
- Kate Corder, *Counseling Adult Adoptees*, *The Family Journal*, vol. 20, 4: pp. 448-452., First Published July 20, 2012.
- David Roberts, BA, *Index Medicus and Medline for Occupational Therapists. Part 2: An Introduction to Indexing Methods for Searchers*, *British Journal of Occupational Therapy*, vol. 53, 9: pp. 376-378., First Published Sep 1, 1990.
- Gian Luca Barbieri¹, Sara Bennati², Stefano Capretto³, Barbara Ghinelli³, Corrado Vecchi, *Imagination in narrative medicine: A case study in a children's hospital in Italy*, *Journal of Child Health Care*, vol. 20, 4: pp. 419-427., First Published February 1, 2016.
- Ayşe Sezen Serpen¹, Melahat Demirbilek¹, Veli Duyan¹, Hamido A. Megahead, *Using Movies to Change Homophobic Attitudes of Social Work Students: Turkish Example*, *Research on Social Work Practice*, First Published 8 Dec 2016.
- Joachim Koerkel, Ph.D.², *Controlled Drinking as a Treatment Goal in Germany*, *Journal of Drug Issues*, vol. 32, 2: pp. 667-688., First Published Apr 1, 2002.
- Clyde A. Winters, *Dewey Correctional Education and Offender Habilitation*, *The Police Journal*, vol. 71, 4: pp. 341-348., First Published Oct 1, 1998.
- Stephen Palmer, *Whistle-stop tour of the theory and practice of stress management and prevention: Its possible role in postgraduate health promotion*, *Health Education Journal*, vol. 62, 2: pp. 133-142., First Published Jun 1, 2003.
- Mary D. Salmon, Diane M. Sainato, *Beyond Pinocchio: Puppets as Teaching Tools in Inclusive Early Childhood Classrooms*, *Young Exceptional Children*, vol. 8, 3: pp. 12-19., First Published Apr 1, 2005.

- Angela Byars-Winston, The Vocational Significance of Black Identity: Cultural Formulation Approach to Career Assessment and Career Counseling, *Journal of Career Development*, vol. 37, 1: pp. 441-464., First Published January 11, 2010.
- R. Grossarth-Maticsek, H. J. Eysenck G. Uhlenbruck, H. Rieder, H. Vetter, C. Freeseemann, L. Rakic, G. Gallasch, D. T. Kanazir, H. Liesen, Sport Activity and Personality as Elements in Preventing Cancer and Coronary Heart Disease, *Perceptual and Motor Skills*, vol. 71, 1: pp. 199-209., First Published Aug 1, 1990.
- Felice A. Kaufmann, Thomas C. Tews, Cheryl P. Milam, New Orleans Center for the Creative Arts: Program Descriptions and Student Perceptions, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 8, 3: pp. 211-219., First Published Apr 1, 1985.
- Anita Holzinger¹, Herbert Matschinger², Matthias Angermeyer, What to do about depression? Self-help recommendations of the public, *International Journal of Social Psychiatry*, vol. 58, 4: pp. 343-349., First Published May 10, 2011.
- H. W. Bailey¹, William M. Gilbert¹, Irwin A. Berg, Counseling and the Use of Tests in the Student Personnel Bureau at the University of Illinois, *Educational and Psychological Measurement*, vol. 6, 1: pp. 37-60., First Published Mar 1, 1946.
- Seymour Wapner, A First Year Seminar on Theory and Method: Toward Optimizing the Transition into a PhD Program, *Teaching of Psychology*, vol. 11, 3: pp. 154-157., First Published Oct 1, 1984.
- Erin Y. Sakai, MA¹, Brian D. Carpenter, PhD¹, Rebecca E. Rieger, BA¹, "What's Wrong with Grandma?": Depictions of Alzheimer's Disease in Children's Storybooks, *American Journal of Alzheimer's Disease & Other Dementias*[®], vol. 27, 8: pp. 584-591., First Published September 19, 2012.
- Tanis Bryan, Ph.D.¹, Karen Burstein, Ph.D.¹, Cevriye Ergul, Ph.D.², The Social-Emotional Side of Learning Disabilities: A Science-Based Presentation of the State of the Art, *Learning Disability Quarterly*, vol. 27, 1: pp. 45-51., First Published Feb 1, 2004.
- Raymond C. Tait, Ph.D., Paul N. Duckro, Ph.D., Ronald B. Margolis, Ph.D. Richard Wiener, Ph.D., Quality of Life following Treatment: A Preliminary Study of In- and Outpatients with Chronic Pain, *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, vol. 18, 3: pp. 271-282., First Published Sep 1, 1989.
- Gerald A. Winer, Ira Brandenburg, Children's Imitation of Story Content: Effects of Sex-Typed Behavior, *Psychological Reports*, vol. 41, 3_suppl: pp. 1147-1154., First Published Dec 1, 1977.
- Kim K. English, Mary J. Mande, Empirical Support For Intervention Strategies In Community Corrections, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, vol. 7, 2: pp. 95-106., First Published May 1, 1991.
- Stuart Hannabuss, Sources of information for children's book illustration, *Journal of librarianship*, vol. 13, 3: pp. 154-171., First Published Jul 1, 1981.
- Barbara Johnson, Ed.D.¹, Mary Schneider, Ph.D.², Diane German, Ph.D., The Debate over Learning Disability vs. Reading Disability: A Survey of Practitioners' Populations and

- Remedial Methods, *Learning Disability Quarterly*, vol. 6, 3: pp. 258-264., First Published Aug 1, 1983.
- Rhoda Myra Garcés-Bacsal, *Tales Gifted Children Tell: Exploring PTAT Responses as Pathways to Socio-Affective Concerns*, *Gifted Child Quarterly*, vol. 54, 2: pp. 138-151., First Published February 8, 2010.
- Siang-Yang Tan, Ph.D., *Training Paraprofessional Christian Counselors*, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 40, 4: pp. 296-304., First Published Dec 1, 1986.
- Larry Maheady, Ph.D1, George E. Maitland, Ed.D2, *Assessing Social Perception Abilities in Learning Disabled Students*, *Learning Disability Quarterly*, vol. 5, 4: pp. 363-370., First Published Nov 1, 1982.
- David E. Vance, Thomas C. Struzick, James L. Raper, *Biopsychosocial Benefits of Spirituality in Adults Aging With HIV: Implications for Nursing Practice and Research*, *Journal of Holistic Nursing*, vol. 26, 2: pp. 119-125., First Published June 1, 2008.
- Sharon W. Davis, MPA K. Michael Cummings, PhD, MPH Barbara K. Rimer, DrPH Russell Sciandra, MA June C. Stone, *The Impact of Tailored Self-Help Smoking Cessation Guides on Young Mothers*, *Health Education Quarterly*, vol. 19, 4: pp. 495-504., First Published Dec 1, 1992.
- Akihiko Masuda¹, Takashi Muto², Erin C. Tully¹, Jessica Morgan¹, Mary L. Hill, *Comparing Japanese College Students' and U.S. College Students' Disordered Eating, Distress, and Psychological Inflexibility*, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vol. 45, 7: pp. 1162-1174., First Published May 15, 2014.
- Wendy A. Harriott, Sylvia S. Martin, *Using Culturally Responsive Activities to Promote Social Competence and Classroom Community*, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 37, 1: pp. 48-54., First Published Sep 1, 2004.
- Emma Dresler-Hawke, PhD, Dean Whitehead, PhD, RN, *The Behavioral Ecological Model as a Framework for School-Based Anti-Bullying Health Promotion Interventions*, *The Journal of School Nursing*, vol. 25, 3: pp. 195-204., First Published April 10, 2009.
- Ellen H. Bacon, *Using Negative Consequences Effectively*, *Academic Therapy Quarterly*, vol. 25, 5: pp. 599-611., First Published May 1, 1990.
- Wayne L. Sengstock, Melvin E. Kaufman, *Guidelines for Assertive Training With Mildly Handicapped Adolescents*, *Career Development for Exceptional Individuals*, vol. 5, 2: pp. 106-115., First Published Oct 1, 1982.
- Eli M. Bower, Jack A. Holmes, *Chapter VII: Emotional Factors and Academic Achievement*, *Review of Educational Research*, vol. 29, 5: pp. 529-544., First Published Dec 1, 1959.
- Christopher F. Sharpley, PhD¹², Vicki Bitsika, PhD², David R. H. Christie, MBChB¹³, *Variability in Depressive Symptoms of Cognitive Deficit and Cognitive Bias During the First 2 Years After Diagnosis in Australian Men With Prostate Cancer*, *American Journal of Men's Health*, vol. 10, 1: pp. 6-13., First Published October 7, 2014.
- Andrew Christensen, Neil S. Jacobson, *Who (or What) Can Do Psychotherapy: The Status and Challenge of Nonprofessional Therapies*, *Psychological Science*, vol. 5, 1: pp. 8-14., First Published Jan 1, 1994.

- Amy J Morgan, Anthony F Jorm, Nicola J Reavley, Beliefs of Australian health professionals about the helpfulness of interventions for mental disorders: Differences between professions and change over time, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 47, 9: pp. 840-848., First Published May 15, 2013.
- David Roberts, BA, Index Medicus and Medline for Occupational Therapists. Part 1: An Overview of Coverage and Searching Methods, *British Journal of Occupational Therapy*, vol. 53, 8: pp. 317-320., First Published Aug 1, 1990.
- Nickolai Titov, Gavin Andrews, Genevieve Schwencke, Emma Robinson, Lorna Peters, Jay Spence, Randomized Controlled Trial of Internet Cognitive Behavioural Treatment for Social Phobia with and Without Motivational Enhancement Strategies, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 44, 10: pp. 938-945., First Published October 1, 2010.
- Christopher D. Schmidt¹, Nathan C. Gelhert, Couples Therapy and Empathy: An Evaluation of the Impact of Imago Relationship Therapy on Partner Empathy Levels, *The Family Journal*, vol. 25, 1: pp. 23-30., First Published December 9, 2016.
- Erin Winters Ulloa, PhD Amy K. Silberbogen, PhD Kirstin Brown, BA, Preoperative Psychosocial Evaluation of Penile Prosthesis Candidates, *American Journal of Men's Health*, vol. 2, 1: pp. 68-75., First Published January 23, 2008.
- Dorothy M. Kennedy, FYI: Secondary Program Coordinators: A Job Description, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 9, 1: pp. 28-34., First Published Aug 1, 1997.
- Jane Williams, Samuel R. Hackworth Mary M. Cradock, Medical Crisis and Loss Clinic: Novel Approach to Family Transitions, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 10, 4: pp. 356-366., First Published Oct 1, 2002.
- Ann Powell-Brown, Why Can't I Just See the Movie? Fostering Motivation in Children Who Struggle With Reading, *Intervention in School and Clinic*, vol. 42, 2: pp. 84-90., First Published Nov 1, 2006.
- Ram A. Cnaan, Applying Clinical Trials in Social Work Practice, *Research on Social Work Practice*, vol. 1, 2: pp. 139-161., First Published Apr 1, 1991.
- Gordon Muir Giles, BA, Chwee Lye Chng, PhD, Occupational Therapy in the Treatment of Anorexia Nervosa: A Contractual-Coping Approach, *British Journal of Occupational Therapy*, vol. 47, 5: pp. 138-141., First Published May 1, 1984.
- Dorothy A. Forbes, An Example of the Use of Systematic Reviews to Answer an Effectiveness Question, *Western Journal of Nursing Research*, vol. 25, 2: pp. 179-192., First Published Mar 1, 2003.
- Michael L. Jones, Irmo Marini, John R. Slate, Prevention Practice Differences Among Persons With Spinal Cord Injuries Who Rarely Versus Frequently Sustain Pressure Ulcers, *Rehabilitation Counseling Bulletin*, vol. 48, 3: pp. 139-145., First Published Apr 1, 2005.
- Dawn M. Szymanski Susan Kashubeck-West Jill Meyer, Internalized Heterosexism: A Historical and Theoretical Overview, *The Counseling Psychologist*, vol. 36, 4: pp. 510-524., First Published July 1, 2008.

- Ad A Kaptein¹, Frans Meulenberg², Joshua M Smyth, A breath of fresh air: Images of respiratory illness in novels, poems, films, music, and paintings, *Journal of Health Psychology*, vol. 20, 3: pp. 246-258., First Published March 10, 2015.
- Maxine Budd, The Readers' Advisory Situation in the Public Library: the Significance of Non-verbal Communication, *Journal of librarianship*, vol. 9, 1: pp. 29-37., First Published Jan 1, 1977.
- Jane Inglis, Reading for Pleasure: An Experiment Using Fiction With Psychiatric Patients, *British Journal of Occupational Therapy*, vol. 56, 7: pp. 258-261., First Published Jul 1, 1993.
- Fred Spooner H. William Heller, Writing for Publication in Journals for Practitioners: Suggestions for Teachers and Early Career Researchers, *Remedial and Special Education*, vol. 14, 3: pp. 47-52., First Published May 1, 1993.
- Stephanie Mihalas William C. Morse David H. Allsopp Patricia Alvarez McHatton, Cultivating Caring Relationships Between Teachers and Secondary Students With Emotional and Behavioral Disorders: Implications for Research and Practice, *Remedial and Special Education*, vol. 30, 2: pp. 108-125., First Published June 25, 2008.
- Kristin J Homan, Brianna N Cavanaugh, Perceived relationship with God fosters positive body image in college women, *Journal of Health Psychology*, vol. 18, 12: pp. 1529-1539., First Published January 16, 2013.
- Anne de Graaf, Esther de Graaf, Incredibly Different and Amazingly Similar: A Debate on the (Im)possibility of Scientific Research in the Human Sciences, *Transactional Analysis Journal*, vol. 47, 2: pp. 102-111., First Published February 1, 2017.
- Ruth Lyn Meese Williams, Children's Stealing: A Review of Theft-Control Procedures for Parents and Teachers, *Remedial and Special Education*, vol. 6, 2: pp. 17-23., First Published Mar 1, 1985.
- Maria Forsner, Lilian Jansson, Venke Sorlie, The experience of being ill as narrated by hospitalized children aged 7-10 years with short-term illness, *Journal of Child Health Care*, vol. 9, 2: pp. 153-165., First Published Jun 1, 2005.
- Kathleen Bokey, Garry Walter, Literature and Psychiatry: The Case for a Close Liaison, *Australasian Psychiatry*, vol. 10, 4: pp. 393-399., First Published Aug 1, 2002.
- Sean D. Roberts¹, Daniel Stroud¹, Matthew J. Hoag², Katie M. Combs, Outdoor Behavioral Health Care: Client and Treatment Characteristics Effects on Young Adult Outcomes, *Journal of Experiential Education*, vol. 39, 3: pp. 288-302., First Published June 24, 2016.
- Meredith J. Greene, Teacher as Counselor: Enhancing the Social, Emotional, and Career Development of Gifted and Talented Students in the Classroom, *Gifted Education International*, vol. 19, 3: pp. 226-235., First Published Apr 1, 2005.
- Kristie Speirs Neumeister, Perfectionism in Gifted Students: An Overview of Current Research, *Gifted Education International*, vol. 23, 3: pp. 254-263., First Published Dec 1, 2007.
- James G. Barber, Robyn Gilbertson, Evaluation of a Self-Help Manual for the Female Partners of Heavy Drinkers, *Research on Social Work Practice*, vol. 8, 2: pp. 141-151., First Published Mar 1, 1998.

- David Royse, Ph.D., The Near-Death Experience: A Survey of Clergy's Attitudes and Knowledge, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 39, 1: pp. 31-42., First Published Mar 1, 1985.
- Allen Rubin, Miao Yu, Within-Group Effect-Size Benchmarks for Problem-Solving Therapy for Depression in Adults, *Research on Social Work Practice*, First Published 6 Jul 2015.
- Gregg Henriques Aaron T. Beck Gregory K. Brown, Cognitive Therapy for Adolescent and Young Adult Suicide Attempters, *American Behavioral Scientist*, vol. 46, 9: pp. 1258-1268., First Published May 1, 2003.
- Jennifer Di Noia, PhD, Isobel R. Contento, PhD, James O. Prochaska, PhD, Computer-Mediated Intervention Tailored on Transtheoretical Model Stages and Processes of Change Increases Fruit and Vegetable Consumption among Urban African-American Adolescents, *American Journal of Health Promotion*, vol. 22, 5: pp. 336-341., First Published May 1, 2008.
- Meredith Greene Burton, PhD, Talk is Cheap: Exploring Alternative Strategies for Counseling Gifted Adolescent Males, *Gifted Child Today*, vol. 35, 3: pp. 208-214., First Published June 14, 2012.
- Ravit Raufman, Haim Weinberg, Two Forms of Blindness in the Social Unconscious as Expressed in Literary Texts, *Group Analysis*, vol. 47, 2: pp. 159-174., First Published March 26, 2014.
- Sarah C. Olesen, Peter Butterworth, Liana Leach, Prevalence of Self-Management Versus Formal Service Use for Common Mental Disorders in Australia: Findings from the 2007 National Survey of Mental Health and Wellbeing, *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, vol. 44, 9: pp. 823-830., First Published September 1, 2010.
- Michael J. Mallen David L. Vogel, Introduction to the Major Contribution: Counseling Psychology and Online Counseling, *The Counseling Psychologist*, vol. 33, 6: pp. 761-775., First Published Nov 1, 2005.
- Paul A. Pohland, Carolyn J. Wood, Book Reviews: Harry F. Wolcott, *Teachers Versus Technocrats: An Educational Innovation In Anthropological Perspective*. Eugene, OR: Center for Educational Policy and Management, 1977. 255 + xi pp. \$8.95., *Educational Researcher*, vol. 7, 10: pp. 11-15., First Published Nov 1, 1978.
- H.G. Pretorius*, J.D. van Wyk J.M. Schepers, Die evaluering van 'n huweliksvoorbereidingsprogram, *South African Journal of Psychology*, vol. 22, 3: pp. 140-146., First Published Sep 1, 1992.
- Debby M. Zambo, What Can You Learn from Bombaloo?; Using Picture Books to Help Young Students with Special Needs Regulate Their Emotions, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 39, 3: pp. 32-39., First Published Jan 1, 2007.
- R. Douglas Smith, Andrew L. Dickson, Larry Sheppard, Review of Flooding Procedures (Implosion) in Animals and Man, *Perceptual and Motor Skills*, vol. 37, 2: pp. 351-374., First Published Oct 1, 1973.

- Billy J. Riggs, M.S., Ethical Considerations of Integrating Spiritual Direction into Psychotherapy, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 60, 4: pp. 353-362., First Published Dec 1, 2006.
- Sheri L. Robb, PhD, MT-BC Allison G. Ebberts, MME, MT-BC, Songwriting and Digital Video Production Interventions for Pediatric Patients Undergoing Bone Marrow Transplantation, Part II: An Analysis of Patient-Generated Songs and Patient Perceptions Regarding Intervention Efficacy, *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, vol. 20, 1: pp. 16-25., First Published Jan 1, 2003.
- D. J. Williams, MMSW, MS William B. Streaan, PhD, The Transtheoretical Model And Quality Of Life Promotion: Towards Successful Offender Rehabilitation, *Probation Journal*, vol. 49, 3: pp. 217-226., First Published Sep 1, 2002.
- Laura M. Frey, Abundant Beautification: An Effective Service-Learning Project for Students with Emotional or Behavioral Disorders, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 35, 5: pp. 66-75., First Published May 1, 2003.
- Adrian Skinner Jason S. Zack, Counseling and the Internet, *American Behavioral Scientist*, vol. 48, 4: pp. 434-446., First Published Dec 1, 2004.
- Stephen D. Husband, Jerome J. Platt, The Cognitive Skills Component in Substance Abuse Treatment in Correctional Settings: A Brief Review, *Journal of Drug Issues*, vol. 23, 1: pp. 31-42., First Published Jan 1, 1993.
- Victor J. Strecher, MPH, PhD Barbara K. Rimer, MPH, DrPH Karen D. Monaco, MS, Development of a New Self-Help Guide — Freedom From Smoking® For You And Your Family, *Health Education Quarterly*, vol. 16, 1: pp. 101-112., First Published Mar 1, 1989.
- Karel Danek, Wordsworth and Health: An Essay inspired by the approaching Bicentenary of the Poet's Birth, *Health Education Journal*, vol. 28, 3: pp. 183-193., First Published Sep 1, 1969.
- Stanley Krippner, Sociopathic Tendencies and Reading Retardation in Children, *Exceptional Children*, vol. 29, 6: pp. 258-266., First Published Feb 1, 1963.
- Joan McGarry Fiona McNicholas Hannah Buckley Brendan D. Kelly Louise Atkin Niamh Ross, The Clinical Effectiveness of a Brief Consultation and Advisory Approach Compared to Treatment as Usual in Child and Adolescent Mental Health Services, *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 13, 3: pp. 365-376., First Published July 1, 2008.
- Dilys Haner Debra Pepler Joanne Cummings Alice Rubin-Vaughan, The Role of Arts-Based Curricula in Bullying Prevention: Elijah's Kite—A Children's Opera, *Canadian Journal of School Psychology*, vol. 25, 1: pp. 55-69., First Published November 19, 2009.
- Carol A. Macdonald, The Properties of Mediated Action in Three Different Literacy Contexts in South Africa, *Theory & Psychology*, vol. 16, 1: pp. 51-80., First Published Feb 1, 2006.
- Richard F. Rakos, Mark V. Grodek, An Empirical Evaluation of a Behavioral Self-Management Course in a College Setting, *Teaching of Psychology*, vol. 11, 3: pp. 157-162., First Published Oct 1, 1984.

- Margaret B. Rawson, M.A., Teaching Children with Language Disabilities in Small Groups, *Journal of Learning Disabilities*, vol. 4, 1: pp. 17-25., First Published Jan 1, 1971.
- Tess M. Gemberling¹, Robert J. Cramer¹, Rowland S. Miller¹, Caroline H. Stroud¹, Ramona M. Noland¹, James Graham, Lesbian, Gay, and Bisexual Identity as a Moderator of Relationship Functioning After Sexual Assault, *Journal of Interpersonal Violence*, vol. 30, 20: pp. 3431-3452., First Published December 16, 2014.
- A.W. McClellan, Reading: the other side of the equation, *Journal of librarianship*, vol. 9, 1: pp. 38-48., First Published Jan 1, 1977.
- Brad W. Lundahl, Derrik Tollefson, Heather Risser, M. Christine Lovejoy, A Meta-Analysis of Father Involvement in Parent Training, *Research on Social Work Practice*, vol. 18, 2: pp. 97-106., First Published October 16, 2007.
- Robert M. Collie, Th.D., The Obsessive Compulsive Disorder (OCD): The Pastoral Knowledge Explosion, *Journal of Pastoral Care & Counseling*, vol. 51, 3: pp. 293-302., First Published Sep 1, 1997.
- Stuart Roe, "Family Support Would Have Been Like Amazing" LGBTQ Youth Experiences With Parental and Family Support, *The Family Journal*, vol. 25, 1: pp. 55-62., First Published November 16, 2016.
- Ad A. Kaptein Antonia C. Lyons, Cancer Ward: Patient Perceptions in Oncology, *Journal of Health Psychology*, vol. 15, 6: pp. 848-857., First Published May 7, 2010.
- H. Lyndall Rich, Steven M. Ross, Students' Time on Learning Tasks in Special Education, *Exceptional Children*, vol. 55, 6: pp. 508-515., First Published Apr 1, 1989.
- Stacy Smith, Exploring the Interaction of Trauma and Spirituality, *Traumatology*, vol. 10, 4: pp. 231-243., First Published Dec 1, 2004.
- Sheri L. Robb, PhD, MT-BC Allison G. Ebberts, MME, MT-BC, Songwriting and Digital Video Production Interventions for Pediatric Patients Undergoing Bone Marrow Transplantation, Part I: An Analysis of Depression and Anxiety Levels According to Phase of Treatment, *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, vol. 20, 1: pp. 2-15., First Published Jan 1, 2003.
- Muriel James, Diagnosis and Treatment of Ego State Boundary Problems, *Transactional Analysis Journal*, vol. 16, 3: pp. 188-196., First Published Jul 1, 1986.
- Jamie Newsome, Francis T. Cullen, The Risk-Need-Responsivity Model Revisited: Using Biosocial Criminology to Enhance Offender Rehabilitation, *Criminal Justice and Behavior*, First Published 14 Jun 2017.
- Hilary Alexander, Young Author Spotlight: Thriving as a Young Adult With a Diagnosis of Autism Spectrum Disorder, an Interview With David Petrovic, *The Family Journal*, vol. 25, 1: pp. 91-98., First Published January 4, 2017.
- Clive Williams, The Hero's Journey: A Mudmap for Change, *Journal of Humanistic Psychology*, First Published 26 Apr 2017.

- Batya Elbaum Sharon Vaughn, For Which Students with Learning Disabilities Are Self-Concept Interventions Effective? *Journal of Learning Disabilities*, vol. 36, 2: pp. 101-108., First Published Mar 1, 2003.
- Ralph F. Berdie, A Program of Counseling Interview Research, *Educational and Psychological Measurement*, vol. 18, 2: pp. 255-274., First Published Jul 1, 1958.
- Lesta Norris Burt, Keepers of Men Need Keepers of Books, *NPPA Journal*, vol. 18, 3: pp. 271-283., First Published Jul 1, 1972.
- Kate Richmond¹, Elizabeth Geiger², Carly Reed¹, *Clinical Case Studies*, vol. 12, 6: pp. 443-456., First Published September 19, 2013.
- Melodie Wenz-Gross, Gary N. Siperstein, Importance of Social Support in the Adjustment of Children with Learning Problems, *Exceptional Children*, vol. 63, 2: pp. 183-193., First Published Jan 1, 1997.
- Russell C. Leaf, Diane E. Alington, Susan P. Fox, Lisa Herrmann, Placebo-Like Effects of Education about Behavior Therapy, *Psychological Reports*, vol. 57, 2: pp. 571-585., First Published Oct 1, 1985.
- Shawn Prichard, Franz Epting, Children and Death: New Horizons in Theory and Measurement, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 24, 4: pp. 271-288., First Published Jun 1, 1992.
- Camille DeBell, Practice for a Paradigm Shift: A Complete Model for an Integrative Course, *The Counseling Psychologist*, vol. 30, 6: pp. 858-877., First Published Nov 1, 2002.
- Benjamin A Rosser*, Kevin E Vowles*, Edmund Keogh*, Christopher Eccleston*, Gail A Mountain, Technologically-assisted behaviour change: a systematic review of studies of novel technologies for the management of chronic illness, *Journal of Telemedicine and Telecare*, vol. 15, 7: pp. 327-338., First Published October 8, 2009.
- Linda Forrest, Linda Brooks, Feminism and Career Assessment, *Journal of Career Assessment*, vol. 1, 3: pp. 233-245., First Published Sep 1, 1993.
- K. Michael Cummings, PhD, MPH Seth L. Emont, MS Carlos Jaén, PhD Russell Sciandra, MA, Format and Quitting Instructions as Factors Influencing the Impact of a Self-Administered Quit Smoking Program, *Health Education Quarterly*, vol. 15, 2: pp. 199-216., First Published Jun 1, 1988.
- Kathryn Ecklund, W. Brad Johnson, The Impact of a Culture-Sensitive Intake Assessment on the Treatment of a Depressed Biracial Child, *Clinical Case Studies*, vol. 6, 6: pp. 468-482., First Published Dec 1, 2007.
- Doris Cole, Narrative Development in Aggressive Boys, *Behavioral Disorders*, vol. 26, 4: pp. 332-343., First Published Oct 1, 2001.
- Christian J. Buys, Freud in Introductory Psychology Texts, *Teaching of Psychology*, vol. 3, 4: pp. 160-167., First Published Dec 1, 1976.
- Dave L. Edyburn, 2001 in Review: A Synthesis of the Special Education Technology Literature, *Journal of Special Education Technology*, vol. 17, 2: pp. 5-24., First Published Mar 1, 2002.

- Nesrin Hisli Sahin Banu Yilmaz Aysegul Batigun, Psychoeducation for Children and Adults after the Marmara Earthquake: An Evaluation Study, *Traumatology*, vol. 17, 1: pp. 41-49., First Published March 1, 2011.
- Judith Leichtentritt Zipora Shechtman, Children With and Without Learning Disabilities: A Comparison of Processes and Outcomes Following Group Counseling, *Journal of Learning Disabilities*, vol. 43, 2: pp. 169-179., First Published November 4, 2009.
- Donna Y. Ford¹, Gilman W. Whiting, Beyond Testing: Social and Psychological Considerations in Recruiting and Retaining Gifted Black Students, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 34, 1: pp. 131-155., First Published January 1, 2011.
- Mary O'Leary Wiley Amanda L. Baden, Birth Parents in Adoption: Research, Practice, and Counseling Psychology, *The Counseling Psychologist*, vol. 33, 1: pp. 13-50., First Published Jan 1, 2005.
- Kelly D. Brownell, Ph.D., Michael R.J. Felix, Competitions to Facilitate Health Promotion: Review and Conceptual Analysis, *American Journal of Health Promotion*, vol. 2, 1: pp. 28-36., First Published Jun 1, 1987.
- Jolien Rijlaarsdam¹², Gonneke W. J. M. Stevens³, Pauline W. Jansen², Ank P. Ringoot¹², Vincent W. V. Jaddoe¹⁴⁵, Albert Hofman⁴, Lynsay Ayer²⁶, Frank C. Verhulst², James J. Hudziak²⁶⁷, Henning Tiemeier, Maternal Childhood Maltreatment and Offspring Emotional and Behavioral Problems: Maternal and Paternal Mechanisms of Risk Transmission, *Child Maltreatment*, vol. 19, 2: pp. 67-78., First Published March 18, 2014.
- Michael F. Giangreco, Susan W. Edelman Tracy Evans Luiselli, Stephanie Z. C. Macfarland, Helping or Hovering? Effects of Instructional Assistant Proximity on Students with Disabilities, *Exceptional Children*, vol. 64, 1: pp. 7-18., First Published Oct 1, 1997.
- Rosemary Chesson Eileen Moir Alison Tavendale, More than a sympathetic ear? A report on the first year of a writer in residence in a unit for young, physically disabled people, *Clinical Rehabilitation*, vol. 13, 4: pp. 310-321., First Published Aug 1, 1999.
- Murray Edelman, The Political Language of the Helping Professions, *Politics & Society*, vol. 4, 3: pp. 295-310., First Published Sep 1, 1974.
- Anthony Gilbert, Paul Farrand, Gloria Lankshear, Crisis and Loss in the Social Experiences of Young Adults with Undiagnosed Personality Disorder, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 20, 2: pp. 119-140., First Published April 9, 2012.
- Neil Frude Petar Jandrić, The Intimate Machine – 30 years on, *E-Learning and Digital Media*, vol. 12, 3-4: pp. 410-424., First Published March 5, 2015.
- John D. Krumboltz, Mark A. Vosvick, Career Assessment and the Career Beliefs Inventory, *Journal of Career Assessment*, vol. 4, 4: pp. 345-361., First Published Sep 1, 1996.
- Yong J. Yi, Health literacy and health information behavior of Florida public library users: A mixed methods study, *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 47, 1: pp. 17-29., First Published April 17, 2014.
- Jo Bell Nicky Stanley, Sharon Mallon Jill Manthorpe, Life Will Never Be the Same Again: Examining Grief in Survivors Bereaved by Young Suicide, *Illness, Crisis & Loss*, vol. 20, 1: pp. 49-68., First Published February 2, 2012.

- Lynn Westbrook, Internet access and use in domestic violence shelters: Policy, capacity, and management barriers, *Journal of Social Work*, vol. 13, 1: pp. 30-53., First Published February 21, 2012.
- Alison Salloum¹, Brent J. Small¹, John Robst¹, Michael S. Scheeringa², Judith A. Cohen³, Eric A. Storch, Stepped and Standard Care for Childhood Trauma: A Pilot Randomized Clinical Trial, *Research on Social Work Practice*, First Published 24 Sep 2015.
- Lisa Katzer, BSc, PG Dip Diet, MSc, Alison J. Bradshaw, BPhEd (Hons), BSc, MSc, Caroline C. Horwath, PG Dipl Nutr & Dietetics, PhD, Andrew R. Gray, BCom (Hons), BA, Sue O'Brien, BHSc, Janine Joyce, BSW, PG Dip Heal Sci, Evaluation of a "Nondietsing" Stress Reduction Program for Overweight Women: A Randomized Trial, *American Journal of Health Promotion*, vol. 22, 4: pp. 264-274., First Published March 1, 2008.
- Laura L. Myers¹, John S. Wodarski, Using the Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA) Evidence-Based Practice Kits in Social Work Education, *Research on Social Work Practice*, vol. 24, 6: pp. 705-714., First Published March 21, 2014.
- Sara Baker, Tell It Slant: History, Memory, and Imagination in the Healing Writing Workshop, *Traumatology*, vol. 15, 4: pp. 15-23., 2009.
- Joanne Cacciatore, PhD, Ft, Lmsw Rebecca Ong, Msw, T hrough the Touch of God: Child Death and Spiritual Sustenance in a Hutterian Colony, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 64, 3: pp. 185-202., First Published May 1, 2012.
- Keith S. Dobson Jamie Ahnberg Hopkins Ladan Fata Martin Scherrer Lauren C. Allan, The Prevention of Depression and Anxiety in a Sample of High-Risk Adolescents: A Randomized Controlled Trial, *Canadian Journal of School Psychology*, vol. 25, 4: pp. 291-310., First Published November 23, 2010.
- Alexander Wilson, The Public Library in the Service of Leisure, *Journal of librarianship*, vol. 4, 4: pp. 222-239., First Published Oct 1, 1972.
- Glenda M. MacQueen, MD, PhD¹, Benicio N. Frey, MD, MSc, PhD², Zahinoor Ismail, MD¹, Natalia Jaworska, PhD³, Meir Steiner, MD, MSc, PhD², Ryan J. Van Lieshout, MD, PhD², Sidney H. Kennedy, MD⁴, Raymond W. Lam, MD⁵, Roumen V. Milev, MD, PhD⁶, Sagar V. Parikh, MD⁷, Arun V. Ravindran, MB, PhD⁴, the CANMAT Depression Work Group, Canadian Network for Mood and Anxiety Treatments (CANMAT) 2016 Clinical Guidelines for the Management of Adults with Major Depressive Disorder Section 6. Special Populations: Youth, Women, and the Elderly, *The Canadian Journal of Psychiatry*, vol. 61, 9: pp. 588-603., First Published August 2, 2016.
- Shane R. Jimerson Stephen E. Brock Sarah W. Pletcher, An Integrated Model of School Crisis Preparedness and Intervention: A Shared Foundation to Facilitate International Crisis Intervention, *School Psychology International*, vol. 26, 3: pp. 275-296., First Published Aug 1, 2005.
- James Bonta, Guy Bourgon, Tanya Rugge Carmen Gress, Leticia Gutierrez, Taking the Leap: From Pilot Project to Wide-Scale Implementation of the Strategic Training

- Initiative in Community Supervision (STICS), *Justice Research and Policy*, vol. 15, 1: pp. 17-35., First Published July 9, 2013.
- Alec McHoul, Mark Rapley, *Ghost: Do Not Forget; This Visitation / Is But to Whet Thy Almost Blunted Purpose Culture, Psychology and 'Being Human'*, *Culture & Psychology*, vol. 7, 4: pp. 433-451., First Published Dec 1, 2001.
- James O. Prochaska, Wayne F. Velicer, *The Transtheoretical Model of Health Behavior Change*, *American Journal of Health Promotion*, vol. 12, 1: pp. 38-48., First Published Sep 1, 1997.
- Carole Shadbolt, *Homophobia and Gay Affirmative Transactional Analysis*, *Transactional Analysis Journal*, vol. 34, 2: pp. 113-125., First Published Apr 1, 2004.
- Russell E. Glasgow Kevin D. McCaul K. John Fisher, *Participation in Worksite Health Promotion: A Critique of the Literature and Recommendations for Future Practice*, *Health Education Quarterly*, vol. 20, 3: pp. 391-408., First Published Oct 1, 1993.
- Angie H. Rice, *Evaluating Brief Structured Group Treatment of Depression*, *Research on Social Work Practice*, vol. 11, 1: pp. 53-78., First Published Jan 1, 2001.
- Frederick E. Siegert Brian T. Yates, *Behavioral Child-Management Cost-Effectiveness: A Comparison of Individual In-Office, Individual In-Home, and Group Delivery Systems, Evaluation & the Health Professions*, vol. 3, 2: pp. 123-152., First Published Jun 1, 1980.
- Anita Santos¹², Marlene Matos³, Andreia Machado, *Effectiveness of a Group Intervention Program for Female Victims of Intimate Partner Violence*, *Small Group Research*, vol. 48, 1: pp. 34-61., First Published November 7, 2016.
- Ruth E. Dennis, Michael F. Giangreco, *Creating Conversation: Reflections on Cultural Sensitivity in Family Interviewing, Exceptional Children*, vol. 63, 1: pp. 103-116., First Published Oct 1, 1996.
- Larry R. Decker, *Combat Trauma: Treatment from a Mystical/Spiritual Perspective*, *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 47, 1: pp. 30-53., First Published Jan 1, 2007.
- William C. Morse, Calvin O. Dyer, *Chapter VIII: The Emotionally and Socially Handicapped*, *Review of Educational Research*, vol. 33, 1: pp. 109-125., First Published Feb 1, 1963.
- Ellie L. Young Melissa Allen Heath Betty Y. Ashbaker Barbara Smith, *Sexual Harassment Among Students With Educational Disabilities: Perspectives of Special Educators*, *Remedial and Special Education*, vol. 29, 4: pp. 208-221., First Published July 1, 2008.
- Kirsten L. Ferguson, Margaret R. Rodway, *Cognitive Behavioral Treatment of Perfectionism: Initial Evaluation Studies*, *Research on Social Work Practice*, vol. 4, 3: pp. 283-308., First Published Jul 1, 1994.
- Charles A. Corr, Ph.D., CT, *Spirituality in Death-Related Literature for Children*, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 48, 4: pp. 365-381., First Published Jun 1, 2004.
- Elizabeth Randall John S. Wodarski, *Theoretical Issues in Clinical Social Group Work*, *Small Group Behavior*, vol. 20, 4: pp. 475-499., First Published Nov 1, 1989.
- Wilfried Kern, *The Library System of the German Democratic Republic*, *IFLA Journal*, vol. 7, 2: pp. 94-112., First Published Jun 1, 1981.

- Betty Coble Lawther, Jenny Potzler, The Church's Role in the Healing Process of Abused Women, *Review & Expositor*, vol. 98, 2: pp. 225-241., First Published May 1, 2001.
- Thomas P. Hébert, DeShea's Dream Deferred: A Case Study of a Talented Urban Artist, *Journal for the Education of the Gifted*, vol. 22, 1: pp. 56-79., First Published Oct 1, 1998.
- Nicholas Tarrier Katherine Taylor Patricia Gooding, Cognitive-Behavioral Interventions to Reduce Suicide Behavior: A Systematic Review and Meta-Analysis, *Behavior Modification*, vol. 32, 1: pp. 77-108., First Published January 1, 2008.
- Wilson Thiede, James Draper, Research and Investigations in Adult Education, *Adult Education*, vol. 14, 4: pp. 195-225., First Published Aug 1, 1964.
- Mark W. Lipsey, Can Intervention Rehabilitate Serious Delinquents? The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, vol. 564, 1: pp. 142-166., First Published Jul 1, 1999.
- Tracie L. Hitter¹, Eve M. Adams¹, Elizabeth J. Cahill, Positive Sexual Self-Schemas of Women Survivors of Childhood Sexual Abuse, *The Counseling Psychologist*, vol. 45, 2: pp. 266-293., First Published March 13, 2017.
- Chudley (Chad) Werch Jerry L. Grenard Jeanpaul Burnett Julia A. Watkins Steve Ames Edessa Jobli, Translation as a Function of Modality: The Potential of Brief Interventions, *Evaluation & the Health Professions*, vol. 29, 1: pp. 89-125., First Published Mar 1, 2006.
- Mary Anne Prater, Nancy M. Sileo, Using Juvenile Literature about HIV/AIDS Ideas and Precautions for the Classroom, *TEACHING Exceptional Children*, vol. 33, 6: pp. 34-45., First Published Jul 1, 2001.
- Alexis M. Durham, Citizen Judgments Of Appropriate Punishment: An Exploratory Inquiry, *Criminal Justice Policy Review*, vol. 1, 4: pp. 357-380., First Published Dec 1, 1986.
- Russell C. Leaf, Amy K. Todres, Paget Hope Gross, Susan Marcus, Barry Bradford, Placebo-Like Effects of Education about Rational-Emotive Therapy, *Psychological Reports*, vol. 58, 2: pp. 351-370., First Published Apr 1, 1986.
- FRANCIS T. CULLEN, PAUL GENDREAU, From Nothing Works to What Works: Changing Professional Ideology in the 21st Century, *The Prison Journal*, vol. 81, 3: pp. 313-338., First Published Sep 1, 2001.
- Jean Sunde Peterson¹, Michelle R. Lorimer, Student Response to a Small-Group Affective Curriculum in a School for Gifted Children, *Gifted Child Quarterly*, vol. 55, 3: pp. 167-180., First Published July 1, 2011.
- Isabel Fernandez, Elisa Faretta, Eye Movement Desensitization and Reprocessing in the Treatment of Panic Disorder With Agoraphobia, *Clinical Case Studies*, vol. 6, 1: pp. 44-63., First Published Feb 1, 2007.
- E. Michael Foster, Michele M. Porter, Tim S. Ayers, Debra L. Kaplan, Irwin Sandler, Estimating the Costs of Preventive Interventions, *Evaluation Review*, vol. 31, 3: pp. 261-286., First Published Jun 1, 2007.
- Lisa A. Schenkel, Hands On and Feet First: Linking High-Ability Students to Marine Scientists, *Journal of Secondary Gifted Education*, vol. 13, 4: pp. 173-191., First Published May 1, 2002.

- Salvador Simó-Algado, Nina Mehta, Franciscus Kronenberg, Lynn Cockburn, Bonnie Kirsh, Occupational Therapy Intervention with Children Survivors of War, *Canadian Journal of Occupational Therapy*, vol. 69, 4: pp. 205-217., First Published Oct 1, 2002.
- Alex H. S. Harris Carl E. Thoresen Michael E. Mccullough David B. Larson, Spiritually and Religiously Oriented Health Interventions, *Journal of Health Psychology*, vol. 4, 3: pp. 413-433., First Published May 1, 1999.
- Ethan Campbell, An "Eye on the Sparrow?" Joan Didion and C. S. Lewis Read the Prayer Book, *Christianity & Literature*, vol. 59, 3: pp. 411-435., First Published June 1, 2010.
- Rhoda Myra Garces-Bacsal1, Libby Cohen1, Liang See Tan, Soul Behind the Skill, Heart Behind the Technique: Experiences of Flow Among Artistically Talented Students in Singapore, *Gifted Child Quarterly*, vol. 55, 3: pp. 194-207., First Published July 1, 2011.
- Tatiana Levit1, Magdalena Cismaru1, Alexis Zederayko, Application of the Transtheoretical Model and Social Marketing to Antidepressant Campaign Websites, *Social Marketing Quarterly*, vol. 22, 1: pp. 54-77., First Published December 15, 2015.
- Amanda L. Baden Mary O'Leary Wiley, Counseling Adopted Persons in Adulthood: Integrating Practice and Research, *The Counseling Psychologist*, vol. 35, 6: pp. 868-901., First Published Nov 1, 2007.
- The Inspiration and the Facts: Library and Information Services in the United Kingdom, *IFLA Journal*, vol. 28, 3: pp. 136-152., First Published Oct 1, 2002.
- Nancy L. Malcom, Images of Heaven and the Spiritual Afterlife: Qualitative Analysis of Children'S Storybooks about Death, Dying, Grief, and Bereavement, *OMEGA – Journal of Death and Dying*, vol. 62, 1: pp. 51-76., First Published February 1, 2011.
- Keren Dali, Books in their suitcases: Leisure reading in the lives of Russian-speaking immigrants in Canada, *Journal of Librarianship and Information Science*, vol. 45, 4: pp. 261-293., First Published June 5, 2012.
- Barry C. Feld, Legislative Policies toward the Serious Juvenile Offender: On the Virtues of Automatic Adulthood, *NPPA Journal*, vol. 27, 4: pp. 497-521., First Published Oct 1, 1981.
- Alan E. Kazdin, Stacey L. Blase, Rebooting Psychotherapy Research and Practice to Reduce the Burden of Mental Illness, *Perspectives on Psychological Science*, vol. 6, 1: pp. 21-37., First Published February 3, 2011.
- Paul Gendreau Paula Smith, Influencing the "People Who Count": Some Perspectives on the Reporting of Meta-Analytic Results for Prediction and Treatment Outcomes With Offenders, *Criminal Justice and Behavior*, vol. 34, 12: pp. 1536-1559., First Published Dec 1, 2007.
- Alfred L. McAlister, B.A. John W. Farquhar, M.D. Carl E. Thoresen, Ph.D. Nathan Mac-coby, Ph.D., Behavioral Science Applied to Cardiovascular Health: Progress and Research Needs in the Modification of Risk-Taking Habits in Adult Populations, *Health Education Monographs*, vol. 4, 1: pp. 45-73., First Published Feb 1, 1976.
- Current Literature Related to Health Education, *Health Education Monographs*, vol. 2, 3: pp. 286-319., First Published Oct 1, 1974.

- Christine Flynn Saulnier, Images of the Twelve-Step Model, and Sex and Love Addiction in an Alcohol Intervention Group for Black Women, *Journal of Drug Issues*, vol. 26, 1: pp. 95-123., First Published Jan 1, 1996.
- Media Briefs, *Media Information Australia*, vol. 10, 1: pp. 71-118., First Published Nov 1, 1978.
- Paul E. Meehl, Needs (Murray, 1938) and State-Variables (Skinner, 1938), *Psychological Reports*, vol. 70, 2: pp. 407-450., First Published Apr 1, 1992.
- H. Lee Swanson, Maureen Hoskyn, Experimental Intervention Research on Students with Learning Disabilities: A Meta-Analysis of Treatment Outcomes, *Review of Educational Research*, vol. 68, 3: pp. 277-321., First Published Sep 1, 1998.
- Anthony Cleare¹, CM Pariante², AH Young³, IM Anderson⁴, D Christmas⁵, PJ Cowen⁶, C Dickens⁷, IN Ferrier⁸, J Geddes⁹, S Gilbody¹⁰, PM Haddad¹¹, C Katona¹², G Lewis¹², A Malizia¹³, RH McAllister-Williams¹⁴, P Ramchandani¹⁵, J Scott¹⁶, D Taylor¹⁷, R Uher¹⁸, the members of the Consensus Meeting, Evidence-based guidelines for treating depressive disorders with antidepressants: A revision of the 2008 British Association for Psychopharmacology guidelines, Endorsed by the British Association for Psychopharmacology, *Journal of Psychopharmacology*, vol. 29, 5: pp. 459-525., First Published May 12, 2015.
- David E. Tunkel, MD¹, Carol A. Bauer, MD², Gordon H. Sun, MD, MS³, Richard M. Rosenfeld, MD, MPH⁴, Sujana S. Chandrasekhar, MD⁵, Eugene R. Cunningham, MS⁶, Sanford M. Archer, MD⁷, Brian W. Blakley, MD, PhD⁸, John M. Carter, MD⁹, Evelyn C. Granieri, MD, MPH, MEd¹⁰, James A. Henry, PhD¹¹, Deena Hollingsworth, RN, MSN, FNP¹², Fawad A. Khan, MD¹³, Scott Mitchell, JD, CPA¹⁴, Ashkan Monfared, MD¹⁵, Craig W. Newman, PhD¹⁶, Folashade S. Omole, MD¹⁷, C. Douglas Phillips, MD¹⁸, Shannon K. Robinson, MD¹⁹, Malcolm B. Taw, MD²⁰, Richard S. Tyler, PhD²¹, Richard Waguespack, MD²², Elizabeth J. Whamond², *Clinical Practice Guideline: Tinnitus, Otolaryngology-Head and Neck Surgery*, vol. 151, 2_ suppl: pp. S1-S40., First Published October 1, 2014.
- Steven D. Hollon¹, Michael E. Thase², John C. Markowitz, *Treatment and Prevention of Depression, Psychological Science in the Public Interest*, vol. 3, 2: pp. 39-77., First Published Nov 1, 2002.
- Xiaojun Sun Yuan Tian Yongxin Zhang Xiaochun Xie Melissa A. Heath Zongkui Zhou, Psychological development and educational problems of left-behind children in rural China, *School Psychology International*, vol. 36, 3: pp. 227-252., First Published January 9, 2015.
- Sandra Hall, *Media Briefs, Media Information Australia*, vol. 23, 1: pp. 115-160., First Published Feb 1, 1982.
- Tony Gilbert¹, Paul Farrand², Gloria Lankshear, "I Don't Want to Live Like This Any-more": Disrupted Habitus in Young People "At Risk" of Diagnosis of Personality Disorder, *Youth & Society*, vol. 45, 3: pp. 347-364., First Published September 2, 2011.

- Simon Jenkins, Annual Review of High Performance Coaching & Consulting 2011, International Journal of Sports Science & Coaching, vol. 6, 2_suppl: pp. i-153., First Published January 1, 2011.
- Xiuyun Lin Xiaoyi Fang Peilian Chi, Xiaoming Li Wenrui Chen Melissa Allen Heath, Grief-processing-based psychological intervention for children orphaned by AIDS in central China: A pilot study, School Psychology International, vol. 35, 6: pp. 609-626., First Published May 26, 2014.
- Katherine M Boydell, Michael Hodgins, Brenda M Gladstone, Elaine Stasiulis, Geroge Bellevue, Hoi Cheu, Pia Kontos, Janet Parsons, Arts-based health research and academic legitimacy: transcending hegemonic conventions, Qualitative Research, vol. 16, 6: pp. 681-700., First Published March 7, 2016.
- Longfeng Li¹, Xiuyun Lin¹, Peilian Chi², Melissa Allen Heath³, Xiaoyi Fang⁴, Hongfei Du², Zhonghui Wang, Maltreatment and Emotional and Behavioral Problems in Chinese Children With and Without Oppositional Defiant Disorder: The Mediating Role of the Parent–Child Relationship, Journal of Interpersonal Violence, vol. 31, 18: pp. 2915-2939., First Published January 24, 2016.

Dział
międzynarodowy
*International
Department*

Carla Sousa¹

Master in Science Information from Florianópolis, Brazil

Biblioterapia no Brasil e na Polônia: uma análise a partir de artigos publicados entre 2000 e 2015 em periódicos brasileiros e poloneses

Bibliotherapy in Brazil and Poland: an analysis based on articles from Brazilian and Polish scientific journals published between 2000 and 2015

Abstract

I present an analysis of the Bibliotherapy practices in Brazil and Poland based on articles from Brazilian and Polish scientific journals. I specifically address the Developmental or Educational Bibliotherapy, which admits the participation of several professionals as applicators, among which we highlight the librarian. The main objective of this article is to analyze the characteristics of the practice of the Developmental Bibliotherapy in Brazil and in Poland based on Brazilian and Polish articles published between 2000 and 2015. The specific objectives were divided into three categories that guided the analysis of the material: who executes; where it executes; and how and to whom it executes. From the analysis of the selected material it was possible to observe the low participation of librarians in the practice of Bibliotherapy in Brazil compared to the examples described in Polish articles. In addition, Brazilian libraries do not appear among the main sites of application of Bibliotherapy in Brazil, different from what was observed in the Polish case, where the practice is very present in libraries. Regarding the way of doing and the public, I have seen many similarities, such as the preference for literary texts and the emphasis on dialogue and interaction in the bibliotherapeutic practice. Based on the material analyzed, it was possible to perceive that the universe of Bibliotherapy presented from the Brazilian scientific articles is somewhat limited compared to what was verified in relation to Poland, where the presence of the librarian and the library is strong. Finally, I believe it is relevant to carry out more research in this area in order to have a broader view of the universe of Bibliotherapy, both in Brazil and in other countries, such as Poland.

Keywords

Bibliotherapy. Developmental Bibliotherapy. Librarian. Bibliotherapy in Brazil. Bibliotherapy in Poland.

Resumo

Apresento uma análise da prática da biblioterapia no Brasil e na Polônia com base em artigos de periódicos brasileiros e poloneses. Abordo especificamente a Biblioterapia de Desenvolvimento, ou Educacional, que admite a participação de diversos profissionais como aplicadores, dentre os quais destacamos o bibliotecário. O objetivo principal deste artigo é analisar as características da prática da Biblioterapia de Desenvolvimento no Brasil e na Polônia com base na literatura científica brasileira e polonesa publicada entre 2000 e 2015. Os objetivos específicos foram divididos em três categorias que orientaram a análise do material, são eles: quem executa; onde executa; e como e para quem executa. A partir da análise do material selecionado foi possível observar a pouca participação de bibliotecários na prática da Biblioterapia no Brasil comparado com os exemplos dos artigos da Polônia. Além disso, as bibliotecas brasileiras não aparecem entre os principais locais de aplicação da Biblioterapia no Brasil, diferente do que foi ob-

¹ carla_sou@hotmail.com

servado no caso polonês, onde a prática está muito presente nas bibliotecas. Em relação ao modo de fazer e ao público, verifiquei muitas semelhanças, como a preferência por textos literários e a ênfase no diálogo e na interação na prática biblioterapêutica. Com base no material analisado, foi possível perceber que o universo da Biblioterapia apresentado a partir dos artigos científicos brasileiros é um tanto limitado comparado ao que foi verificado em relação à Polônia, onde é forte a presença do bibliotecário e da biblioteca como espaço da realização das atividades. Por fim, acredito ser relevante a realização de mais pesquisas nessa área a fim de poder ter uma visão mais ampla sobre o universo da Biblioterapia, tanto no Brasil quanto em outros países, a exemplo da Polônia.

Palavras-chave

Biblioterapia. Biblioterapia de Desenvolvimento. Bibliotecário. Biblioterapia no Brasil. Biblioterapia na Polônia.

Introdução

A Biblioterapia é compreendida como um campo interdisciplinar e tem suporte em diferentes áreas, tais como a Biblioteconomia, Literatura, Psicologia e Filosofia. Entendo que a Biblioterapia é o cuidado com ser por meio de histórias lidas, narradas ou dramatizadas. A prática biblioterapêutica está dividida em dois tipos: Desenvolvimento e Clínica. Neste artigo, enfatizo o primeiro tipo, por se tratar de uma atividade que pode ser exercida por diversos profissionais, tais como o bibliotecário, professor e o pedagogo. Enquanto o segundo tipo está mais restrito aos profissionais da área da saúde.

Esclareço também a utilização do termo interagente ao me referir aos participantes das atividades, pois compreendo que aqueles que participam das atividades de Biblioterapia tem uma posição ativa no processo, que envolve a interação com os demais participantes, com o texto e consigo mesmo. Além disso, também utilizo a expressão aplicador de Biblioterapia para fazer referência àqueles que conduzem a atividade biblioterapêutica. Essa expressão, segundo Caldin (2010), é mais adequada do que o uso do termo biblioterapeuta, pois o profissional que conduz a atividade não pode ser visto como um terapeuta, ele atua apenas como um facilitador, um mediador do processo onde a história irá atuar de forma terapêutica.

O objetivo principal deste artigo é analisar as características da prática da Biblioterapia de Desenvolvimento no Brasil e na Polônia com base na literatura científica brasileira e polonesa publicada entre 2000 e 2015. Os objetivos específicos são: a) identificar a participação de bibliotecários no fazer biblioterapêutico no Brasil e na Polônia; b) apontar os principais locais de aplicação da Biblioterapia no Brasil e na Polônia; c) verificar as estratégias de desenvolvimento e o público a que se destinam as atividades de Biblioterapia no Brasil e na Polônia.

Como procedimento metodológico aplicou-se a proposta de análise de conteúdo de Bardin. Sendo assim, os objetivos específicos foram divididos em três categorias de análise: Quem? Onde? Como e para quem? Tais categorias serviram de baliza para analisar as características da Biblioterapia praticada no Brasil e na Polônia.

Artigos analisados

A fim de alcançar os objetivos propostos selecionei artigos sobre a prática biblioterapêutica no Brasil e na Polônia indexados na Library & Information Science Abstracts (LISA) e na BRAPCI – Base de Dados em Ciência da Informação. Além disso, foram incluídos três artigos

da revista polonesa *Przegląd Biblioterapeutyczny*, especializada na temática. Ao todo foram analisados, 10 artigos de periódicos poloneses e 13 artigos de publicações brasileiras.

A seguir apresentamos a relação dos artigos analisados com título, autor, periódico e ano de publicação:

Título	Autor	Revista	Ano
Terapeutyczne funkcje dziecięcej filмотeki wykorzystywanej podczas spotkań z młodym czytelnikiem w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bolesławcu	Dorota Kasprzyk	Przegląd Biblioterapeutyczny	2015
Ja o sobie – zastosowanie biblioterapii w pracy z uczniami klas 4-6 szkoły podstawowej o obniżonej samoocenie	Karolina Urbańska	Przegląd Biblioterapeutyczny	2014
Bibliografia analityczna do zajęć biblioterapeutycznych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym, organizowanych w Ośrodku Profilaktyki Rodzinnej oraz w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Chojnicach	Wioletta Karpiak	Przegląd Biblioterapeutyczny	2012
Biblioterapia w Pracy Gdynskiej Biblioteki	Renata Rzepecka-Stenka	Bibliotekarz	2010
Kiedy musze nauczyć się żyć – biblioterapia dzieci niepełnosprawnych intelektualnie	Lidia Ippoldt	Poradnik Bibliotekarza	2009
Kiedy boje się szkoły? Metody oddziaływan biblioterapeutycznych minimalizujących lek i agresję wśród dzieci i młodzieży	Wanda Matras-Mastalerz	Poradnik Bibliotekarza	2009
Program biblioterapeutyczny	Agata Widzowska-Pasiak	Poradnik Bibliotekarza	2009
Sa Takie Ogrody: Program Terapeutyczny dla Seniorów	Irena Borecka	Poradnik Bibliotekarza	2008
Warsztat Biblioterapeuty	Maria Widerowska	Poradnik Bibliotekarza	2008
„Komputer nie jest realnym światem”: scenariusz zaję	Lilla Pietrzykowska	Poradnik Bibliotekarza	2008
Aplicação da biblioterapia na Escola Básica Municipal Luiz Cândido da Luz	Daiane de Lima; Clarice Fortkamp Caldin	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2013
Biblioterapia com crianças com câncer	Maria Cleide Rodrigues Bernardino; Ariluci Goes Elliott; Modesto Leite Rolim Neto	Informação & Informação	2012
Biblioterapia na melhor idade	Viviane Jerônimo; Adriana Pereira Rossetto; Paulo Roberto Freitas da Silva; Eliete Gonçalves; Juliane Trein	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2012
A parceria entre Ciência da Informação e responsabilidade social universitária para fins de inclusão social	André Anderson Cavalcante Felipe; Jesiel Ferreira Gomes	Revista Digital de Biblioteconomia & Ciência da Informação	2009
A utilização da biblioterapia no ensino superior como apoio para a auto-ajuda: implementação de projeto junto aos educandos em fase de processo monográfico	Neiva Dulce Suzart Alves Bahiana	Revista Digital de Biblioteconomia & Ciência da Informação	2009

A Biblioterapia na humanização da assistência hospitalar do Hospital Universitário da Universidade Federal de Santa Catarina	Eva Maria Seitz	ETD – Educação Temática Digital	2008
Aplicação da biblioterapia em idosos da Sociedade Espírita Obreiros da Vida Eterna (SEOVE)	Tatiana Rossi; Luciene Rossi; Raquel Souza	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2007
Biblioterapia para crianças em idade pré-escolar: estudo de caso	Elaine Rosângela de Oliveira Lucas; Clarice Fortkamp Caldin; Patrícia V. Pinheiro da Silva	Perspectivas em Ciência da Informação	2006
Biblioterapia: uma experiência com pacientes internados em Clínicas Médicas	Eva Maria Seitz	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2006
Biblioterapia para idosos: o que fica e o que significa	Rachel Barbosa de Castro; Edna Gomes Pinheiro	Biblionline	2005
Biblioterapia para a classe matutina de aceleração ¹ da Escola de Educação Básica Dom Jaime de Barros Câmara: relato de experiência	Clarice Fortkamp Caldin	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2003
A aplicação da biblioterapia em crianças	Silvana Beatriz Bueno; Clarice Fortkamp Caldin	Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina	2002
Biblioterapia para crianças internadas no hospital universitário da UFSC: uma experiência	Clarice Fortkamp Caldin	Encontros Bibli: Revista Eletrônica de Biblioteconomia e Ciência da Informação	2002

Fonte: Dados obtidos na pesquisa, 2016.

Análise e discussão

Apresento nessa seção, a análise dos artigos baseada nas categorias descritas. Primeiro, revelo quem executa, onde executa e como e para quem executa no Brasil e em seguida apresento a análise com base nos artigos poloneses. Por fim, mostro características da prática nesses dois países e identifico algumas distâncias e aproximações da prática da Biblioterapia nesses dois países.

Biblioterapia no Brasil: quem, onde, como e para quem executa

Com base nos artigos analisados identifiquei quem está envolvido com a prática da Biblioterapia no Brasil: em sua maioria, estudantes e professores do curso de Biblioteconomia. Em apenas três casos, bibliotecárias estiveram à frente das práticas. Os demais envolvidos com as práticas são professoras com graduação em Biblioteconomia e estudantes desse mesmo curso sob a coordenação das docentes.

Em alguns relatos de atividades foi enfatizada a presença de outros profissionais, especialmente quando desenvolvidas em hospitais e asilos. A presença do psicólogo e a colaboração da equipe de enfermagem foi destacada por Caldin (2002), por exemplo, como de

² O Projeto Classe de Aceleração, implantado pela Secretaria de Estado da Educação e do Desporto de Santa Catarina em 1998, teve como objetivo acelerar os estudos de alunos que se encontravam defasados em relação à idade cronológica/série escolar.

extrema importância para o andamento do projeto realizado no HU/UFSC. No entanto, segundo a autora, tal parceria só ocorreu num primeiro momento e fez grande diferença no andamento das atividades.

No tocante ao quesito onde executa, nos artigos brasileiros, o hospital aparece em cinco dos 13 relatos o que o coloca como o local preferido para aplicação da Biblioterapia no Brasil. Os asilos e escolas aparecem em três relatos cada. Em um artigo a prática acontece num condomínio residencial. E a biblioteca aparece como espaço de aplicação em apenas um relato.

A tendência de levar a Biblioterapia para os hospitais não é nova. Na verdade, ela está fortemente ligada à maneira como a prática se desenvolveu ao longo do tempo. Segundo Hasse (2004), já no século XIII, médicos árabes recomendavam a leitura de trechos do Alcorão aos pacientes. Como relata a autora, até o final do século XIX, as bibliotecas estavam presentes em grande parte dos hospitais europeus e começava a adentrar também os hospitais dos EUA. Hasse (2004) acrescenta ainda que os primeiros estudos sobre os efeitos da literatura sobre os doentes foram publicados por médicos norte-americanos e a prática ganhou força nos hospitais do país, sendo bastante utilizada para tratar os enfermos durante a primeira guerra.

Segundo Maltez (2011, p. 19), nesse período, “a biblioterapia é aplicada por bibliotecários leigos que, a serviço da Cruz Vermelha, ajudam a construção de bibliotecas nos hospitais do exército” e, nesse momento, enfermeiros e médicos americanos que desenvolveram essa prática nos hospitais perceberam que “a leitura era benéfica e calmante para os que estavam em sofrimento”.

Hasse (2004, p.40) esclarece que a Biblioterapia aplicada em hospitais e clínicas de saúde sempre teve um caráter corretivo, mas “quando passou a ser aplicada junto a crianças, adolescentes e jovens, em outros ambientes, como nas escolas, bibliotecas e centros comunitários, ganhou um aspecto preventivo”.

A prevenção ocorre no sentido de que possibilita o desatar dos nós e, com isso, a restauração do equilíbrio perdido, que caso não seja tratado, pode futuramente ocasionar uma patologia de ordem mental ou física. Através da literatura o ser humano pode transpor sua realidade, vivenciar a experiência do personagem, aliviar tensões e refletir sobre si mesmo, o outro e o mundo que o cerca. É dessa forma, que compreendo o potencial terapêutico da literatura enquanto método preventivo.

E foi isso que observei nos relatos brasileiros sobre as práticas que ocorreram em escolas e asilos. Castro e Pinheiro (2005, p.6), por exemplo, afirmam que a atividade biblioterapêutica foi utilizada junto aos idosos por entender que ela é “capaz de fazer os idosos esquecerem as limitações peculiares às derradeiras fases da vida” e com isso, promover a “possibilidade de um envelhecer feliz”.

No relato de Rossi, Rossi e Souza (2007, p.330) as autoras afirmam que a partir da atividade de Biblioterapia foi possível proporcionar para as idosas um momento de “muita alegria e muito carinho que estavam expressos em cada abraço e cada sorriso”, o que se configura como um elemento terapêutico já que a maioria das abrigadas na instituição relatara situação de abandono por parte dos familiares.

Rossi, Rossi e Souza (2007, p.330) concluem que a realização da atividade no abrigo propiciou um “dia diferente àquelas senhoras, proporcionando, através de uma atitude tão simples, sensação de bem-estar, alívio do estresse, aumento da auto-estima, confraternização com todo o grupo”.

No estudo de caso de Lucas, Caldin e Silva (2006) realizado numa creche com crianças em idade pré-escolar foi possível identificar na fala dos autores que a atividade surtiu os efeitos terapêuticos desejados, pois proporcionou às crianças a descontração, o estímulo à criatividade, amenizou os efeitos causados pelo afastamento prolongado da família, e contribuindo para o bem-estar de todas.

Tais efeitos podem ser percebidos pelos aplicadores da Biblioterapia, pois, segundo relatado por eles, as crianças “pareciam muito felizes e gratas pela atenção, carinho e dedicação recebida, ratificando que atividades como as desenvolvidas em todo o trabalho podem auxiliar no amadurecimento afetivo, emocional e físico das crianças envolvidas” (LUCAS; CALDIN; SILVA, 2006).

Na atividade realizada por Caldin (2003, p.414) para um público de jovens de uma escola pública, ela observou que “alunos que mostravam muita agressividade modificaram um pouco o seu comportamento, o que foi notório em atividades em equipe”, enquanto “alunos tímidos e reservados apresentavam seus comentários e interpretações, sem medo de cair no ridículo”, e a simpatia de alguns alunos arredios com a aplicadora da biblioterapia também permitiu uma aproximação, “o que possibilitou à mesma a oportunidade de conversar sobre problemas de origens diversas que os angustiavam”.

Nesse caso, os efeitos terapêuticos da biblioterapia podem ser percebidos através das atitudes dos alunos, das conversas informais e dos depoimentos escritos por eles. O que levou a autora a concluir que a “biblioterapia é uma ferramenta útil no combate às tensões da vida diária e age como pacificadora das emoções ao realizar a catarse pela fruição do literário e satisfazer as necessidades estéticas do ser humano” (CALDIN, 2003, p.414). Além disso, na experiência de Caldin (2003) foi possível observar a recriação da palavra possibilitada por meio das histórias, ou seja, o despertar da fala falante.

Em outro artigo de sua autoria – que não fez parte do material analisado – Caldin (2011, p.36) relata essa experiência e afirma que “os sentidos escondidos nas histórias vieram à tona, as obras se mostraram abertas, propiciaram o excesso, ou seja, suscitaram mais pensamentos do que os contidos nelas”, dessa maneira, “gradativamente, a fala falada foi cedendo lugar à fala falante. A expressão aconteceu”.

No único relato de atividade de biblioterapia realizado numa biblioteca, Bahiana (2009) destaca que o foco foi dado para o alívio do stress dos graduandos em processo de conclusão do curso com a indicação de literatura específica. Segundo a autora, aqueles que recorreram ao auxílio da literatura garantiram a sua eficácia e, inclusive, sugeriram a implementação de um projeto que utiliza essa prática de forma permanente na universidade, pois auxilia no alívio do stress.

Na identificação de como e para quem são executadas as atividades, com base nos artigos brasileiros percebi que nem todos os relatos apresentavam as práticas de forma bem detalhada, com poucas exceções. O que dificultou, inclusive, identificar em alguns casos se o trabalho foi feito em grupo ou individualmente.

No geral, verifiquei que os textos literários são os materiais mais utilizados pelos aplicadores, mas também houve alguns exemplos de uso de textos informativos, em forma de jornais e revistas. As músicas também estiveram presentes de forma pontual, bem como o teatro e a dança. Mas em nenhum caso foram utilizados filmes ou audiobooks.

No relato de Seitz (2006) ela descreve práticas aplicadas em hospitais onde os encontros ocorriam individualmente no leito dos pacientes. Seitz (2006) conta que visitava os pacientes periodicamente, oportunidade em que conversava com eles sobre as leituras e o estado de saúde. Segundo a autora, esse era um momento gratificante para os interagentes, pois na condição de estarem hospitalizados passavam muito tempo sozinhos sem ter com quem conversar. Vale destacar que a prática executada por Seitz era direcionada aos adultos.

Já no caso descrito por Caldin (2002) as atividades de Biblioterapia estavam voltadas para as crianças internadas e ocorriam de forma coletiva ou individual. As leituras eram feitas em voz alta pela coordenadora e/ou acadêmicos de Biblioteconomia em duas etapas: “a primeira, em grupo para as crianças que podiam se locomover até a Sala de Recreação ou o corredor da Divisão Pediátrica, e, a segunda, leitura individual para as crianças que se encontravam nos leitos” (CALDIN, 2002, p.42).

Antes ou depois da leitura os aplicadores da Biblioterapia sempre conversavam de maneira informal com as crianças e seus acompanhantes com o objetivo de “criar um clima de envolvimento”, e como forma de “resgate das impressões das crianças acerca das histórias” (CALDIN, 2002, p.42). No momento da leitura individual no leito das crianças, a autora relata que era imprescindível a colaboração dos acompanhantes e da equipe de enfermagem, o que nem sempre ocorreu ao longo das atividades, pois às vezes as enfermeiras interrompiam a história para aplicar injeção nas crianças.

Em outro relato de Caldin (2003), dessa vez com estudantes da classe matutina de aceleração da Escola de Educação Básica Dom Jaime de Barros Câmara, além da atividade em grupo, também ocorreram momentos de aplicação individual da leitura terapêutica. Essa etapa se deu ao longo dos últimos meses do projeto. A autora conta que foi escolhido um ambiente fora da sala de aula, sem a presença dos colegas, para que os participantes se sentissem à vontade para compartilhar a leitura e as suas próprias histórias.

Nesses momentos, conta Caldin (2003, p.15), “o aluno tinha a liberdade de escolher o que desejava ser lido. Também era solicitado a fazer a leitura se não ficasse constrangido”. À leitura, se seguia o diálogo, em formato de uma conversa informal sobre questões suscitadas pelo texto e que poderiam se refletir na vida do interagente; a partir dessa troca a aplicadora da biblioterapia e o aluno iam criando laços de confiança. Para finalizar o encontro era solicitado que o aluno expressasse o que quisesse através de palavras num caderno.

Durante as atividades desenvolvidas por Caldin (2003) foram utilizados apenas textos literários, bem como nas experiências relatadas na maioria dos artigos brasileiros analisados, o que ocorre devido à comprovada eficácia do efeito terapêutico da literatura. Como bem afirma Candido (2011, p. 188) “a literatura corresponde a uma necessidade universal que deve ser satisfeita sob pena de mutilar a personalidade”. Isso se deve, sobretudo, ao componente da efabulação dentre outros elementos que foram analisados na fundamentação teórica deste trabalho.

No entanto, em alguns casos, como nos exemplos de Seitz (2006), Bahiana (2009) e Castro e Pinheiro (2005) foram utilizados também materiais informativos, como jornais e revistas. Segundo Castro e Pinheiro (2005, p. 9) oferecer esse tipo de material para o idoso é uma maneira de evidenciar que ele “não está alienado do mundo, que quer manter-se informado e deseja exercer seu direito de cidadania”.

Seitz (2006, p.170) afirma que no caso das pessoas hospitalizadas os jornais e revistas “atuam como um elo de ligação com o mundo exterior, mantendo-os informados sobre os

acontecimentos políticos, econômicos, sociais e culturais, contribuindo para que continuem se sentindo parte da sociedade”; a autora acredita que dessa forma esse tipo de leitura “poderá agir como estímulo à recuperação”.

No artigo de Felipe e Gomes (2009, p.159), os autores citam inclusive a utilização de textos bíblicos, além dos literários, mas não dão detalhes sobre isso; eles contam que após a leitura ocorriam os diálogos com os idosos, e muitos conseguiam compartilhar suas opiniões e argumentos sobre os assuntos abordados, um fato que, segundo eles, surpreendia “até mesmo os seus cuidadores, que até então lidavam com pessoas quietas, introspectivas e passivas”.

Ainda no artigo de Felipe e Gomes (2009), eles chamam atenção para uma questão recorrente que surge no trabalho biblioterapêutico com idosos: as inúmeras limitações físicas e cognitivas pelas quais eles passam por conta do avanço da idade. Tais limitações impedem muitas vezes que eles leiam, ouçam o que está sendo lido ou compreendam a leitura. Mas os autores destacam que ao longo dos encontros ficou evidente que o afeto e a sensibilidade tiveram “impacto positivo, uma vez que, ela se caracteriza como uma linguagem universal e atinge a todos sem distinção” (FELIPE; GOMES, 2009, p. 159).

Verificada algumas características da prática da Biblioterapia no Brasil, parto agora para a análise dos artigos poloneses a fim de identificar quem são aqueles que executam, onde executam e como e para quem executam a Biblioterapia na Polônia.

Biblioterapia na Polônia: quem, onde, como e para quem executa

Com base nos artigos poloneses analisados foi possível identificar que em seis casos o bibliotecário foi apontado como quem executa a Biblioterapia, sendo que em três deles, referentes aos relatos de práticas, o bibliotecário atua sozinho. Em três casos de sugestão de atividade, além do bibliotecário, foram indicados professores ou pedagogos como possíveis aplicadores. Em outros três exemplos, constatei a presença do termo líder para indicar aquele que executa a atividade, sem fazer menção à formação profissional do mesmo. Em apenas um artigo estava explícita que a atividade deveria ser desenvolvida em sala de aula pelo professor.

Quando a atividade é sugerida, os autores sempre citam a possibilidade de que seja aplicada tanto por bibliotecários quanto por professores ou pedagogos. Mesmo quando não é feita nenhuma menção à profissão do aplicador e consta apenas uma referência ao líder da atividade, compreendo que ela pode ser aplicada por qualquer profissional, em especial os três mais citados. Defendo esse ponto de vista, pelo fato de a maioria dos artigos analisados terem como referência os livros de Irena Borecka.

Dentre os artigos analisados, um é de autoria de Borecka e traz uma sugestão de atividade biblioterapêutica aplicada com idosos. Esse é um dos artigos em que é citado apenas o termo líder, não especificando nenhum profissional como aplicador da atividade. Sendo assim, compreendo que ao especificar o termo líder, tanto Borecka, quanto os demais autores que o utilizam no contexto analisado, fazem menção tanto ao bibliotecário, quanto o professor ou pedagogo.

Em um dos seus livros, Borecka (2001) defende que esses três profissionais podem usar elementos de Biblioterapia em seus trabalhos cotidianos. Para a autora, mais importante do que a formação são alguns pré-requisitos que a pessoa deve ter para estar à frente de uma atividade com esse caráter, dentre os quais estão: ter empatia, saber se colocar no lugar do

outro, ter a capacidade de identificar as necessidades dos participantes, conhecer bem o potencial terapêutico da literatura e o impacto que pode ter nas pessoas, respeitar a vontade do outro de participar ou não da atividade e conhecer técnicas variadas para trabalhar nos encontros (BORECKA, 2001).

No entanto, mesmo que sejam ressaltadas essas características, a problemática da formação dos aplicadores de Biblioterapia sempre vem à tona. Fato constatado em um dos artigos analisados, no qual a autora Rzepecka-Stenka (2010) faz um relato de prática de Biblioterapia na biblioteca pública e ressalta que todos os bibliotecários que haviam participado da atividade de Biblioterapia foram bem preparados e destacou que esses profissionais inspiram confiança e estão aptos para ajudar os participantes da atividade de acordo com seus conhecimentos e experiência, além de serem membros da *Polish Association of Educators and Animator*, instituição que oferece cursos e treinamentos na área de Biblioterapia. Acima de tudo, a autora ressalta que todos possuem amplo conhecimento de literatura e, portanto, estão capacitados na escolha do material para alcançar os objetivos da atividade biblioterapêutica.

Em relação aos locais de aplicação da Biblioterapia, ou seja, onde executa, identifiquei nos artigos poloneses que os espaços da biblioteca e da escola aparecem como os principais locais de aplicação da Biblioterapia. Em um artigo não aparece a especificação de local para a prática sugerida. Em outro caso, sugere-se que a atividade seja feita em locais abertos, como parques e jardins.

Gostaria de destacar alguns casos específicos como o relato de Karpiak (2012), que discorre sobre uma atividade realizada com grupos de pessoas do Centro de Assistência Social, e o artigo de Kasprzyk (2015) que apresenta uma prática biblioterapêutica executada na midiateca de uma biblioteca pública municipal.

A atividade realizada por Karpiak (2012) ocorreu tanto nas dependências do centro como em outros espaços externos, a exemplo de cinema, biblioteca, sala de computadores, escritórios e restaurantes. Tais lugares foram pensados para que os participantes pudessem explorar espaços distintos e assim se sentirem parte desse todo. Isso demonstra as inúmeras possibilidades quando se pensa numa atividade de biblioterapia, a qual deve ser elaborada de acordo com as necessidades dos participantes.

Como citado anteriormente, a biblioteca, na maioria das vezes, aparece como um local de aplicação da biblioterapia nos artigos poloneses. O diferencial identificado no relato de Kasprzyk (2015) é que a prática relatada ocorre na midiateca da biblioteca. O espaço possui acervo de CDs, DVDs e audiobooks e uma sala de projeção com capacidade para 30 pessoas. Essa proposta foge do uso convencional da sala de leitura.

Outra tendência interessante aparece nas propostas de atividades a serem realizadas na escola. Nesses casos, os autores ressaltam que deve ser executada fora da sala de aula, como citado por Widerowska (2008), Pietrzykowska (2008) e Urbańska (2014).

Urbańska (2014), por exemplo, afirma que os professores podem utilizar elementos biblioterapêuticos no dia a dia da sala de aula, mas sugere que os encontros sejam feitos na biblioteca ou no pátio da escola, como uma atividade extracurricular. Já Pietrzykowska (2008) sugere a sala de informática.

Essa associação do local onde a prática é realizada com o tema que será trabalhado também é feita por Borecka (2008) na sua sugestão de atividades para idosos. Como o texto escolhido para conduzir os encontros versa sobre a temática do jardim, a autora sugere que

a preferência seja por espaços abertos, como parques e jardins, onde os participantes possam se sentir à vontade e tenham a oportunidade de interagir com o meio ao seu redor.

Em se tratando da prática em si, como e para quem executa, verifiquei que as atividades são todas realizadas em grupo e utilizam os textos literários como protagonistas dos encontros, mas há também exemplos de práticas com utilização de músicas e exibição de filmes. Os autores sempre descrevem de forma detalhada as atividades, com indicação dos textos e materiais auxiliares utilizados e exemplificando as técnicas trabalhadas. Faço a análise e descrição de alguns casos que mais me chamaram atenção, ora por serem muito bem detalhados, ora por apresentarem algum elemento novo na maneira como a Biblioterapia é praticada.

Volto a citar a atividade realizada no Centro de Assistência Social e descrita por Karpiak (2012). A autora relata que foram realizados encontros de 30 horas, com grupos de 12 a 15 pessoas, com idade variada, a maioria mulheres, mães solteiras, envolvidas com problemas relacionados a álcool, drogas, pobreza e violência na família. Todos os interagentes estavam desempregados há muito tempo e, portanto, se encaixavam num grupo de pessoas com risco de exclusão social. A atividade biblioterapêutica foi pensada para amenizar esse problema.

Como preparativos da atividade foram realizadas entrevistas com os assistentes sociais e aplicado um questionário para os interagentes com o objetivo de conhecer as preferências de leitura e os interesses de cada um. Para conduzir as atividades foram escolhidos textos que abordavam as temáticas preferidas pelos interagentes. No artigo a autora descreve o material que foi escolhido, com as referências e um breve resumo das obras. Constatam em sua maioria livros de literatura polonesa e uma obra do escritor russo Dostoyevsky. Também foram utilizados filmes, audiobooks, e crônicas e artigos de jornais e revistas (KARPIAK, 2012).

Karpiak (2012) relata que o material utilizado servia de ponto de partida para os encontros, e foram discutidas questões do dia a dia com base nos personagens das histórias lidas. Dessa forma, os interagentes puderam comparar suas vidas com a deles e aprender a partir das experiências e relatos do grupo. De acordo com a autora, as atividades foram proveitosas, pois os envolvidos declararam que acharam válidas as discussões sobre problemas abordados e puderam aprender com os exemplos para evitar situações desagradáveis na vida real. A autora, que foi a aplicadora da Biblioterapia com esse grupo bem específico, conclui que a atividade foi positiva, pois encorajou os participantes a tomarem parte das discussões, falar sobre seus sentimentos e se sentir parte de um grupo.

Outro artigo que chamou atenção pela riqueza de detalhes na descrição de como fazer foi o do Borecka (2008); ela sugere a execução de uma atividade voltada para os idosos. A autora sugere quatro encontros biblioterapêuticos elaborados a partir de trechos de um livro específico intitulado 'Jardim' – *Ogrody* – escrito por Maria Bobrowa.

No artigo de Borecka (2008) ela propõe a realização de quatro encontros com a mesma temática divididos em momentos distintos. Inicialmente, os participantes seriam recebidos com uma música relacionada à temática dos jardins, sempre a mesma nos quatro encontros. Após a recepção, os interagentes iniciariam uma conversa informal sobre um assunto a ser aprofundado a partir do trecho do livro escolhido para o encontro, podendo ser usadas técnicas diferentes de interação para estimular a participação. Em seguida, seria feita a leitura do texto e os interagentes dialogariam sobre as situações vividas pelo personagem do livro escolhido, que também é uma pessoa idosa. Mas, além das discussões, os interagentes também levantariam sugestões e listariam conselhos para o personagem, ao mesmo tempo

em que iriam revisitando suas próprias vidas. Ao longo dos encontros, os idosos, estimulados pela leitura, seriam convidados a falar sobre o seu dia, seus animais preferidos, sua relação com o espaço do jardim, com os jovens, dentre outros assuntos.

Quando o público-alvo é formado por crianças, o que ocorre em oito dos dez artigos poloneses analisados, os modos de fazer acabam se repetindo. A leitura (narração ou dramatização) sempre se faz presente, seguida de um momento de interação com brincadeiras, jogos e encenações, feitas pelos pequenos interagentes. Mas vale chamar atenção para alguns detalhes. Como cada encontro, ou sugestão de atividade, é direcionada para resolver algum tipo de conflito, ou para um grupo específico de crianças, algumas ressalvas são feitas pelos autores.

Como por exemplo, na atividade sugerida para crianças com deficiência intelectual, Ippoldt (2009) propõe a utilização dos contos de fadas, pois estes são de fácil compreensão e ajudam a crianças a identificar e nomear suas emoções e a enfrentar situações difíceis. No entanto, quando se trabalha com esse público específico ela aponta que podem existir possíveis barreiras na compreensão por conta do uso das metáforas, que devem ser amenizadas pelo aplicador da biblioterapia. Para tanto, aponta que a dramatização com uso de fantoches é uma excelente forma de conduzir a atividade, pois acaba envolvendo as crianças e transforma a atividade num momento de brincadeira, e afirma que ao final elas também querem fazer parte da encenação.

No artigo de Matras-Mastalerz (2009) o foco é dado às crianças e adolescentes no contexto escolar que sofrem com problemas de ansiedade e agressão em vários níveis. Ao delinear a problemática ela cita a possibilidade de agressão contra a própria vida, como os casos de anorexia, bulimia e suicídio. Ao retratar esse último caso a autora faz referência à obra do autor brasileiro Paulo Coelho, que aborda a questão do suicídio no livro *Verônica decide morrer*³.

Para trabalhar temas tão delicados, Matras-Mastalerz (2009) afirma que o biblioterapeuta deve criar um ambiente no qual o jovem possa fazer amigos e criar laços fortes, pois uma das causas de agressões é falta de interesse, desânimo, sensação de não pertencimento e incapacidade de falar e ouvir. Ela cita muitos autores e títulos que falam sobre a temática, especialmente de literatura polonesa e sugere a leitura em voz alta com o objetivo de desenvolver a autoestima dos interagentes.

Além disso, afirma que a utilização de músicas nos encontros é benéfica e pode ser conduzida com objetivos diferentes: músicas calmas para fazer o grupo relaxar ou músicas agitadas para liberar tensões. A autora destaca ainda o exercício de escrever cartas como um meio de dar voz aos sentimentos. Nesse caso, o interagente teria que redigir uma carta para uma pessoa que a machucou ou alguém que foi vítima de sua agressão. Depois de escrita, a carta poderia ser destruída ou entregue ao destinatário (MATRAS-MASTALERZ, 2009).

Além dos textos de literatura, alguns artigos poloneses fazem referência à utilização de filmes nas atividades biblioterapêuticas. Kasprzyk (2015), por exemplo, relata a prática biblioterapêutica realizada na biblioteca pública municipal de Bolesławiec, onde ocorrem exibições de filmes com fins terapêuticos para as crianças e os adolescentes. Segundo a autora, no contexto da Biblioterapia o filme é entendido como uma variação estética do livro, e afirma que é a literatura audível e visível; da mesma forma que o texto, serve como estímulo para as discussões e para despertar os mesmos efeitos terapêuticos que a literatura escrita.

³ COELHO, Paulo. *Verônica decide morrer*. Rio de Janeiro: Objetiva, 1998.

No entanto, mesmo assim, em seu relato Kasprzyk (2015) ressalta que nas atividades com esse fim realizadas na biblioteca de Bolesławiec o filme nunca é apresentado isoladamente, sempre está aliado com a literatura e com alguma atividade artística. Por vezes, ocorrem oficinas de artes manuais sobre a temática.

Kasprzyk (2015) chama atenção para o fato de que a oferta de filmes adequados para atividades terapêuticas é muito grande e isso requer cuidado na hora da escolha, levando em consideração as características e necessidades do público. Ao longo do artigo ela faz referência a vários filmes, séries e documentários que podem ser apresentados com objetivos específicos a critério do bibliotecário ou a pedido dos professores que conduzem os estudantes para os encontros biblioterapêuticos.

Essas foram algumas características que identifiquei com base nos artigos poloneses. A seguir teço algumas considerações a respeito das distâncias e aproximações verificadas na prática do Brasil e da Polônia descrita na literatura analisada.

Biblioterapia no Brasil e Polônia: principais semelhanças e diferenças

No geral, a análise dos artigos, tanto os brasileiros quanto os poloneses, revelou que os bibliotecários estão presentes na execução das atividades de Biblioterapia. Mas no Brasil, as práticas em sua grande maioria, ou seja, em dez dos treze casos analisados, estão ligadas a projetos de extensão de universidades, que são coordenados por docentes com formação em Biblioteconomia e contam com a participação de estudantes dessa mesma área e, portanto, futuros bibliotecários.

Em relação aos artigos poloneses, dos dez analisados nove citavam (ou davam a entender) o bibliotecário como aplicador ou possível aplicador. Apenas em um caso estava explícito que a atividade deveria ser desenvolvida por professores.

Um fato interessante observado nos artigos poloneses é o uso recorrente do termo biblioterapeuta para designar os profissionais envolvidos com as atividades de Biblioterapia. Enquanto no Brasil há uma discussão acerca dessa classificação e, por conta disso, nos artigos analisados o termo é pouco utilizado, na Polônia parece haver um consenso com relação à utilização da palavra.

No Brasil, há divergências quanto ao uso do termo, pois enquanto alguns estudiosos entendem que biblioterapeuta se refere ao profissional da área médica, outros o utilizam sem cerimônia; além disso, muito se questiona sobre o papel do bibliotecário na prática biblioterapêutica.

Pinto (2005, p. 42), por exemplo, defende que o bibliotecário pode atuar nessa área, no entanto, “a sua prática necessita de conhecimentos do terreno da psicoterapia; portanto essa vivência deveria ser implementada conjuntamente com psicólogos, terapeutas e outros profissionais desse ramo”.

Guedes (2013, p. 244), por outro lado, afirma que o papel do bibliotecário dentro da Biblioterapia é o de mediador da informação, ou seja, cabe a ele selecionar “materiais informacionais adequados para disseminar informações às pessoas com determinadas necessidades”.

Caldin (2010, p.46), no entanto, defende que os bibliotecários podem atuar nas atividades biblioterapêuticas e que em nenhum momento eles devem ser vistos como analista ou terapeuta, pois não intervêm no processo, “deixam ao cargo do leitor, do ouvinte, ou espectador, a interpretação de textos de acordo com as emoções, necessidade ou interesse indivi-

duais”. Por conta disso, a autora não faz uso do termo biblioterapeuta, ela prefere chamar aquele que conduz a prática biblioterapêutica de aplicador da biblioterapia.

Em comum, tanto na prática dos brasileiros quanto dos poloneses está o aspecto da interdisciplinaridade, uma característica muito enfatizada nos trabalhos dos dois países. Em determinados contextos, como nos hospitais, asilos ou mesmo escolas, é imprescindível que o trabalho de Biblioterapia seja conduzido de forma interdisciplinar. É isso que defende Witter (2004, p.196) ao afirmar que a interdisciplinaridade é o “caminho a trilhar pelo profissional que deseja recorrer à Biblioterapia”.

Esse aspecto também foi identificado em alguns artigos poloneses, que citam a presença de outros profissionais além do bibliotecário para dar suporte à atividade de biblioterapia, a exemplo do relato de prática de Kasprzyk (2015) realizada com estudantes na biblioteca pública de Bolesławiec.

Nesse exemplo, Kasprzyk (2015) enfatiza que, como os grupos recebidos na biblioteca, em sua maioria, são de estudantes, os bibliotecários sempre contam com a parceria de professores, psicólogos ou pedagogos da escola. E ressalta que essa presença é essencial especialmente quando se trabalha com grupos de adolescentes, pois os problemas levantados por eles requerem o conhecimento de um especialista.

Uma das distâncias mais marcantes entre a prática aplicada nos dois países, foi o fato da biblioteca aparecer como local de aplicação da Biblioterapia em apenas um artigo brasileiro. Já nos artigos poloneses analisados a biblioteca aparece como espaço de prática em seis casos explicitamente, três relatos de práticas e três sugestões de atividades.

Percebe-se que no Brasil a Biblioterapia é executada principalmente em hospitais, asilos e escolas. Na Polônia, nas bibliotecas, escolas e espaços variados, a exemplo de parques, jardins e centros de assistência social. A escola aparece como o local onde a Biblioterapia está presente nos dois países. Isso se deve, talvez, ao fato da leitura estar ligada ao espaço de aprendizagem.

Em polonês, por exemplo, o que denominamos de Biblioterapia de Desenvolvimento também pode ser chamada de Biblioterapia Educacional, que segundo Borecka (2001) pode ajudar estudantes que estejam enfrentando problemas de aprendizagem, dentre outros, contribuindo dessa forma para a saúde física e psicológica dos mesmos. No caso polonês, a sugestão de atividade voltada para estudantes com problema de baixa auto-estima e agressão no ambiente escolar ilustra bem a aplicação da biblioterapia educacional descrita por Borecka. Já no caso brasileiro, o exemplo de prática de Caldin com os alunos da classe de aceleração ilustra bem esse conceito.

Na prática da biblioterapia observada a partir dos artigos brasileiros, fica evidente a preferência dos aplicadores pelo público de idosos, crianças e pessoas hospitalizadas. No caso da Polônia esse último público não está presente e a maioria das atividades é voltada para as crianças.

Em relação ao fazer em si, observo poucas distâncias e algumas aproximações sobre como ocorre a prática nesses dois países. No Brasil os textos escritos são muito presentes, em detrimento de outros tipos de materiais, a exemplo dos recursos audiovisuais. Apenas no relato de Rossi, Rossi e Souza (2007) foi especificada a exibição de um vídeo de uma apresentação de dança, temática da história trabalhada com as idosas, e a reprodução de músicas, no caso marchinhas de carnaval de décadas passadas, executadas como pano de fundo durante o diálogo com as interagentes. Já na Polônia, o recurso de filmes e da música

está bem presente como outra forma de expressão do texto literário, que ocupa lugar de destaque nas práticas, mas sem prescindir do texto na sua forma escrita.

No geral, o modo de execução da Biblioterapia tanto no Brasil quanto na Polônia, independente do público a que se destina, conta com o elemento do diálogo e da interação baseados na literatura. O afeto, como bem observou Felipe e Gomes (2009), também é constantemente citado como um elemento terapêutico. Essa troca tem uma via de mão dupla, além de dar o aplicador da biblioterapia também recebe, como concluem Lima e Caldin (2013, p.618), ao afirmar que “as crianças proporcionavam muitos momentos bons à acadêmica, que sentiu o afeto da turma”.

Esse aspecto também foi observado por Caldin (2003, p.16) que afirmou que a “leitura do texto literário, as atividades lúdicas, o carinho e afeto partilhados, fortaleceram o grupo como um todo e demonstraram que, de fato, a biblioterapia é uma ferramenta útil no combate às tensões da vida diária”, além de agir como “pacificadora das emoções ao realizar a catarse pela fruição do literário e satisfazer as necessidades estéticas do ser humano”.

Sem dúvida, com base nos exemplos analisados dos dois países, a Biblioterapia se configura como uma prática “econômica, democrática e de resultado”, o que a torna uma “uma estratégia particularmente útil para os que estão preocupados com o social, que atuam instituições ou na comunidade” (WITTER, 2004, p. 195).

Considerações finais

A partir da análise apresentada foi possível observar algumas semelhanças e diferenças da prática da biblioterapia nesses dois países. Dentre as semelhanças, eu destacaria está a utilização dos textos literários e a presença dos elementos do diálogo e da interação como o modo de fazer da Biblioterapia. O que vem reforçar a importância não só da literatura e sua potência terapêutica, mas também confirma que o compartilhamento dos pensamentos, sentimentos e emoções suscitados pelas histórias é um aspecto imprescindível na prática biblioterapêutica.

Em relação às diferenças, os artigos brasileiros revelaram que a atuação do bibliotecário na prática da Biblioterapia é pequena e o espaço da biblioteca é pouco explorado para as atividades desse tipo. Já nos exemplos poloneses a prática biblioterapêutica aparece com destaque, em especial, nas bibliotecas e os bibliotecários são citados como aplicadores das atividades.

Tenho consciência que o recorte utilizado para a análise foi pequeno e pode ter influenciado esse resultado. Talvez, os bibliotecários que atuam com a Biblioterapia no Brasil simplesmente não estão publicando sobre suas experiências. Ou ainda, publicam, mas em outros meios que não os periódicos científicos.

Para mim, o resultado da análise suscitou curiosidade sobre a temática da prática da Biblioterapia tanto em terras brasileiras quanto em outros países. O que poderei contemplar em trabalhos futuros com uma abordagem mais ampla que possa delinear um retrato mais definido de quem são os profissionais que atuam com a Biblioterapia, onde eles estão atuando, de que forma fazem e para quem direcionam as atividades de Biblioterapia.

Referências

- BAHIANA, N. D. S. A. A utilização da biblioterapia no ensino superior como apoio para a auto-ajuda: implementação de projeto junto aos educandos em fase de processo monográfico. **Revista Digital de Biblioteconomia & Ciência da Informação**, Campinas, v. 7, n. 1, p. 65-79, 2009. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/7427>>. Acesso em: 24 ago. 2016
- BERNARDINO, M. C. R.; ELLIOTT, A. G.; ROLIM NETO, M. L. Biblioterapia com crianças com câncer. **Informação & Informação**, Londrina, v. 17, n. 3, 198-210, 2012. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/13322>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- BORECKA, Irena. **Biblioterapia forma terapii pedagogicznej**. Walbrzych: Wyższej Szkole Zawodowej w Walbrzychu, 2001.
- BORECKA, Irena. Sa Takie Ogrody: Program Terapeutyczny dla Seniorow. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 6, p. 29-32, 2008. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/57726859/DF78DA63437D45E3PQ/15?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.
- BUDZINSKA, Anna. Arteterapia ze szczególnym uwzględnieniem biblioterapii na łamach wybranych czasopism dla bibliotekarzy (Poradnik Bibliotekarza”, „Bibliotekarz”, „Biblioteka w Szkole”) w latach 2009 – 2011 – próba bibliografii adnotowanej. **Przegląd Biblioterapeutyczny**, v. 1, n. 1, p. 77-110, 2014. Disponível em: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/62927/Przegląd_biblioterapeutyczny_2014_IV_1.pdf>. Acesso em: 05 ago. 2016.
- BUENO, Silvana Beatriz; CALDIN, Clarice Fortkamp. A aplicação da biblioterapia em crianças enfermas. **Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina**, Florianópolis, v. 7, n. 2, p. 157-170, 2002. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/8129>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. **Biblioterapia: um cuidado com o ser**. São Paulo: Porto de Idéias, 2010.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. A leitura segundo Wolfgang Iser. **DataGramZero**, Rio de Janeiro, v. 13, n. 5, p. 1-7, out. 2012. Disponível em: <http://www.dgz.org.br/out12/Art_04.htm>. Acesso em: 28 dez. 2012.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. A teoria merleau-pontyana da linguagem e a Biblioterapia. **Revista Digital de Biblioteconomia e Ciência da Informação**, Campinas, v.8, n. 2, p. 23-40, jan./jun. 2011. Disponível em: <http://periodicos.sbu.unicamp.br/ojs/index.php/rdbci/article/view/1932/2053>. Acesso em: 9 jun. 2016.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. Biblioterapia: atividades de leitura desenvolvidas por acadêmicos do curso de Biblioteconomia da Universidade Federal de Santa Catarina. **Biblios**, Lima, n. 21-22, jan. / ago. 2005. Disponível em: <http://eprints.rclis.org/6727/1/2005_03.pdf>. Acesso em: 10 ago. 2016.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. Biblioterapia para a classe matutina de aceleração da Escola de Educação Básica Dom Jaime de Barros Câmara: relato de experiência. **Revista ACB: Bi-**

- blioteconomia em Santa Catarina, Florianópolis, v. 8, n. 1, p. 10-17, jan. /dez. 2003. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/8117>>. Acesso em: 24 ago 2016.
- CALDIN, Clarice Fortkamp. Biblioterapia para crianças internadas no hospital universitário da UFSC: uma experiência. **Encontros Bibli: Revista Eletrônica de Biblioteconomia e Ciência da Informação**, Florianópolis, v. 7, n. 14, p. 38-54, 2002. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/1329>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- CANDIDO, Antonio. **Vários escritos**. Rio de Janeiro: Ouro sobre azul, 2011.
- CASTRO, R. B.; PINHEIRO, E. G. Biblioterapia para idosos: o que fica e o que significa. **Biblionline**, Paraíba, v. 1, n. 2, p. 1-13, 2005. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/9269>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- CZERNIANIN, Wiktor. Catharsis in Poetry Therapy. **Polish Journal of Applied Psychology**, Wrocław, v. 12, n.2, p. 25-38, 2013. Disponível em: <<http://www.pjap.psychologia.uni.wroc.pl/sites/default/files/Czernianin.pdf>>. Acesso em: 05 ago. 2016.
- FELIPE, A. A. C.; GOMES, J. F. A parceria entre ciência da informação e responsabilidade social universitária para fins de inclusão social. **Revista Digital de Biblioteconomia & Ciência da Informação**, Campinas, v. 15, n. 1, p. 147-163, 2009. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/14181>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- GUEDES, Mariana Giuberti. **A Biblioterapia na realidade bibliotecária no Brasil: a mediação da informação**. 2013. 187 f. Dissertação (Mestrado em Ciência da Informação) – Universidade de Brasília, Brasília, 2013. Disponível em: <http://repositorio.unb.br/bitstream/10482/13659/1/2013_MarianaGiubertiGuedes.pdf>. Acesso em: 05 ago. 2015.
- HASSE, Margareth. **Biblioterapia como texto: análise interpretativa do processo biblioterapêutico**. 2004. 124 f. Dissertação (Mestrado em Comunicação e Linguagens) – Universidade Tuiuti do Paraná, Curitiba, 2004.
- IPPOLDT, Lidia. Kiedy musze nauczyć się życia -- biblioterapia dzieci niepełnosprawnych intelektualnie. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 3, p. 33-37, 2009. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/964166968/DF78DA63437D45E3PQ/11?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago 2016.
- ISER, Wolfgang. **O ato da leitura: uma teoria do efeito estético**. São Paulo: Ed. 34, 1999. v.2.
- KARPIAK, Wioletta. Bibliografia analityczna do zajęć biblioterapeutycznych z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym, organizowanych w Ośrodku Profilaktyki Rodzinnej oraz w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Chojnicach. **Przegląd Biblioterapeutyczny**, n. 2, p. 105-130, 2012. Disponível em: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=64463&from=publication>>. Acesso em: 25 ago. 2016.
- KASPRZYK, Dorota. Terapeutyczne funkcje dziecięcej filmoteki wykorzystywanej podczas spotkań z młodym czytelnikiem w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bolesławcu. **Przegląd Biblioterapeutyczny**, n. 1, p. 33-64, 2015. Disponível em: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=64463&from=publication>>. Acesso em: 25 ago. 2016.

- LIMA, Daiana de; CALDIN, Clarice Fortkamp. Aplicação da biblioterapia na Escola Básica Municipal Luiz Cândido da Luz. **Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina**, v. 18, n. 1, p. 599-622, jan./jun. 2013. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/11984>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- LUCAS, Elaine. R. de Oliveira.; CALDIN, Clarice Fortkamp.; SILVA, Patrícia V. Pinheiro da. Biblioterapia para crianças em idade pré-escolar: estudo de caso. **Perspectivas em Ciência da Informação**, Belo Horizonte, v. 11, n. 3, p. 398-415, set./dez. 2006. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/4279>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- MALTEZ, Cristina Maria Rodrigues dos Santos. **A biblioteca escolar e a biblioterapia: relato de uma experiência**. 2011. 164 f. Dissertação (Mestrado em Gestão da Informação e Bibliotecas Escolares) – Universidade Aberta, Lisboa, 2011. Disponível em: <<https://repositorioaberto.uab.pt/bitstream/10400.2/2302/1/Cristina%20Maltez.pdf>>. Acesso em: 18 mar. 2016.
- MATRAS-MASTALERZ, Wanda. Kiedy boje sie szkoly? Metody oddziaływania biblioterapeutycznych minimalizujących lek i agresje wśród dzieci i młodzieży. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 6, p. 36-39, 2009. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/1684420474/DF78DA63437D45E3PQ/13?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.
- PIETRZYKOWSKA, Lilla. „Komputer nie jest realnym światem”: scenariusz zajęć. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 5, p. 31-32, 2008. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/57677125/DF78DA63437D45E3PQ/18?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.
- PINTO, Virgínia Bentes. A biblioterapia como campo de atuação para o bibliotecário. **Transinformação**, Campinas, v. 17, n. 1, p. 31-43, 2005. Disponível em: <<http://www.scielo.br/pdf/tinf/v17n1/03.pdf>>. Acesso em: 24 maio 2017.
- ROSSI, Tatiana; ROSSI, Luciene; SOUZA, Maria Raquel. Aplicação da biblioterapia em idosos da Sociedade Espírita Obreiros da Vida Eterna (SEOVE). **Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina**, v. 12, n. 2, p. 322-340, 2007. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/8033>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- RZEPECKA-STENKA, Renata. Biblioterapia w Pracy Gdynskiej Biblioteki. **Bibliotekarz**, n.5, p. 14-16, 2010. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/1504414688/DF78DA63437D45E3PQ/5?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.
- SEITZ, Eva M. A biblioterapia na humanização da assistência hospitalar do hospital universitário da Universidade Federal de Santa Catarina. **ETD – Educação Temática Digital**, v. 9, n. 2, p. 145-169, 2008. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/5022>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- SEITZ, Eva M. Biblioterapia: uma experiência com pacientes internados em clínicas médicas. **Revista ACB: Biblioteconomia em Santa Catarina**, v. 11, n. 1, p. 155-170, 2006. Disponível em: <<http://www.brapci.ufpr.br/brapci/v/a/8079>>. Acesso em: 24 ago. 2016.
- SZULC, Wita. Biblioterapia z Internetu: na podstawie opracowania Noli Kostner Aiex. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 11, p. 11-13, 2000. Disponível em: <<http://search>.

proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/57571946/DF78DA63437D45E3PQ/12?accountid=26642>. Acesso em: 25 ago 2016.

WIDEROWSKA, Maria. Warsztat Biblioterapeuty. **Poradnik Bibliotekarza**, n.1, p. 34-37, 2008. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/57699962/DF78DA63437D45E3PQ/1?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.

WIDZOWSKA-PASIAK, Agata. Program biblioterapeutyczny – osvajanie straszaków. Część druga. **Poradnik Bibliotekarza**, n. 2, p. 35-39, 2009. Disponível em: <<http://search.proquest.ez46.periodicos.capes.gov.br/lisa/docview/1221405596/DF78DA63437D45E3PQ/10?accountid=26642>>. Acesso em: 25 ago. 2016.

WITTER, Geraldina Porto. Biblioterapia: desenvolvimento e clínica. In: _____. (Org.). **Leitura e psicologia**. Campinas: Alínea, 2004.

URBAŃSKA, Karolina. Ja o sobie – zastosowanie biblioterapii w pracy z uczniami klas 4-6 szkoły podstawowej o obniżonej samoocenie. **Przegląd Biblioterapeutyczny**, n. 1, p. 34-49, 2014. Disponível em: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication?id=62930&tab=3>>. Acesso em: 25 ago. 2016.

Marco Dalla Valle¹

Infermiere e studioso di biblioterapia

Centro di ricerca *Asklepios: filosofia, cura e trasformazione* – Università di Verona

Esiste davvero la Biblioterapia? Analisi della disciplina e possibili applicazioni nelle biblioteche

Does Bibliotherapy really exist? Analysis of discipline and possible applications in libraries

Abstract

Bibliotherapy is the innovative way to creatively use literature to improve people's wellness. The library is a quiet place where Bibliotherapy projects may be developed, as libraries are able to allow the readers in a silent place. In this article we describe three bibliotherapy activities in libraries: book on prescription, development (or creative) bibliotherapy in groups, interaction between library services and health services. These are examples of integration between social services for rehabilitation of psychiatric people and library services. In addition, libraries can become a place where search for information about our illness. In our State similar experiences have never been described. It is possible to postulate the ways to realize similar projects in Italy as well.

Keywords

bibliotherapy, bibliotherapy Italy, libraries Italy, bibliotherapy practice

Keywords in Italian language

biblioterapia, biblioteca, benessere, psichiatria, libri

Introduzione

I contesti di cura hanno sempre fatto parte della mia vita. Ho iniziato, ancora adolescente, a occuparmi del benessere delle persone in un'associazione per portatori d'handicap, in qualità di volontario, per poi studiare e diventare infermiere. Da oltre vent'anni lavoro nelle corsie degli ospedali. In questo percorso professionale il mio essere lettore non è mai venuto meno, tanto che ho sentito la necessità di ricominciare a studiare. E non da infermiere, ma da letterato. Tra le mura della Facoltà di Lettere e Filosofia ho intrapreso il percorso che mi ha portato a studiare e praticare la Biblioterapia, ovvero l'uso dei libri come mezzo per „curare”. Per far questo ho conseguito le lauree in lettere, triennale e magistrale, percorrendo una strada lungo la quale ho incontrato svariati quesiti dalla difficile risposta: nella Biblioterapia il curante chi è? Il medico? L'infermiere? Forse l'insegnante? O magari, il bibliotecario? E poi, esiste davvero la Biblioterapia, oggi tanto decantata, o è solo un nuovo nome dato alla lettura e ai benefici di cui è sempre stata portatrice? Sono forse io, suggestionato dal mio background professionale, che voglio vedere nella letteratura una fonte di cura e conforto che in realtà non esiste? E le biblioteche che ruolo possono avere in tutto questo?

¹ marcodallavalle71@gmail.com

Storia

Nel 1949, Caroline Shrodes discusse la propria tesi di Dottorato sulla Biblioterapia enunciando, per la prima volta, le tappe del processo biblioterapeutico(1). Fornì così un assetto teorico a una disciplina che, negli Stati Uniti, era praticata dal Diciannovesimo secolo, ma che ancora era applicata senza un vero metodo(2). Le tappe del processo biblioterapeutico individuate sono tre: *identificazione*, *catarsi* e *introspezione*. L'*identificazione* è ciò che accade al lettore quando percepisce forti affinità e somiglianze con un personaggio e le sue caratteristiche, immaginando cosa farebbe al posto suo, ipotizzando trame diverse o immaginando scelte simili nella propria vita. Durante la *catarsi* nel lettore avviene un cambiamento di pensiero. Aristotele la definisce una purificazione dell'anima (l'argomento andrebbe approfondito e affiancato alle teorie della ricezione del testo). Essa permette ragionamenti diversi, che prima della lettura non si era in grado di formulare. Infine, attraverso l'*introspezione*, il cambiamento si fissa, diventa stabile e permanente.

La dissertazione di Shroedes non nacque improvvisamente, non fu il primo trattato teorico in merito. La Biblioterapia poteva già vantare svariati studi pubblicati e diverse applicazioni in campi differenti. Ciò che realizzò di nuovo Shroedes fu di circoscrivere le tante visioni della Biblioterapia all'interno di un confine che aveva, e ha come nucleo, la *catarsi* aristotelica. Prima di quella tesi c'erano state due guerre mondiali dopo le quali gli istituti psichiatrici avevano sperimentato la Biblioterapia per sostenere la riabilitazione dei veterani di guerra. Fu un successo e anche di questo gli esperti scrissero. Ma il lavoro più incisivo fu quello di uno psichiatra, il dottor William Menninger che, assieme al fratello Karl, dirigeva una clinica privata. Negli anni Trenta del Novecento i fratelli Menninger applicarono la Biblioterapia nell'ambito psichiatrico. William Menninger pose una pietra miliare della Biblioterapia attraverso un articolo in cui descrisse le indicazioni, il metodo di applicazione e i risultati ottenuti. Non trascurò neppure di parlare della collaborazione con la figura del bibliotecario, pur in un articolo che metteva in primo piano il ruolo del medico(3). Il lavoro di Menninger ebbe una tale risonanza che alcuni, ancor oggi, adducono la fondazione della Biblioterapia a lui. In realtà il termine venne coniato ufficialmente nel 1916. Fu Samuel Crothers a inventare questa parola, accusata di confondere le idee e tutt'oggi fonte di equivoci(4).

Termine

La parola *terapia* è la grande colpevole, generatrice di confusione e, soprattutto, di proteste da parte di chi pone il concetto di terapeuticità al centro della propria professione. La parola *biblio* dichiara che lo strumento utilizzato è il libro. Colui che conosce tale strumento è il letterato. La domanda lecita è: può un letterato occuparsi di terapia? Rhea Joyce Rubin, nota consulente per la gestione delle biblioteche negli Stati Uniti e scrittrice di svariati testi e articoli, chiarisce in modo inequivocabile la questione: „Biblioterapia non è psicoterapia (sebbene possa essere usata assieme alla psicoterapia)... La parola *terapia* deriva dalla parola greca *cura*(1) „. In modo più specifico afferma: „La Biblioterapia si è sviluppata dall'idea di base che la letteratura ha proprietà terapeutiche. Il termine *Biblioterapia* viene da *biblion* (libro) aggiunto a *oepatteid* (cura)(2)”. Quest'ultima è una parola derivante dal greco antico che in inglese è stata tradotta con *therapy*. Ma il significato greco di *cura* riguarda la

vicinanza alla persona, all'occuparsi di essa, e non all'accezione moderna, più vicina alla farmacologia e alla psicologia. Per questo motivo sono sorti diversi fraintendimenti e per lo stesso motivo ci sono molti modi differenti per riferirsi alle attività che sfruttano il potere curativo dei libri(5). Ne sono nate svariate definizioni, tutte aventi come nucleo centrale la catarsi aristotelica collocata nel processo biblioterapeutico descritto da Shroedes:

- ...una famiglia di tecniche per strutturare l'interazione tra un facilitatore e un partecipante basata sulla condivisione della letteratura (Pardeck & Pardeck, 1989);
- Biblioterapia è uno strumento che può essere usato per promuovere la salute attraverso i libri (Smith, 1989);
- Biblioterapia è il processo di crescita delle emozioni buone e sane attraverso la mediazione della letteratura (Davis & Wilson, 1992);
- ...l'uso dei libri per aiutare le persone a risolvere i problemi (Aiey, 1993);
- Biblioterapia è l'uso terapeutico della letteratura con la guida o l'intervento di un terapeuta (Cohen, 1994);
- ...L'uso della lettura guidata per aiutare il lettore a crescere nella consapevolezza di sé e per aiutare nel pensare alle circostanze del proprio vissuto attraverso un'indagine critica (Harris & Hodgas, 1995)(6).

Se in ognuna di queste definizioni il punto focale è rappresentato dal testo e dal facilitatore che lo gestisce a fini terapeutici, attorno ad esse esiste una grande quantità di variabili, che coincidono con i differenti tipi di *setting*. Ad esempio, un malato può trovarsi in difficoltà ad accettare la propria condizione di salute. L'infermiere può „somministrare” il passo di un libro, magari consigliandone la lettura completa, in cui si evidenzia come il protagonista ha saputo affrontare una situazione simile alla sua, e successivamente parlarne. La stessa cosa può essere fatta da un insegnante con l'alunno che sospetta sia vittima di bullismo. Oppure il bibliotecario può indicare testi adatti quando gli viene richiesto aiuto riguardo una sofferenza d'amore. Offrire un testo è un gesto semplice, ma che nasconde una grande preparazione. Parlare di libri al capezzale di un letto ospedaliero o tra i banchi di scuola è completamente diverso, seppure l'intento sia lo stesso: insegnare a trarre beneficio dai libri. Ma è possibile classificare questi interventi come Biblioterapia? Oppure sono semplicemente usi intelligenti della letteratura? La risposta la possiamo trovare negli scritti di Arleen McCarty Hynes, che per prima si adoperò per far introdurre la figura del biblioterapeuta nell'organico del personale di una clinica di riabilitazione psichiatrica e si occupò della formazione degli aspiranti biblioterapisti. Hynes divide la Biblioterapia in Biblioterapia clinica e Biblioterapia dello sviluppo(7). Della prima sono competenti figure mediche. Si tratta di psichiatri e psicologi che si occupano di curare disturbi mentali diagnosticati, utilizzando i testi letterari come filo di continuità tra una seduta e l'altra, oppure come fonte di discussione in un setting psicoterapeutico. Questi medici possono avvalersi di altri professionisti (infermieri, educatori, operatori sociali) che hanno ricevuto un'adeguata formazione e che applicano la Biblioterapia, spesso di gruppo, ma fanno sempre riferimento alle indicazioni del medico e con lui svolgono continue pianificazioni e verifiche. In questo caso la parola terapia può assumere la valenza comune che tutti conosciamo. Nel caso della Biblioterapia dello sviluppo le cose cambiano completamente prospettiva. Sono coinvolti professionisti non medici, che utilizzano la Biblioterapia in autonomia, non per trattare la parte malata della persona, ma per stimolare quella sana. Essi favoriscono la creatività, faci-

litano la capacità di applicare il problem solving, amplificano la possibilità di venire a contatto con le proprie emozioni positive, mostrano angolazioni inusuali e inaspettate della realtà o di un problema, aiutano a confrontare se stessi con i personaggi della letteratura in modo costruttivo, favoriscono la socializzazione, creano oasi di tranquillità per quanti stanno affrontando difficoltà di diverso genere. Nella Biblioterapia dello sviluppo lo scopo non è la risoluzione di un problema o di un disturbo. L'obiettivo è, invece, il potenziare le risorse interiori della persona, le sue capacità emotive e intellettive, il suo modo di guardare se stesso nella vita. Tutto questo potenziale può essere impiegato all'interno di una progettazione specifica. Ed è per questa che la Biblioterapia si differenzia da qualsiasi altra attività letteraria. La progettazione inizia con l'analisi di una condizione, per giungere a fissare un obiettivo e ci si aspetta che un testo adatto possa dimostrarsi veicolo di cambiamento, che sia in grado di diventare un innescatore della catarsi. La necessaria conclusione, dopo l'applicazione dell'intervento pianificato, sarà la verifica dei risultati.

Ma esistono altri tipi di Biblioterapia. Largamente usata e studiata è la Biblioterapia cognitiva(8). Essa prende origine dalla psicologia cognitivo-comportamentale e si realizza attraverso i libri di auto-aiuto. Essi hanno la caratteristica di essere scritti da specialisti e di aver bisogno di un intervento esterno minimo, riducendo perciò i costi. Inoltre, essendo poco influenzabile, l'efficacia del libro di auto-aiuto è più facilmente misurabile e confrontabile con tecniche diverse. Ciò comporta una maggiore vicinanza alle scienze esatte, e da queste viene più spesso utilizzata.

Uso nelle biblioteche

Il possibile utilizzo della Biblioterapia è ampio, se non ben pianificato può dimostrarsi dispersivo. Le risorse in letteratura sono davvero tante. Potendo inventare una nuova definizione di Biblioterapia, potremmo affermare che è „l'uso creativo della letteratura per favorire il benessere della persona”. Ma questa creatività deve essere adeguatamente gestita. Per realizzare ciò, le biblioteche sono i luoghi ideali, e il ruolo possibile dei bibliotecari potrebbe divenire più ampio e flessibile: non solo archivisti e gestori del prestito, ma fidati consiglieri, preparati a usare nuovi strumenti e a collocarsi adeguatamente nelle biblioteche all'avanguardia. Davvero molto si sta già facendo nel circuito bibliotecario italiano, nonostante le risorse sempre più ridotte. L'uso della Biblioterapia potrebbe arricchire questa evoluzione in corso. Essa potrebbe divenire lo strumento adatto affinché le biblioteche si trasformino in luoghi di benessere, dove il concetto antico di „farmacia per l'anima” si realizzi. I modi ipotizzabili ci vengono da esperienze di altri paesi e sono: Book on prescription, Biblioterapia dello sviluppo (o creativa) in gruppi, interazione tra servizi bibliotecari e servizi sanitari.

Book on prescription

Iniziato in Galles, diffuso in seguito in buona parte del Regno Unito, Book on prescription è un progetto che ha per fulcro non solo la Biblioterapia, ma anche l'idea che le biblioteche, come luogo fisico, possono partecipare al processo di cura(9). Il primo passo per re-

alizzarlo è stato stilare una lista di libri di auto-aiuto, o di manuali riconosciuti da un comitato scientifico come efficaci e utili nella cura di ansia, depressione e altre forme minori di disagio psicologico. E' un ambito della Biblioterapia clinica, dove l'intervento di un facilitatore (o biblioterapista) è minima e l'efficacia del libro è tutta nel testo. Il contenuto parla del problema che deve essere affrontato e del modo in cui affrontarlo. I manuali di auto-aiuto hanno alle spalle un'ampia ricerca scientifica che avvalga la loro utilità. Inoltre, può essere facilmente paragonabile con altri metodi attraverso la ricerca quantitativa e la comparazione. Questo ha permesso di identificare la Biblioterapia cognitiva come mezzo più economico da utilizzare rispetto ad altri più dispendiosi che, in tempi di crisi, sono difficilmente accessibili. Una volta stilata, la lista è stata affidata alle biblioteche, che si sono dotate dei testi indicati. Le biblioteche sono state fornite anche di laboratori di Biblioterapia dello sviluppo (o creativa) dove un facilitatore accompagna la lettura di romanzi e rilancia alcuni passi come aggancio a discussioni più ampie. Il modo sarà descritto più avanti. La dinamica del metodo prende vita con la prescrizione del medico di un determinato manuale o di un'attività biblioterapeutica, proprio come fosse un farmaco. Il paziente, con la ricetta scritta, si reca nella biblioteca di riferimento. Il bibliotecario fornisce il testo o dà informazioni riguardo il laboratorio indicato sulla prescrizione. Da quel momento la biblioteca e i suoi gestori divengono protagonisti della dinamica biblioterapeutica. Questi nuovi servizi hanno portato un diverso tipo di utenza nelle biblioteche, dalle caratteristiche particolari, e spesso temuta. Per questo tutto il personale ha avuto bisogno di una particolare formazione. Infatti, nella maggior parte dei casi, i bibliotecari hanno manifestato resistenza e riluttanza di fronte a questo nuovo impegno. Tuttavia, l'atteggiamento è cambiato completamente dopo la formazione e l'inizio dell'esperienza.

La biblioteca è un luogo di per sé distensivo. Di consueto è dotata di un'atmosfera silenziosa e pacifica, rilassante. Il comportamento delle persone che vi entrano è rispettoso e affatto aggressivo. Non c'è la tendenza ad invadere gli spazi altrui, così come nessuno tende a parlare in modo sconveniente e non gradito. Un'altra caratteristica importante della biblioteca è la neutralità. Essa accoglie qualsiasi tipo di persona, senza pregiudizi(10). Per tutti questi motivi coloro che entrano con la propria prescrizione non si sentono giudicati a causa del loro problema. Inoltre, essendo un numero esiguo rispetto alla popolazione totale frequentate la biblioteca, le persone circostanti che vedono sono ben diverse da quelle dei centri di salute mentale, tutti accomunati dallo stesso disagio. In questo modo possono percepirsi lettori tra lettori e non malati. Il bibliotecario formato completa questo tipo di approccio in modo costruttivo. E' specificato, durante gli incontri di formazione, che il bibliotecario non è tenuto, e non può, fornire consigli sanitari. Il suo compito è quello di accogliere positivamente l'utente e dargli indicazioni sui testi o sulle attività prescrittegli. Fornirà anche indicazioni su come muoversi nella biblioteca, indicandogli i vari servizi e la funzionalità di scaffali, cataloghi, sedie e tavoli, e poltrone dove esistenti. La presenza oggi, in alcuni casi, di distributori automatici di bevande o perfino di veri e propri servizi di caffetteria, concorrono a rendere ancor maggiore la piacevolezza percepita del luogo. Nel piano complessivo del progetto di Biblioterapia è considerata l'ipotesi che alcuni utenti possano avere strani comportamenti o reazioni. E' una possibilità remota in quanto il medico indirizza, a questo tipo di servizio, casi scelti e adatti. Comunque, il bibliotecario ha a disposizione dei numeri telefonici di riferimento in caso di difficoltà. L'importanza di

questa precauzione sta nel generare la necessaria sicurezza e tranquillità nei bibliotecari che, in questo modo, potranno svolgere il loro lavoro serenamente, requisito necessario perché possano trasmettere essi stessi serenità.

Biblioterapia dello sviluppo (o creativa) in gruppi

Tutta la letteratura può essere impiegata nella Biblioterapia dello sviluppo⁽¹¹⁾. Coloro che hanno una conoscenza avanzata della letteratura posseggono quindi il prerequisito necessario per apprenderne le tecniche, da applicare in gruppi o face-to-face. Il primo caso è il più applicato nelle biblioteche, il secondo è maggiormente sviluppato in setting clinici. Alcune virtù della Biblioterapia di gruppo non sono specifiche, ma generate dalle caratteristiche insite in ogni attività che vede più persone riunite. Sta infatti nelle dinamiche di gruppo la fonte più facilmente accessibile alle risorse „terapeutiche”. I gruppi di lettura, che tanto si stanno diffondendo in Italia, e ben consolidati nel Regno Unito e negli Stati Uniti, sono un esempio applicativo di tali benefici realizzati dalla lettura, ma che non possono annoverarsi come progetti di Biblioterapia. Incontrare persone in un gruppo di lettura significa allontanare lo spettro dell'isolamento e della solitudine, trovare uno scopo per ragionare diversamente nella quotidianità, condividere un obiettivo comune, ottenere e mantenere competenze sociali. Aumenta il risultato nel caso sia applicata al gruppo la Biblioterapia. Tutto ciò che riguarda un gruppo di lettura è insito in un gruppo di Biblioterapia, ma per creare un gruppo di Biblioterapia sono necessarie delle aggiunte sostanziali. La Biblioterapia prevede un processo a tappe: individuazione di un obiettivo, pianificazione del processo biblioterapeutico, applicazione e verifica. Mentre il gruppo di lettura è aperto a quanti amano leggere, o a quanti gradiscono un genere letterario o autore, al gruppo di Biblioterapia accede un sottogruppo più specifico, che necessita di un intervento in quanto i suoi partecipanti hanno un denominatore comune. Può essere, ad esempio, un gruppo di anziani in una casa di riposo, oppure degli adulti con problemi a socializzare dopo il divorzio, fino ad arrivare al desiderio di trovare conforto nei libri dopo un lutto. Diverse ricerche hanno evidenziato come il prerequisito necessario, affinché la Biblioterapia si dimostri efficace, sia un interesse, anche minimo, per la lettura. Senza di esso la Biblioterapia non può essere utile. Ciò è maggiormente indispensabile considerando che la Biblioterapia non è una pratica clinica o psicoanalitica. Chi si rivolge alla Biblioterapia dello sviluppo riconosce i benefici derivanti dai libri e partecipa a un gruppo per amplificarne le potenzialità e per condividerle con altri, sotto la guida di un facilitatore che offre spunti letterari e di discussione sempre nuovi. Chi invece cerca una terapia specifica, deve rivolgersi ad altre discipline. Non è da escludere il fatto che terapia medica e Biblioterapia possano entrare in sintonia. Anzi. E' stato dimostrato che i migliori risultati sono possibili proprio quando nascono sinergie tra le due discipline. Ma è essenziale la non sovrapposizione di ruoli e competenze. Una volta individuato la fascia di utenti, il facilitatore dovrà conoscere i componenti del gruppo per stilare un programma adatto alla loro competenza scolastica, linguistica e cognitiva. Su questa base verrà pianificato un programma, destinato a continue revisioni in itinere. Applicare la Biblioterapia è diverso che gestire una lezione frontale. Non c'è la necessità del discente di imparare, con i propri mezzi ciò che il docente insegna, bensì il docente deve capire i bisogni e le potenzialità del discente e programmare un percorso da modifica-

re a seconda delle sue necessità, continuamente rilevate durante la discussione. Il processo di verifica, ultima tappa dell'attività, avviene al termine del percorso, ma si attiva attraverso step continui durante tutti gli incontri.

Interazione tra servizi bibliotecari e servizi sanitari

Nel Regno Unito, in alcune biblioteche, sono stati inseriti servizi di consultazione che incrociano la necessità di conoscere con la vocazione naturale delle biblioteche a soddisfare questo bisogno(9). Nel caso della Biblioterapia si tratta di conoscenze riguardanti patologie specifiche, quali l'Alzheimer o il cancro; un altro esempio può essere la necessità di smettere di fumare. Attraverso la sinergia di intenti tra associazioni e biblioteche sono stati messi a disposizione opuscoli che forniscono cenni sulle patologie o sulle problematiche in questione e sulle associazioni a cui rivolgersi. La biblioteca, oltre che fornire uno spazio espositivo, si dota di libri aggiornati e semplici riguardo le diverse malattie. I testi sono consigliati dalle associazioni stesse, selezionati per semplicità di linguaggio e chiarezza. Consideriamo che, materiali facilitanti la comprensione e redatti con tale scopo, non sempre sono reperibili in rete e le associazioni possono essere o non conosciute, o situate in zone del territorio lontane dal domicilio. La consapevolezza nella popolazione di un tale servizio sarà di stimolo affinché, in caso di necessità o dubbi, si rivolga alla biblioteca, luogo facilmente accessibile in cui i bibliotecari possono svolgere un ruolo importante di consiglio e indirizzo. Collateralmente accade che una parte di popolazione, non dedita alla frequentazione delle biblioteche, venga a contatto con questo ambiente sconosciuto, ma che potrebbe gradire, avvicinandosi, in questo insolito modo, alla lettura. Ciò presuppone un cambiamento nella presentazione dei servizi bibliotecari offerti, gestendola in modo da catturare l'attenzione di questi utenti occasionali. L'esposizione in biblioteca del materiale informativo di per sé non è sufficiente per classificarlo come forma di Biblioterapia efficace. Occorre organizzare l'offerta del servizio in modo studiato, considerando le variabili dei possibili utenti, spesso anziani e con un'alfabetizzazione di base, oltre che ansiosi di conoscere scenari possibili della propria vita da condurre convivendo con una malattia fino ad allora pressoché sconosciuta. Servono quindi testi dai caratteri più grandi, espositori per i pieghevoli di facile accesso e utilizzabili agevolmente, ben divisi tra loro e dalla grafica differenziata, con disegni accompagnanti il testo. La biblioteca dovrebbe essere priva di barriere architettoniche e possedere zone in cui consultare il materiale, posizionate non lontano dagli espositori. Questo permetterà anche una consultazione veloce, magari quella a cui seguiranno altre, più tranquille e svolte nella sala di lettura.

Conclusioni

E' indubbio che per attuare un progetto di Biblioterapia siano necessarie risorse. Occorre formare il personale, acquistare i libri necessari, stipulare contratti nel caso si voglia inserire un facilitatore, procurare la cartellonistica da inserire in biblioteca, ripensare l'utilizzo degli spazi, pubblicizzare adeguatamente il progetto nella popolazione. Altre spese derivano dai diversi tipi di progetto: la Biblioterapia è un concetto con confini ampi che

lascia spazio a idee e creatività, che possono necessitare di differenti mezzi e persone. Ciononostante, la collaborazione possibile tra biblioteche, centri di salute mentale e associazioni potrebbe portare a una condivisione delle spese e a importanti risultati utili per tutti. E questo, in un rapporto tra costi e benefici, potrebbe condurre a un sostanziale risparmio. La nuova questione della condivisione di spese e opportunità è solo una delle problematiche da affrontare. Potrebbe essere realizzabile la partnership con librerie o altri enti privati interessati a un ritorno di immagine in cambio di sovvenzioni, così come varie fondazioni potrebbero interessarsi a concedere un aiuto finanziario di fronte a un sistema così innovativo. L'organizzazione di progetti di Biblioterapia implica la necessità di una condivisione di intenti e sforzi con apparati sanitari e associativi la cui mentalità è molto diversa rispetto a quella delle biblioteche, e i conflitti ipotizzabili non possono essere tralasciati. Anche questo è un ostacolo non indifferente. Eppure le possibilità per le biblioteche sono considerevoli: l'aumento dell'utenza, anche strettamente legata alla consultazione, sarebbe certa, così come sarebbe goduta una nuova considerazione. Inoltre la nuova mission, che l'applicazione della Biblioterapia porterebbe, potrebbe dar vita a nuove contrattazioni di risorse e opportunità tra gli apparati amministrativi e le biblioteche, oggi considerate troppo spesso erogatrici di servizi non indispensabili. E' comprensibile l'oggettiva difficoltà delle biblioteche italiane a impiegare i cambiamenti sopra descritti. Tutti conosciamo la privazione di risorse a cui sono sottoposte. Inoltre, i dirigenti delle biblioteche sarebbero costretti a gestire una progettazione dalle dimensioni non indifferenti, dovendo anche mediare una collaborazione tra enti dalle caratteristiche diverse. Tuttavia, esistono margini di realizzazione, consapevoli che la trasposizione completa e non ragionata di un modello straniero non ha possibilità di crescita. E' ipotizzabile la realizzazione di parti di queste esperienze, adattate alla realtà italiana. Possono nascere micro-progetti, collaborazioni ristrette che generino i primi esempi di Biblioterapia nelle biblioteche, ampliabili dopo aver dato prova della propria efficacia. In questo modo sarebbe più semplice l'inserimento di tali novità, evitando un impatto eccessivo verso le, consuetudini. L'innovazione, accanto e non contro la tradizione, non può portare che buoni frutti.

Esiste davvero la Biblioterapia? Ponendoci ora il quesito iniziale non possiamo che rispondere affermativamente. E' una disciplina dai confini labili, adattabile a ogni realtà, portatrice di quelle potenzialità ben conosciute dai professionisti che con i libri lavorano. E grazie a loro potrebbe iniziare un grande cambiamento che includa una Biblioterapia italiana ancora da inventare.

Note

1. RHEA JOYCE RUBIN, *Using bibliotherapy*, Phoenix, Oryx press, 1978
2. PHILIP J. WEIMERSKIRCH, BENJAMIN RUSH and JOHN MINSON GALT, II. *Pioneers of bibliotherapy in America*, „Bulletin of the Medical Library Association”, 53(1965), 4, pp. 510-526.
3. RHEA JOYCE RUBIN, *Bibliotherapy Sourcebook*, Phoenix, Oryx press, 1978.
4. SAMUEL CROTHERS, *A literary clinic*, „The Atlantic Monthly”, 118(1916), 3, pp. 291-302.

5. LIZ BREWSTER, The reading remedy, „Public library journal”, 21(2008), 4, pp. 172-177.
6. C.E. JOHNSON, G. WAN , R.A. TEMPLETON, L.P. GRAHM, J.L. SATTLER, „Booking It” to peace, *Bibliotherapy for Teachers*, „academic exchange quarterly”, 5(2001), 3, pp. 2-16.
7. M.A. HYNES, M. HYNES-BERRY, *Biblio/poetry therapy. The interactive process: a Handbook*, Minnesota, North Star Press of St. Cloud, Inc, 1994.
8. R. MARTINEZ, G. WHITFIELD, R. DAFTERS, C. WILLIAMS, *Can People Read Self-Help Manuals for Depression? A Challenge for the Stepped Care Model and Book Prescription Schemes*, „Behavioural and cognitive psychotherapy”, 36(2008), 1, pp. 89-97.
9. JUNE TURNER, *Bibliotherapy for health and wellbeing: an effective investment*, „Australasian Public Libraries and Information Services”, 21(2008), 2, pp. 56-61.
10. LIZ BREWSTER, *The public library as therapeutic landscape: a qualitative case study*, „Health & Place”, 26(2014), marzo, pp. 94-99.
JENNIE BOLIHIOTO, *Reading into wellbeing: bibliotherapy, libraries, health and social connection*, „Australasian Public Libraries and Information Services”, 24(2011), 2, pp. 89-90”

DOI: 10.3302/0392-8586-201408-043-1

Sprawozdania
Reports

„Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016” – projekt zrealizowany przez Fundację na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Kultury Tradycyjnej Za-kresy w ramach programu Obserwatorium Kultury MKiDN, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Podsumowanie

‘Assimilation of Rustic Musical Traditions 2016’ – grant carried out by Foundation for the Preseveration of Traditional Culture’s Heritage ‘Za-kresy’ as part of the MKiDN’s Observatory of Culture program. It’s been donated from the resources of The Minister of Culture and National Heritage

W roku 2016 minęło dwa lata od momentu ukończenia przez mnie rozprawy *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*¹. W tym czasie nurt polskiego folkloryzmu wciąż rozwijał się i przekształcał. Projekt „Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016”, realizowany przez Fundację na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Kultury Tradycyjnej Za-kresy w ramach programu Obserwatorium Kultury MKiDN, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, oraz we współpracy z Instytutem Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego, określił aktualny stan i perspektywy ruchu folkloryzmu muzycznego w Polsce, ale przede wszystkim stworzył płaszczyznę wymiany perspektyw pomiędzy badaczami – praktykami i teoretykami kultury, przedstawicielami środowisk naukowych, a zarazem włączył autorefleksję środowiskową i narrację doświadczenia folkloryzmu muzycznego w szerszy nurt refleksji antropologicznej. Praktykowany folkloryzm muzyczny zanalizowano na podstawie obserwacji powstałych w toku praktycznej pracy nad odtwarzaniem i rekonstrukcją ludowej muzyki wokalne i instrumentalnej, warsztatów, zabaw tanecznych, koncertów i spotkań. Wynikło to z przekonania, że nie można badać i rozumieć materii muzyki tradycyjnej i kultury uczestnictwa, jaką jest praktykowanie wiejskich tradycji muzycznych, bez czynnego i praktycznego w niej udziału.

W dniu 30.11.2016 w Instytucie Kultury Polskiej UW odbyła się debata „Spotkania w tradycji”, w ramach której zabrzmiały głosy przedstawicieli różnych dyscyplin (etnologia, socjologia, muzykologia, antropologia, teatrologia, filozofia), w tym przedstawicieli konty-

¹ Klaudia Niemkiewicz, *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Joanny Tokarskiej-Bakir, Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych Wydziału „Artes Liberales”, Warszawa 2014.

nuatorów lub animatorów tradycji oraz teoretyków kultury. Temat przyswajania wiejskich tradycji muzycznych okazał się punktem wyjścia do podjęcia w ramach dialogu środowisk i dyscyplin refleksji na temat przede wszystkim miejsca działania (performance) oraz ustności we współczesnej kulturze. Refleksje badaczy – praktyków dotyczyły również omówienia swoistej metody pracy terenowej powstałej w środowisku kontynuatorów wiejskich tradycji muzycznych. Ta metoda to specyficznie produktywna metoda pracy w terenie (na wsi), wypadkowa pracy etnograficznej, etnomuzykologicznej i animatorsko-artystycznej, o inspiracjach płynących z ruchu teatrów awangardowych i performatyki.

Rezultatem projektu stało się uchwycenie w kategorii kompleksowego interdyscyplinarnego opisu inicjatywy muzycznych folklorystów, zajmujących się rekonstrukcją i praktyką wiejskiego śpiewu i muzykowania, a zatem praktykowaniem wiejskich (ludowych) tradycji muzycznych poza ich rodzimym środowiskiem. Podjęto próbę analizy narzędziami etnologii, muzykologii i socjologii specyfiki wokalne muzyki tradycyjnej, a także procesu jej recepcji przez miejskich wykonawców oraz zmian kulturowych, zachodzących w procesie przekazywania tradycji muzycznych ze wsi do miast. Równocześnie, dzięki publikacji w wolnym dostępie internetowym artykułów i tekstów podsumowujących projekt, stworzony został zaczątek nie istniejącego dotąd korpusu źródeł badawczych i interpretacyjnych, dotyczących zjawiska przyswajania wiejskich tradycji muzycznych w Polsce. Publikacje podsumowujące projekt to artykuły członków zespołu badawczego omawiające prowadzone przez nich badania, spisany tekst debaty „Spotkania w tradycji”, która odbyła się w dniu 30 listopada 2016 w Instytucie Kultury Polskiej UW, a także artykuł Grzegorza Godlewskiego podsumowujący zagadnienia i konteksty, które pojawiły się podczas tego spotkania.

Materiały zostały opublikowane na stronie projektu „Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016” www.tradycjemuzyczne.pl oraz stronie Fundacji Za-kresy www.fundacja zakresy.pl.

***Gestalt* pieśni. Terapeutyczny aspekt wykonań wiejskich tradycji muzycznych w opowieściach mówionych (przyczynek do badań i praktyki tekstoterapeutycznej)¹**

The Gestalt of Songs. The Therapeutic Aspect of the Performances of Rural Musical Traditions in the Oral Stories (The Introduction to Academic Research and Cultural Textotherapy Practice)

Główne zagadnienia

1. Tradycja kulturowa jako źródło zasobów w tekstoterapii kulturowej; 2. Folklor i wiejskie tradycje muzyczne w aspekcie potencjałów ich zastosowań tekstoterapeutycznych; 3. Perspektywy rozwoju badań i praktyk tekstoterapeutycznych w ramach wiejskich tradycji muzycznych.

Słowa kluczowe

Gestalt, emocje, folklor, opowieść, tekstoterapia kulturowa

Main issues

1. The tradition of cultural resources as a source of cultural textotherapy; 2. Folklore and rural musical traditions in terms of their potential textotherapeutical applications; 3. Prospects for the development of academic research and textotherapeutical practice within the rural musical traditions.

Keywords

Gestalt, emotions, folklore, story, cultural textotherapy

Praktyki tradycji. Szkic do portretu społecznego

Celem niniejszego artykułu jest zebranie rozproszonych głosów praktyków wykonań wiejskich tradycji muzycznych, werbalizujących społeczną potrzebę zastosowania zasobów ich własnych praktyk kulturowych do wspierania zdrowia społecznego szerokiego grona odbiorców. Nazywam ten potencjał narzędziownikiem tekstoterapeutycznym tradycji.

¹ Artykuł niniejszy powstał w ramach autorskiego grantu Pani dr Klaudii Niemkiewicz, zatytułowanego: „Przyśwajanie wiejskich tradycji muzycznych 2016” (projekt zrealizowany przez Fundację na Rzecz Ochrony Dziedzictwa Kultury Tradycyjnej Za-kresy w programie „Obserwatorium Kultury” MKiDN, dofinansowanym ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Podsumowanie). Pragnę w tym miejscu wyrazić moje osobiste podziękowania dla pomysłodawczyni i autorki całości przedsięwzięcia – Pani dr Klaudii Niemkiewicz – za inspirujące zaproszenie mnie do tego projektu, wzorcowe wsparcie organizacyjne mojej pracy oraz postawę słuchającej otwartości, która nadal trwa.

Chodzi tu o opowieść-autorefleksję wykonawców tekstów kultury, w szczególności pieśni, poświęconą właśnie potencjałowi psychologiczno-rozwojowemu pracy w *spectrum* symbolicznym tradycji. Podstawą materiałową dla mojego artykułu stały się mówione opowieści owych praktyków tradycji o różnorodnych wartościach terapeutycznych tradycyjnych tekstów kultury, w szczególności pieśni. Zebrałam – formułując swą główną tezę (o konieczności stworzenia profesjonalnych praktyk terapeutycznych w oparciu o zasoby różnorodnych tradycji) – ich refleksje o terapeutycznym aspekcie aktów wykonawczych. Pisząc o rozproszonych głosach praktyków tradycji mam na myśli brak badań o biografii owych praktyków (jak akty wykonawcze kształtują ich życie?), a także brak w zakresie diagnozy możliwości celowego zaaplikowania tekstów kultur tradycyjnych, w szczególności wiejskich tradycji muzycznych, do prowadzenia formalnych procesów terapeutycznych. Formułuję zatem, za autorefleksją praktyków tradycji, postulat diagnozy badawczej zastosowań tekstoterapii kulturowej i hipotezę terapeutycznej funkcji aktów wykonywania wiejskich tradycji muzycznych. Hipotezę tę mocno wspiera dorobek terapeutycznej szkoły *Gestalt*, który jednoznacznie potwierdza, iż autoekspresja angażująca emocje i ciało jest skutecznym narzędziem profesjonalnego oddziaływania terapeutycznego, uzdrawiającej więzi międzyludzkiej zwanej relacją terapeutyczną. W szczególności zaś ekspresja poprzez śpiew kondensuje indywidualne procesy zdrowienia. Jak podkreślają terapeuci *Gestalt* praca z emocjami i praca z ciałem służy osobom z zaburzeniami nerwicowymi i lękowymi. Dysponujemy już w tym zakresie także polskimi badaniami, które podkreślają rolę tworzenia bezpiecznych przestrzeni ekspresji kulturowej emocji.² Owa, intensywna praca terapeutyczna z emocjami i ciałem jest również domeną aktów wykonawczych w wykonaniach tekstów kultur tradycyjnych. Dostrzegam tu ważny obszar społecznej ekspansji praktyk kulturowych wykonywanych przez praktyków wiejskich tradycji muzycznych. Praktycy sami zresztą zdają sobie od dawna sprawę z tego potencjału i – zwykle na marginesach swych opowieści o byciu w tradycji – werbalizują świadomość terapeutycznych zasobów tradycji. Ta marginesowość wynika z „oczywistości” dla nich zagadnienia terapeutycznej funkcji wykonawstwa. Jak powiedziała mi nawet w rozmowie swobodnej w grudniu 2016 roku jedna z badaczek i zarazem praktyczek wiejskich tradycji muzycznych: „terapeutyczna rola wykonania pieśni jest dla praktyka oczywista”. Intuicja praktyka wymaga jednak weryfikacji badawczej i sprawdzenia „co działa, jeśli działa” leczniczo i wspierająco i czy działanie tekstem kultury tradycyjnej jest tu efektywne. Analizując wypowiedzi praktyków tradycji korzystałam z jednego źródła zastanego, niepublikowanej pracy doktorskiej Klaudii Niemkiewicz zatytułowanej *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*, w jej części aneksowej zatytułowanej *Rozmowy z praktykami folklorystów*.³ Z tego źródła pochodzą cytowane przeze mnie fragmenty opowieści praktyków tradycji. Drugim komponentem empirycznym mojego artykułu są liczne wywiady swobodne i rozmowy, które prowadziłam podczas

² Zob. Maciej Janowski, Monika Biedrycka, *Skuteczność psychoterapii Gestalt w zakresie regulacji emocji u pacjentów z zaburzeniami nerwicowymi/lękowymi*, „Psychoterapia”, Nr 4 (171), s. 63-75.

³ Zob. Klaudia Niemkiewicz, *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Joanny Tokarskiej-Bakir, Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych Wydziału „Artes Liberales”, Warszawa 2014, s. 219-242.

badań własnych w Gardzienicach i w Lublinie w latach 2011-2014⁴ oraz szeroki, choć nieustrukturyzowany, zasób wstępnych i eksploracyjnych badań diagnostycznych (od początku roku 2016 – w trakcie) poświęconych już wyłącznie ukutemu przeze mnie pojęciu tekstoterapii kulturowej, a więc użyciu tekstu kultury w procesach leczenia i wspierania rozwoju osobistego (Kraków, Lublin, Warszawa). Wszystkie te źródła danych wpłynęły na sformułowanie, prezentowanej w niniejszym artykule, roboczej hipotezy o terapeutycznej funkcji tekstów kultur tradycyjnych, z centralną rolą wspierającej dobrostan jednostki autoekspresji w akcie wykonawczym. Artykuł jest więc przyczynkiem zarówno do dalszych, ustrukturyzowanych już badań poświęconych wyłącznie zagadnieniu autoekspresji jako narzędziu wspierania zdrowia i rozwoju osobistego jednostek, a zarazem jednoznacznym postulatem społecznego wdrożenia praktyki tekstoterapeutycznej, opartej o tradycyjne teksty kultury wiejskiej. Obszar ten jest na razie w fazie rozpoznania koncepcyjnych, które tu formułuję. A rozpoznania te jako pierwsi zwerbalizowali właśnie praktycy wiejskich tradycji muzycznych, doświadczając w swej codziennej pracy wspierających potencjałów – *Gestaltu* – pieśni. To ich opowieść była pierwszym głosem i ich intuicje wymagają weryfikacyjnego opracowania. Artykuł zbiera i konkluduje ich rozpoznania.

Motta. Efekt sentencji w przekazach praktyków tradycji

Praktycy tradycji, do który należą zarówno badacze różnorodnych form przekazów kulturowych uznawanych za „tradycyjne” (spektrum zróżnicowanych form tekstów kultury od tekstów mówionych do pieśni i tańców), jak i ich wykonawcy (bardzo często te role społeczne są obecnie łączone) uprawiają specyficzny sposób autoekspresji⁵, który określić można mianem społecznego efektu sentencji. Efekt sentencji to zindywidualizowana retoryka autorefleksyjnej wypowiedzi o pracy w tradycji, naznaczona walorem terapeutycznego i autoterapeutycznego aspektu aktów wykonywania tradycyjnych tekstów kultury. Mówiąc „tradycyjnych” nie rozstrzygam w tym miejscu, co jest „tradycją”, a co nią nie jest i przyjmuję, że „tradycyjnym” jest „to”, co każda z owych osób pracujących w tradycji za tradycję uważa. Rekonstruję tym samym mapę światów przeżywanych jako „tradycyjne” w celu podkreślenia terapeutycznej i autoterapeutycznej funkcji społecznej „tradycji”⁶. W takiej funkcjonalistycznej i pragmatycznej perspektywie wspomniany wyżej specyficz-

⁴ Praca doktorska w przygotowaniu pod tytułem „*Gardzienice*” – *metafora i dyskurs. Analiza socjologiczna*.

⁵ W artykule tym sygnalizuję jedynie wypowiedzi praktyków tradycji dotyczące ich własnego doświadczenia aktów wykonawczych i ten wąski wycinek ich autoekspresji mam na myśli mówiąc o efekcie sentencji i poetyce motta.

⁶ O potencjale terapeutycznym tekstów kultur tradycyjnych w zakresie indywidualnej i grupowej terapii więzi zawartej w ludowych porzekadłach, ocalałych w związkach frazeologicznych języka polskiego – zob. Anna Kapusta, *Książeczka do rzeczy. W stronę biblioterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, T. VI, Nr 1., s. 241-245 (tekst powyższy to recenzja książki – zob. Ewelina Lasota, Dorota Majkowska-Szajer, *Słowa do rzeczy*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2014).

Tezę o potencjale terapeutycznym i rozwojowym indywidualnej więzi człowieka z tradycyjnymi tekstami kultury sformułowałam w powyższym artykule następująco: „Działania biblioterapeutyczne wymagają świadomego użycia tekstu kultury jako odpowiedzialnie wybranego przez biblioterapeutę źródła procesu terapeutycznego i specyficznego medium kulturowego dla biblioterapii. Drugim elementem tych działań jest więc terapeutyczna pomiędzy biblioterapeutą, tekstem kultury i osobami biorącymi udział w konkretnej formule biblioterapii. A zatem osoby zaangażowane w pracę z tekstem połączyć musi więź kulturowa o potencjale relacji terapeutycznej. Tekst wiązać powinien też osoby z kulturowymi ramami wsparcia terapeutycznego.

ny sposób autoekspresji osób wykonujących tradycyjne teksty kultury jest zasobem do pracy terapeutycznej i rozwojowej, w której już same wypowiedzi praktyków tradycji (oprócz kluczowych tu tekstów kultur tradycyjnych) stać się mogą potencjałem do wspierania zdrowia społecznego⁷ (indywidualnego i grupowego) odbiorców i wykonawców tradycyjnych tekstów kultury. Wypowiedzi takie, skondensowane i esencjalne w swej retorycznej formule to zarazem gotowe motta (zadania warsztatowe) do realizacji planowych procesów terapeutycznych. O ich potencjalnie wspierającej sile stanowi nie tylko swoista sentencjonalność owych wypowiedzi, ale i emocjonalna ranga osobowego świadectwa⁸ osób je formułujących. Przekazy praktyków tradycji są zatem w tej optyce sentencjami o wspierającym jednostkę potencjale tradycji (zasobniku więzi), a wiele z nich to wręcz motta do procesów terapeutycznych i rozwojowych. Takie spersonalizowane narracje o potencjałach wspierających zdrowie społeczne jednostek i grup wykonujących tradycyjne teksty kultury warto poddać analizie pod kątem ukrytego w nich programu tekstoterapii kulturowej⁹ opartej o różnorodne praktyki wykonawcze. Akt wykonawczy jest zawsze autoekspresją wykonawcy, a często także i odbiorcy. Tu bije ważne źródło zdrowia społecznego, dla którego teksty kultur tradycyjnych mogą stać się atrakcyjnym społecznie rezerwuarem budującym zdrowe więzi człowieka z tradycjami, których sam doświadcza.

Egalitarność. Moc opowieści o pracy w tradycji

Praktycy tradycji podkreślają moc przekazu kulturowego opowieści, która jest siłą wspierającą jednostkowy dobrostan człowieka w świecie społecznym. Kluczem staje się tu indywidualne i świadome uczestnictwo w ponadosobowym przekazie opowieści, które kreują bogactwo symbolicznego *spectrum* tradycji. To bogactwo jest propozycją dla każdego, kto

Teksty kultury w biblioterapii winny więc kreować spektrum wspierających więzi.”, [za:] Anna Kapusta, *Teksty kultury – teksty więzi. Relacje*, ibidem, s. 241.

⁷ Przyjmuję definicję zdrowia ukutą przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) w 1948 roku. Definicja zdrowia brzmi: „zdrowie to stan dobrego samopoczucia (dobrostanu) fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brak choroby lub niepełnosprawności” – zob. Jan Domaradzki, *O definicjach zdrowia i choroby*, „Folia Medica Lodziensia”, R: 2013, Nr 1 (40), s. 5-29. W tym rozumieniu zdrowie społeczne jest optymalnym funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie, wraz z realizacją wszystkich jego potencjałów osobistych ku twórczemu byciu w świecie społecznym.

⁸ Warto by poświęcić osobny projekt badawczy dotyczący osobistych doświadczeń intrapsychicznych (w szczególności emocji i motywacji) związanych z byciem współczesnym świadkiem tradycji za sprawą wykonywania tekstów kultur tradycyjnych. Chodzi mi w tym miejscu o zbadanie funkcji praktyk wykonawstwa w indywidualnych biografiiach.

⁹ Pojęcie tekstoterapii kulturowej dotyczy – według mojej koncepcji – zasobów terapeutycznych (leczenie) oraz rozwojowych (wspieranie rozwoju osób zdrowych) zawartych w różnorodnych tekstach kultury już istniejących, nie zaś wywołanych procesem terapeutycznym lub rozwojowym (konieczne jest tu wstępne i finalne wartościowanie estetyczne i etyczne tekstów kultury). Tekstoterapia kulturowa jest zatem projektem czerpania z tekstów kultury ich potencjałów w zakresie werbalnym (biblioterapia – teksty słowne), ale także niewerbalnym (na przykład taniec terapeutyczny, improwizacja ruchowa, praktyki pracy z ciałem). Odróżniam pojęcie tekstoterapii kulturowej od arteterapii ze względu na różnicę w podstawie materiałowej – tekstoterapia kulturowa odwołuje się do powstałych już tekstów kultury, w arteterapii istotny jest głównie proces twórczy jej podmiotu bez estetycznego i etycznego wartościowania wstępnego i finalnego tekstu kultury. W arteterapii kluczowa jest jakość doświadczenia aktu twórczego działającej jednostki, a jego produkt (tekst kultury) nie jest oceniany. O tekstoterapii kulturowej – zob. Anna Kapusta, *Tadeusz Kantor – projekt tekstoterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, T. VI, Nr 1., s. 217-229.

zechce się w nie zaangażować i uczestniczyć w zbiorowej, choć rozpisanej na indywidualne głosy, opowieści budującej przekaz tradycji, co jednostkowo znaczy – zdjąć z siebie ciężar narcystycznego ego, przekroczyć swą incydentalność i przypadkowość swego istnienia i nie czuć presji na udowodnienie swojej wyjątkowości. Od tego punktu wyjścia zaczyna się dożyły proces twórczy w przypadku artysty, ale i zdrowienie w sytuacji osoby w kryzysie psychicznym, czyli od akceptacji i zaangażowania¹⁰ w porządek życia istniejący poza pojedynczą biografią. Taką terapeutyczną ofertę otwiera przed wykonawcą tekstów kultur tradycyjnych każda z różnorodnych tradycji. Egalitarność uzdrawiającego praktykowania tradycji, bo doświadczanie tradycji nie obliuguje do produktywności, lecz do uważnego bycia w każdym akcie wykonawczym, to zarazem lekarstwo z opowieści. O leczniczej funkcji aktów wykonywania tradycji (doświadczania tradycyjnych tekstów kultury) jako narzędziownika uzdrawiających człowieka opowieści o wspólnocie pisała Clarissa Pinkola Estés:

(...) Musiałabym napisać kilka tomów, gdybym chciała szczegółowo i wszechstronnie opisać proces uzdrawiania, w który opowieść jest jednym z licznych komponentów¹¹. Ze względu na brak miejsca ograniczę się do najważniejszej rzeczy – musimy zdobyć absolutną pewność, że ludzie są dobrze i w pełni przygotowani do opowieści, które przechowują i opowiadają.

Najlepsi uzdrowiciele leczący opowieściami, a miałam szczęście znać ich wielu, czerpią swe historie z własnego życia, jak drzewo wyrasta z korzeni. Opowieści ich wychowały i wykarmiły, dzięki nim są, kim są. Łatwo to rozróżnić. Łatwo wyczuć, czy ktoś ku ucieście „wyhodował” jakąś opowieść, czy też sam wyrósł na opowieściach. Na tym drugim zasadza się prawdziwa tradycja. (...)¹²

Badaczka, praktyczka tradycji, psycholożka i terapeutka jako leczącą „opowieść” pojmowała każdy, świadomy akt ekspresji tradycji, który jest wykonywany w imieniu własnym, ale i w intencji budowania wspierającej wspólnoty. Osoba praktykująca tradycję staje się nośnikiem zdrowego bycia w świecie. W takim ujęciu tradycja jest transgresją, nie konserwacją, wspiera rozwój jednostki czerpiącej siłę z dorobku zbiorowości, jednak jej praktyka wykonawcza jako praca uzdrawiającego opowiadacza sygnowana być musi indywidualną autentycznością przeżyć i doświadczeń biograficznych. W leczeniu opowieścią tradycji kluczowe jest świadectwo własnego bycia w świecie. Nie jest to metafora, lecz dyrektywa odpowiedzialnego dzielenia się własnym życiem i jego meandrami osobistymi. W leczącej opowieści każdy jest równoważny i każda opowieść jest równie istotna. Stąd też egalitarność tradycji. Praktykowanie tradycji staje się w tej optyce autoterapią indywidualną i terapią grupowej więzi. Dostęp do tego źródła sił psychicznych jest egalitarny, ponieważ każdy z nas doświadczając, posiada na własność swe doświadczenie. Wątek tego uzdrawiającego i rozwojowego elementu w praktykowaniu tradycji jest przywoływany na gruncie różnorodnych kręgów kulturowych. Zaprezentujmy świadectwo – opowieść Olgi Chojak:

¹⁰ „Akceptacja” stanu wyjściowego i „zaangażowanie” w proces zmiany są udokumentowanymi postawami gwarantującymi człowiekowi wyjście z każdego kryzysu psychicznego – zob. Steven C. Hayes, Kirk D. Strohsahl, Kelly G. Wilson, *Terapia akceptacji i zaangażowania. Proces uważnej zmiany*, przeł. Marta Kapera, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.

¹¹ Cała reszta owych „licznych komponentów” zawarta jest holistycznie i immanentnie w różnorodnych tradycjach.

¹² Clarissa Pinkola Estés, *Posłowie. Opowieść jako lekarstwo*, [w:] tejże, *Biegająca z wilkami*, przeł. Agnieszka Cioch, Zys i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2011, s. 611.

(...) Początkowo w muzyce ludowej poszukiwałam pewnych uniwersalnych treści, ale stopniowo rozluźniłam to ciśnienie na zależenie swoich przodków kulturowych. Wówczas zaczęłam traktować pieśni jako metodę pracy nad sobą i również pracy z rzeczywistością społeczną. Byłam już wtedy po lekturze Grotowskiego i zaczęłam traktować te pieśni jako narzędzie do pracy ze sobą, rozpoznawania siebie, pracy z emocjami i ciałem. Na zewnętrznym poziomie muzyka stała się dla mnie sposobem komunikowania się z innymi i bycia z innymi. Zaczęłam traktować muzykę ludową mniej mitycznie a bardziej praktycznie.¹³ Kiedy znalazłam w muzyce i śpiewie coś swojego, było mi lepiej w świecie, chociaż nie nazywałam tego nigdy osobistym środkiem wyrazu. Przeciwnie – na osobistym poziomie muzyka tradycyjna jest świetnym narzędziem do pracy z ego, aby zniwelować jego moc, ponieważ ma zbiorowego autora oraz była przekazywana w dłuższym niż jedno życie ludzkie czasie. Dlatego jest ponadosobista. To nie jest tak, że nie może być osobista, bo może być związana z czymś życiem i stanem umysłu, ale jest jednocześnie ponadosobista, bo jest nie tylko moja, ale też kogoś innego, kto żył kiedyś albo kto będzie żył później. (...)¹⁴

W powyższej wypowiedzi Olga Chojak, antropolożka i praktyczka tradycji, referuje istotę autoterapeutycznego i terapeutycznego potencjału wykonawstwa tradycyjnych tekstów kultury, które to funkcje standardowo przypisuje się pracy w psychologicznych procesach leczenia. Są to przede wszystkim praca z emocjami i praca z ciałem, konsekwentnie dedykowane osobom z zaburzeniami lękowymi. Pieśń tradycyjna – każdorazowo opowieść o świadomym byciu w świecie – angażująca emocje i ciało tworzy terapeutyczny *Gestalt* tradycji. Całościowy, holistyczny rozwój człowieka poprzez autoekspresję cielesno-emocjonalną jest zarazem zdrową, bezpieczną eksternalizacją ważnych problemów społecznych, które modelują każdą biografię, od lęków pierwotnych do zmian politycznych, od wydarzeń narodzin i śmierci do migracji zarobkowych. Tradycja detonuje te lęki w aktach jej pojedynczych wykonań, których centrum stanowi śpiew pieśni, indywidualna autoekspresja – *śpiew dla kogoś* lub zbiorowa autoekspresja – *śpiew z kimś*. Pieśń kreuje taki zdrowy *Gestalt*, czyli całościowe doświadczenie odkrywania własnych potencjałów twórczego życia na co dzień. Teksty kultur tradycyjnych są więc obiecującym zasobem dla terapii w nurcie *Gestalt*, wraz z jej akcentem na regulację emocji i rozwojową pracę z ciałem.

Gestalt terapeutyczny. Kategorie operacyjne w praktykach terapeutycznych

Nurt *Gestalt* w psychoterapii, od początku jego powstania w latach sześćdziesiątych XX wieku i spektakularnej działalności jego ojca założyciela Fritza Perlsa pozostaje stały w tak zwanych „dziewięciu zasadach psychoterapii Gestalt”¹⁵. Są to kolejno: 1. samoświadomość, 2. całościowość, 3. odpowiedzialność, 4. rozumienie roli potrzeb człowieka,

¹³ Podkreślenie w cytacie pochodzi ode mnie – A.K.

¹⁴ Olga Chojak, wypowiedź z dnia 27 stycznia 2014 roku (Pruszków-Wrocław) w trakcie wywiadu prowadzonego przez Klaudię Niemkiewicz, cytuję [za:] Klaudia Niemkiewicz, *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*, op. cit., s. 266-267.

¹⁵ Zob. Mariola Paruzel-Czachura, *Zasady psychoterapii Gestalt* [w:] tejże, *Między psychologią psychoterapią i filozofią praktyczną. Poszukiwanie autentycznego życia w nurcie Gestalt*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2015, s. 109-115.

5. kwestionowanie ujmowania człowieka jako wartości dobrej lub złej, 6. zasada terażniejszości (tu i teraz), 7. zasada wzajemnych powiązań, 8. zasada figury i tła i 9. uznanie naturalnej skłonności człowieka do domykania całości. Niezmienne, w dynamicznym rozwoju nurtu *Gestalt*, pozostają pojęcia operacyjne stosowane w praktykach terapeutycznych i są to: orientowanie podmiotu na akceptację sytuacji terażniejszej będące źródłem zaangażowanej zmiany, ukierunkowanej na proces zdrowienia oraz kluczowy akcent na zaangażowaną pracę emocjonalną oraz intensywną pracę z ciałem. *Gestalt*, czyli z niemieckiego *całość*, to motto dla wszystkich działań terapeutycznych przywracających człowiekowi holistyczny, całościowy dobrostan warunkowany autentycznym (świadomym i zgodnym z własnymi potrzebami) byciem jednostki w świecie społecznym. *Figura*, czyli to, co dla nas ważne, ma być wyłaniana w świadomym procesie ekspresji siebie z *tła*, czyli tego, co odsuwamy z pola uwagi jako mniej istotne w naszym rozwoju. W tym rozległym i niemożliwym dziś do rzetelnej konkluzji stanie literatury przedmiotu i zróżnicowanym (ilościowo i jakościowo) otwartym rynku praktyk terapeutycznych i rozwojowych w nurcie *Gestalt* kluczowymi kategoriami operacyjnymi są dwa hasła docelowe: 1. emocje i 2. ciało, integrowane w koncepcjach świadomej autoekspresji człowieka. Stąd terapeutyczna praca z ciałem i praca z emocjami jest dziś podstawową wytyczną każdego procesu terapeutycznego w każdej z licznych modalności *Gestaltu*.

Gestalt pieśni. Kategorie terapeutyczne w werbalizacjach praktyków tradycji

W oryginalnych wypowiedziach praktyków tradycji powtarza się kategoria emocjonalnego „poruszenia”, a więc intensywnej pracy emocji, w szczególności związanej z aktami wykonań pieśni. To w pełnym „poruszeniu” emocje i ciało dostrajają osobę wykonującą pieśń do świata, co w wersji bez metafor oznacza „warunkują jej twórczość i dobre samopoczucie twórczości sprzyjające”. „Poruszenie” emocjonalne jest warunkiem przyswajania tradycji, co potwierdza w swej opowieści z 2003 roku Ewa Grochowska, filozofka akademicka, śpiewaczka i skrzypaczka:

[...] Generalnie, mówię tu szczerze, takie rzeczy z kultury, z którymi mam kontakt, żeby one miały dla mnie jakąś wartość, to muszą mnie poruszać. To nie jest tak, że ja cały czas potrzebuję takiego maksimum doznań, żeby cały czas być jakby „na haju”, ale generalnie rzeczy, które coś we mnie poruszają to takie, z którymi czuję jakąś komunikację, które mi o czymś opowiadają, o czymś, co jest we mnie, które niosą w sobie jakąś treść, która jakby zlewa się, czy koresponduje z tym, co gdzieś tam mam w sobie, w głowie, czy w emocjach... [...] Dla mnie takie bycie w świecie, tak metaforycznie mówiąc, jest zbiorem takich różnych opowieści i ludzkich historii. Niektóre z nich są bardziej uniwersalne, niektóre z nich są pojedyncze, na podstawie niektórych da się jakby wyabstrahować jakiś model, takie topoty, które są zawarte np. w kulturze tradycyjnej, w całej tradycji oralnej. To są takie rzeczy, które się często powtarzają, i ktoś zauważył, że one mają taki wymiar, jakby najbardziej uniwersalny.¹⁶

¹⁶ Ewa Grochowska, wypowiedź z dnia 30 listopada 2003 roku, w trakcie wywiadu prowadzonego przez Olgę Chojak, cytuję [za:] Klaudia Niemkiewicz, *op. cit.*, [Tamże, *Załącznik 1: Rozmowy z praktykami folklorystyki*, s. 219. Klaudia Niemkiewicz przedrukowuje wywiad z Ewą Grochowską przeprowadzony przez Olgę Chojak].

Cytowana powyżej praktyczka tradycji odtwarza swój emocjonalny *Gestalt* opowieści o tradycji, w którym przekaz emocjonalny tekstu kultury jest integrowany z jej własnym kolorytem emocjonalnym. Takie doświadczenia integratywnej pracy z emocjami w praktykowaniu pieśni tradycyjnych przekazała mi również Joanna Belzyt, pedagogka śpiewająca pieśni z różnorodnych kultur, działająca w Lublinie, w następujących słowach: „pieśń dostraja moje emocje do codzienności tak, aby twórczość mogła współpracować z gotowaniem, pisaniem pracy i zdrowieniem kolana po kontuzji” (rozmowa własna z dnia 1 grudnia 2016 roku). Joanna wielokrotnie podkreślała wręcz emocjonalną pedagogikę *Gestalt* w pieśni, która „transformuje świadomość”, a pieśnią tą bywa nie tylko literalna „pieśń”, lecz po prostu „opowieść o losie każdego człowieka, i tego z legendy i mitu, i współczesnego”). Praca z emocjami powraca w wielu wypowiedziach osób praktykujących tradycję. Większość z nich jako synonim „pracy z emocjami” używa wyrażenia „praca na energiach”. Agnieszka Mendel, obecnie praktykująca śpiew, a uprzednio związana artystycznie z „Gardzienicami” w lipcu 2014 roku powiedziała mi, że emocjonalna praca z pieśnią to „specyficzny tryb ja”, który „autoekspresją łąca dziury w codzienności”, a „dziurami” tymi są „porażki, rozczarowania i inni ludzie”. Praktycy tradycji o autoterapeutycznej dla nich samej autoekspresji wykonawczej i terapeutycznej dla ich odbiorców jakości słuchania pieśni mówią często, że to „stan, w którym się wszystko samo gra”. Większość z nich nie ma więc, utrwalonego stereotypem, poczucia misji „ratowania tradycji”, lecz – w podstawowej motywacji osobistego praktykowania tradycji lokuje właśnie swój indywidualny dobrostan emocjonalny. Autoekspresja w postaci śpiewu pieśni jest tego dobrostanu stałym centrum, a życiową autentyczność odzyskuje się właśnie w śpiewie pieśni tradycyjnej, gdyż jej wykonanie wymaga właśnie maksymalnego zaangażowania emocjonalnego. „Bez emocji nie da się śpiewać”, a „bez śpiewania moje emocje umierają”, jak usłyszałam w grudniu 2016 roku od Joanny Belzyt. Praca z emocjami, nazywana w profesjonalnej psychoterapii regulacją emocji¹⁷ jest kluczową, obok pracy z ciałem, werbalizacją terapeutycznej wartości aktu wykonywania pieśni w opowieściach praktyków tradycji. Pieśń śpiewana uspołecznia trudne emocje i utrwala radość życia wykonawcy.

Drugą kategorią terapeutyczną dominującą w opowieściach praktyków tradycji jest praca z ciałem. W opowieści praktyka tradycji Remigiusza Mazura-Hanaja, udokumentowanej w 2003 roku przez Olę Chojak, od pracy z ciałem rozpoczyna się proces odkrywania własnej, muzycznej autentyczności w autoekspresji. Od pracy z ciałem zaczyna się wręcz świadome życie:

[...] Korzystaliśmy z doświadczeń, metod pracy aktorskiej – pracy nad ciałem, pracy z głosem – takich gardzienicko-grotowskich, w skrócie mówiąc. No ale to był oczywiście jakiś początek. Na przykład dzięki temu pamiętam, że wysłuchałem pierwszy raz takich oryginalnych nagrań ze wsi, Walerii Żarnochowej. Nic z tego kompletnie nie rozumiałem, to znaczy ani muzycznie, ani nie wiedziałem, o czym śpiewa. Natomiast byłem tym zafascynowany tak jak, powiedzmy, gamelanem jawańskim czy podobną egzotyką z najdalszych zakątków świata. Ale daleko jeszcze było do takiego świadomego przyjęcia tej fascynacji jako części swojego życia. No, ale w ogóle można tu mówić o czymś takim jak dojrzewanie do własnej muzyki, do własnej tradycji – to jest długi proces...

¹⁷ Zob. Robert L. Leahy, Dennis Tirsch, Lisa A. Napolitano, *Regulacja emocji w psychoterapii. Podręcznik praktyka*, przeł. Karolina Zamojska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.

i rzeczywiście są jakieś takie punkty zwrotne. U mnie takim najważniejszym było spotkanie się w takim gronie, które później się nazywało „Bractwo Ubogich”, w 1991 roku... czyli z Witkiem i Anią Brodami, z Adamem Strugiem, Januszem Prusinowskim, Jackiem i Alą Hałasami i oczywiście Agatą Harz. [...]”¹⁸

Praca z ciałem oraz jej element wyodrębniony w powyższej opowieści jako praca z głosem w świadomości polskich praktyków tradycji zapośredniczone były początkowo dorobkiem Jerzego Grotowskiego, a czasem – jak w cytowanym przypadku – kontaktem praktyka z „Gardzienicami” Włodzimierza Staniewskiego, niemniej jednak istotą treningu wykonawczego była tu zawsze strategia integracji ekspresji emocjonalnej z indywidualną cielesnością osoby wykonującej pieśń i na tym gruncie odbywały się także indywidualne praktyki uważności ciała. W przypadku Anny Zubrzycki, byłej aktorki „Gardzienic” i współtwórczyni (wraz z Grzegorzem Braalem) formacji „Pieśń Kozła”, te artystyczne praktyki pracy z ciałem wyewoluowały obecnie do formy profesjonalnych warsztatów uważności – *mindfulness*¹⁹. Praktycy tradycji przyswoili także konsekwentnie i używają pojęcia świadomości ciała, stworzonego przez Eugena Gendlina i spopularyzowanego przez Petera Levina²⁰. Twierdzą oni, że praktykowanie tradycji to znakomity trening świadomości ciała zyskiwanej za sprawą intensywnej pracy z ciałem, skatalizowanej wykonywaniem pieśni tradycyjnych. Wielu z nich proponuje warsztaty pracy z pieśnią tradycyjną szerokiemu gronu odbiorców jako właśnie „zajęcia terapeutyczne rozwijające świadomość ciała”. Przekonanie o możliwości pragmatycznego użycia tekstów kultury tradycyjnej, a w szczególności pieśni, pojawia się coraz śmieiej w wypowiedziach zwłaszcza najmłodszej generacji praktyków tradycji, obecnych trzydziestolatek. Być może ta wtórna konceptualizacja tradycji jako zasobu tekstów kultury stanowiących gotowy narzędziownik tekstoterapii kulturowej zyska z czasem legitymizację badawczą w postaci weryfikacji skuteczności terapii tekstem kultury tradycyjnej. Z przeprowadzonych przeze mnie analiz wypowiedzi praktyków tradycji wynika, że najbardziej płodne są tu kategorie pracy z emocjami i pracy z ciałem. I to jest wspólne pole dla doświadczeń owych praktyków tradycji oraz – działających od lat sześćdziesiątych – psychoterapeutów *Gestalt*.

Tekstoterapia kulturowa. Akt wykonawczy jako potencjał terapeutyczny

Wiejskie tradycje muzyczne przyswajane są przez ich współczesnych odbiorców dzięki ekspresji ich wykonawców. Fundamentem tego procesu przyswojenia jest praca emocjonalna osób owe tradycje rozpoznających, bo to emocje przecież budują komunikację mu-

¹⁸ Remigiusz Mazur-Hanaj, wypowiedź z dnia 16 grudnia 2003 roku, w trakcie wywiadu prowadzonego przez Olgę Chojak, cytuję [za:] Klaudia Niemkiewicz, *op. cit.*, [Tamże, Załącznik 1: Rozmowy z praktykami folklorystyki, s. 230. Klaudia Niemkiewicz przedrukowuje wywiad z Ewą Grochowską przeprowadzony przez Olgę Chojak].

¹⁹ „Uważność” jako postawa autoterapeutycznej koncentracji na „tu i teraz” sformułowana i ugruntowana została naukowo na gruncie psychoterapii poznawczo-behawioralnej przez Jona Kabata-Zinna. Obecnie treningi uważności oferowane są także w Polsce jako komercyjny, wystandaryzowany, ośmiotygodniowy kurs instruktazowy przede wszystkim dedykowany osobom poszukującym wsparcia antydepresyjnego – zob. John D. Teasdale, Mark Williams, Zindel V. Segal, *Praktyka uważności, Ośmiotygodniowy program ćwiczeń pozwalający uwolnić się od depresji i napięcia emocjonalnego*, przeł. Joanna Bilim, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

²⁰ Zob. Peter A. Levine, Ann Fredrick, *Obudźcie tygrysa. Leczenie traumy*, przeł. Barbara Jarząbska-Ziewiec, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.

zyczną. Drugim filarem całościowego rozumienia aktu wykonawczego jest praca z ciałem podejmowana przez wykonawcę. Ekspresja muzyczna, w szczególności zaś śpiew, poddawana jest wielowymiarowej refleksji osobistej przez osoby śpiewające, co nie dziwi, gdyż sam akt śpiewania jako autoekspresji angażuje osobę śpiewającą holistycznie – fizycznie, psychicznie i społecznie. Niektórzy praktycy tradycji, ale i terapeuci dodają również czwarty wymiar tego doświadczenia – zaangażowanie duchowe. Aspekt duchowy tak pojmowany staje się nową jakością doświadczania tekstów kultur tradycyjnych, a także najbardziej enigmatycznym i trudnym do problematyzacji elementem procesu terapeutycznego. Praktycy tradycji mówią często o „azylu” w śpiewaniu pieśni, przestrzeni symbolicznej wyłączonej z codzienności. W wielu ich opowieściach pojawiają się świadectwa doświadczenia „czasu sakralnego podczas wykonywania pieśni” oraz przecucia czegoś „nadprzyrodzonego”. Wydaje się, że tego typu enklawy życia społecznego są naturalną realizacją ludzkiej potrzeby czasowego wyłączenia się z codzienności i swoistego „detoksu emocjonalnego”, jak to ujęła jedna z praktyczek tradycji dodając również, iż autoekspresja w śpiewie pieśni to „terapeutyczne porozumienie z samą sobą i innymi” oraz „wyzwolenie od ciężarów życia”. W tym punkcie mocnych twierdzeń o jakościach autoterapeutycznych w doświadczaniu wykonań tradycyjnych tekstów kultury ponownie spotykają się horyzonty poznawcze praktyków tradycji i psychoterapeutów *Gestalt*. Pieśń użyta w procesie terapeutycznym w akcie jej wykonania staje się podstawą tekstoterapii kulturowej, terapii uznającej podmiotowość i tekstu kultury, i jego wykonawcy. Za teksem kultury stoi przecież człowiek, w jego indywidualnej i zbiorowej postaci, bo pieśń jest ekspresją więzi łączących jednostkę i wspólnotę. Ten potencjał aktu wykonania pieśni domaga się wręcz użycia terapeutycznego i niektórzy praktycy tradycji referują swoje pozytywne doświadczenia z pracy chociażby z tak zwaną „trudną młodzią”, której praca z tradycją pomagała w budowaniu nowych, zdrowych zachowań. Ten eksperyment z uniwersum symbolicznym tradycji bliski jest także programowym założeniom eksperymentów terapeutycznych w nurcie *Gestalt*. I tutaj bowiem autoekspresja jest świadomym eksperymentowaniem z funkcjonowaniem różnorodnych schematów biograficznych. Zasoby tekstów kultur tradycyjnych, mogłyby otworzyć dziś całe imaginarium zdrowia społecznego, ukrytego symbolicznie w tego typu przekazach tekstów kultur tradycyjnych, jeśli by nadać im ramy kulturowe profesjonalnych procesów terapeutycznych. Swietłana Buckaja, etnomuzykolożka i praktyczka tradycji, w rozmowie z Klaudią Niemkiewicz z 2013 roku, ukuła wręcz fascynujące pojęcie „medytacji słowiańskiej”. O akcie wykonania pieśni powiedziała ona wówczas, że „(...) pieśń ludowa to rodzaj słowiańskiej medytacji. Kiedy zaczynasz śpiewać przechodzi przez ciebie dźwięk i informacja. Jesteś mediatorem”²¹. Wypowiedź ta znakomicie koreluje z terapeutycznym pojęciem „nietrzymania afektów”, które oznacza świadomą zgodę podmiotu na doświadczanie silnych emocji, jednak traktowanie siebie w tym doświadczeniu jako obiektu samoobserwacji, co oznacza, że jest się symbolicznym kanałem lub pasem transmisyjnym dla różnych emocji. Taka zgoda na „przepływ emocji” wyklucza ich unikowe blokowanie, co jest potwierdzoną naukowo metodą pracy z emocjami dla osób w procesie zdrowienia w trakcie i po depresji²². Potencjał wspierający różnorodnych tekstów kultur tradycyjnych zreferowała Swietłana Buckaja,

²¹ Swietłana Buckaja, wypowiedź z dnia 7 grudnia 2013 roku, w trakcie wywiadu przeprowadzonego przez Klaudię Niemkiewicz, cytuję [za:] Klaudia Niemkiewicz, op. cit., s. 246.

²² Zob. Aleksander Lowen, *Depresja i ciało*, przeł. Paweł Luboński, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.

mówiąc o fundamentalnej sile muzyki ludowej i jej wielu zasobach czekających tu na odkrycia terapeutyczne:

(...) Przede wszystkim [ludzie] intuicyjnie poszukują siły. Która w muzyce ludowej istnieje jak jej fundament. Dlatego, że pokolenia przez wieki ją zgromadziły. Właśnie archaika, na którą nakładają się kamień za kamieniem wieki, brzmi w tej muzyce i dlatego ona do siebie ciągnie. Współczesnym ludziom w miastach bardzo brakuje tego w życiu. Brakuje poczucia siły. Czerpią z muzyki ludowej energię. To inteligencka, wykształcona miejska młodzież, z rozwiniętym umysłem i bez kontaktu z ziemią. A tak muzyka korzeniami sięga w głąb ziemi, wypełnia ten brak. Człowiek widzi ten brak i rozumie, że w muzyce ludowej jest coś, co go przyciąga jak magnes. Przyciąga go ziemia, tradycja i to, że dźwięk w ludowej kulturze sięga głęboko w ziemię, w tradycję. Nie jest to abstrakcyjne wrażenie, ale realność. (...) ²³

Realność lub urealnienie terapeutycznych zasobów tekstów kultur tradycyjnych, bez sztucznej hierarchii tych tradycji, wynika z zasady regulacji emocjonalnej w każdym akcie świadomej ekspresji angażującej emocje i ciało. Przekaz tradycji uczy zaangażowania bez retuszu mieszczańskich kategorii stosowności. Odzyskanie ciała i emocji w autoekspresji służy ludzkiemu zdrowiu, a jeśli jakaś formuła nauki uważności poprzez akt wykonania pieśni (lub innego tekstu kultury) mogłaby być też realizacją idei „medytacji słowiańskiej”, to zyskalibyśmy również zdrową strukturę długiego trwania w doświadczeniu własnej tradycji kulturowej. A to wysiłek wart uwagi.

Rekomendacje antropologiczne. Wspierać tradycyjnym tekstem kultury

W analizowanych opowieściach praktyków wiejskich tradycji muzycznych aspekt terapeutyczny tekstów kultury w aspekcie ich wykonań powraca na wiele sposobów. Niekiedy mowa jest wręcz o tym, że śpiewana pieśń pozwala jej wykonawcy rozwiązać konkretne problemy psychologiczne, czyli pieśń służy radzeniu sobie z codziennością. Opowieści praktyków tradycji wykazują też znaczącą zbieżność z konstatacjami praktyków terapii *Gestalt* pod względem docenienia kulturowego pracy z emocjami i pracy z ciałem, opartych na tekstach kultury. Jest w tych zbieżnościach programowych wyzwanie zbadania skuteczności terapeutycznej autoekspresji w konkretnych procesach terapeutycznych. *Gestalt* pieśni tradycyjnej obiecuje ważną kulturowo szansę pracy terapeutycznej na bazie tekstów kultury tradycyjnej. Taki wtórny obieg tradycji we współczesnych warunkach kulturowych może być ważnym laboratorium zdrowia społecznego, o czym wspominają praktycy tradycji i co jest zbieżne z doświadczeniami terapeutów *Gestalt*. Aby tak się stało, konieczne jest przemyślenie i przetestowanie potencjałów terapeutycznych konkretnych tekstów kultury i konkretnych praktyk ich wykonywania. Taki eksperyment naukowy i społeczny jest czekającym na realizację wyzwaniem badawczym. Praktycy tradycji werbalizują jego potrzebę, a terapeuci poszukujący wartościowych metod pracy coraz chętniej otwierają się na różnorodne teksty kultury. Hipoteza ukrytych potencjałów tradycji w tekstoterapii kulturowej czeka na empiryczną weryfikację. Stawką jest nie tylko nowy narzędziownik terapeutyczny, ale i drugie życie wiejskich tradycji muzycznych. Takie pragmatyczne użycie tradycji domaga się naszej uwagi.

²³ Swietłana Buckaja, ibidem, op. cit., s. 247.

Bibliografia

- Domaradzki Jan, *O definicjach zdrowia i choroby*, „Folia Medica Lodziensia”, R: 2013, Nr 1 (40), s. 5-29.
- Hayes Steven C., Strosahl Kirk D., Wilson Kelly G., *Terapia akceptacji i zaangażowania. Proces uważnej zmiany*, przeł. Marta Kapera, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Janowski Maciej, Biedrycka Monika, *Skuteczność psychoterapii Gestalt w zakresie regulacji emocji u pacjentów z zaburzeniami nerwicowymi/lękowymi*, „Psychoterapia”, Nr 4 (171), s. 63-75.
- Kapusta Anna, *Książeczka do rzeczy. W stronę biblioterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, T. VI, Nr 1., s. 241-245.
- , *Tadeusz Kantor – projekt tekstoterapii kulturowej*, „Przegląd Biblioterapeutyczny”, R: 2016, T. VI, Nr 1., s. 217-229.
- Lasota Ewelina, Majkowska-Szajer Dorota, *Słowa do rzeczy*, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Kraków 2014.
- Leahy Robert L., Tirch Dennis, Napolitano Lisa A., *Regulacja emocji w psychoterapii. Podręcznik praktyka*, przeł. Karolina Zamojska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
- Levine Peter A., Fredrick Ann, *Obudźcie tygrysa. Leczenie traumy*, przeł. Barbara Jarząbska-Ziwić, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.
- Lowen Aleksander, *Depresja i ciało*, przeł. Paweł Luboński, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.
- Niemkiewicz Klaudia, *Przyswajanie wiejskich tradycji muzycznych. Refleksje krytyczne na temat recepcji muzyki ludowej przez muzykujących folklorystów w Polsce po roku 1980*, niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Joanny Tokarskiej-Bakir, Uniwersytet Warszawski, Instytut Badań Interdyscyplinarnych Wydziału „Artes Liberales”, Warszawa 2014.
- Paruzel-Czachura Mariola, *Między psychologią psychoterapią i filozofią praktyczną. Poszukiwanie autentycznego życia w nurcie Gestalt*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gańsk 2015, s. 109-115.
- Pinkola Estés Clarissa, *Biegnąca z wilkami*, przeł. Agnieszka Cioch, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2011, s. 611.
- Teasdale John D., Williams Mark, Segal Zindel V., *Praktyka uważności, Ośmiotygodniowy program ćwiczeń pozwalający uwolnić się od depresji i napięcia emocjonalnego*, przeł. Joanna Bilim, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

Recenzenci

Consulting Editors

Prof. dr hab. Zbigniew Andres

Dr Lucyna Biały

Prof. UW r. dr hab. Danuta Borecka-Biernat

Prof. UMCS dr hab. Stanisława Byra

Dr Dorota Chmielewska-Łuczak

Dr Małgorzata Czerwińska

Dr Mirosława Furmanowska

Dr hab. Artur Jazdon

Dr Marta Kochan-Wójcik

Prof. APS dr hab. Agnieszka Konieczna

Prof. UW r. dr hab. Andrzej Ładyżyński

Dr Wanda Matras-Mastalerz

Dr Joanna Piskorz

Dr Ryszard Poprawa

Dr Małgorzata Prokosz

Prof. UW r. dr hab. Alicja Senejko

Prof. APS dr hab. Bernadeta Szczupał

Dr Anita Stefańska

Prof. UP w Krakowie, dr hab. Jolanta Zielińska

Prof. WSNS Pedagogium w Warszawie, dr hab. Hanna Żuraw

Prof. UWM dr hab. Agnieszka Żyta

Wskazówki dla autorów

Guidelines for Authors

Artykuł zapisany jako dokument tekstowy w formacie DOC prosimy przesłać drogą elektroniczną na adres: k.chatzipentidis@psychologia.uni.wroc.pl

Prosimy o używanie pisma Times New Roman. Wielkość pisma:

- imię i nazwisko autora (autorów), ich afiliacja – 12;
- tytuł opracowania wyśrodkowany i pogrubiony – 14;
- śródtytuły wyśrodkowane, bez numeracji – 12;
- tekst podstawowy, odstęp między wierszami 1,5, marginesy 2,5 cm – 12.

Cytaty prosimy pisać kursywą, bez cudzysłowu, dłuższe cytaty prosimy wydzielać z tekstu, odstęp między wierszami 1,0. Tabele i rysunki prosimy ponumerować kolejno w całym artykule i opatrzyć odpowiednio tytułem lub podpisem:

- rysunki w postaci elektronicznej prosimy dostarczać w formatach importowalnych do programu MS Word, np. tif, jpg, bmp, eps, pcx, wmf;
- rysunki sporządzone w wewnętrznym programie MS Word powinny stanowić całość;
- elementy powinny być zgrupowane (nie powinny być rysowane bezpośrednio w pliku tekstowym).

Odsyłacze należy umieszczać w strukturze tekstu w nawiasach (np. Czernianin 2008, s. 63). Tekst powinien zawierać bibliografię. Do artykułu należy dołączyć streszczenie lub abstrakt w języku polskim i w języku angielskim wraz z tytułem. Abstrakt, np. według następującego porządku: 1) przedmiot i cel badań, 2) metoda badań, 3) rezultat badań, 4) konkluzja.

Minimalny okres oczekiwania na opublikowanie tekstu wynosi ok. 6 miesięcy (półrocznik). W przypadku, gdy opinie na temat oferowanego tekstu są rozbieżne, okres oczekiwania może być dłuższy. Materiały nadesłane do redakcji (wydruki, płyty CD) nie są zwracane.

Redakcja prosi autorów publikacji o ujawnianie informacji o podmiotach przyczyniających się do powstania publikacji (wkład merytoryczny, rzeczowy, finansowy). Główną odpowiedzialność za podanie tych informacji ponosi autor zgłaszający artykuł. „Ghostwriting”, „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane.

ZOSTAŃ BIBLIOTERAPEUTĄ!

Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego zaprasza na
STUDIA PODYPLOMOWE BIBLIOTERAPII

Studia przeznaczone są dla:

- wychowawców i nauczycieli
- bibliotekarzy i polonistów
- psychologów i pedagogów
- pracowników służb socjalnych, pracowników służby zdrowia oraz osób duchownych

Na studiach zdobędziesz wiedzę i umiejętności z zakresu zastosowania biblioterapii w rozwiązywaniu psychologicznych i pedagogicznych problemów osób chorych, nieprzystosowanych społecznie, potrzebujących wsparcia psychicznego na różnych etapach życia.

Studia pomogą Ci wzbogacić warsztat pracy o nowe, szersze spojrzenie na książkę i pokażą możliwości działań terapeutycznych w oparciu o materiał czytelniczy.

Studia adresowane są przede wszystkim do osób zainteresowanych praktycznym zastosowaniem biblioterapii, niemniej jednak program uwzględnia też przygotowanie do pracy naukowej w dziedzinie biblioterapii, metodologię badań naukowych, zgodnie z zaleceniami organizacji międzynarodowych zajmujących się standardami edukacji w zakresie terapii przez sztukę.

Czas trwania studiów: 2 semestry, 162 h praktyki i teorii

www.psychologia.uni.wroc.pl